

Síntesi del capítol 7

La vida quotidiana

Al cap de tres dies justos de l'entrada de les tropes les sales de cine de Barcelona tornaven a obrir les seves portes. Al començar el mes de febrer ja hi havia tretze de sales obertes. Poc a poc en van anar obrint d'altres, fins un total de mig centenar. En canvi, els teatres, que necessitaven un capital humà més nombrós que els cinemes, on amb un projectista i una taquillera n'hi havia prou, van trigar una mica més a aportar la seva contribució a la normalització aparent de la vida ciutadana. A finals d'abril hi havia deu teatres en funcionament: i abans d'acabar l'any se n'hi van afegir vuit més.

El Liceu, que durant la guerra havia passat a dependre de la Generalitat, va retornar a la Junta de Propietaris, i així que un nombre suficient hagueren retornat a la ciutat es va constituir una directiva presidida pel marquès de Sentmenat, que tot seguit va demanar a l'antic empresari, Joan Mestres Calvet, que organitzés tan ràpidament com fos possible una temporada d'hivern. El Liceu era un símbol massa significatiu de la victòria com per no exhibir-lo de manera immediata. L'inauguració solemne d'aquesta primera temporada sota el règim franquista es va fer el dissabte 29 d'abril amb una representació extraordinària de *La Bohème*, de Puccini. El preu de les entrades més cares era de 500 pessetes, l'equivalent a tres mesos de salari d'un obrer.

La reobertura del Palacio de la Música, ja amb aquest nom, del qual va ser retirat oficialment l'adjectiu Catalana, va tenir lloc el 26 de març de 1939, i dues setmanes més tard es van reprendre els concerts simfònics populars dels diumenges pel matí que ja abans de la guerra donava la Banda Municipal al Palau de Belles Arts, però a causa del mal estat en què havia quedat aquest edifici del Saló de Sant Joan (va haver de ser enderrocat) es van començar a fer al Palau de la Música. Aquests concerts populars dominicals de la banda municipal eren, el 1939, l'única activitat d'un cert nivell cultural i popular que es feia al Palau, dedicat més aviat a ser escenari de conferències i actes patriòtics organitzats per la Falange.

La temporada taurina va començar el primer diumenge d'abril a la plaça de les Arenes, ja que la Monumental havia servit durant la guerra com a centre de desguàs de cotxes per obtenir peces de recanvi, i els primers mesos després de l'ocupació, fins al mes d'agost, va seguir com a magatzem per a què hi anessin els interessats en intentar recuperar almenys una part d'algun vehicle que hagués estat seu. Per aquest motiu, la Monumental no es va poder inaugurar fins el diumenge 27 d'agost, un cop eliminades unes rampes de ciment armat que s'hi havien fet durant la guerra per facilitar l'entrada i sortida de vehicles, i un cop construïdes unes noves grades, aquest cop de pedra.

El primer partit de futbol entre clubs que va haver-hi a Barcelona després de l'entrada de les tropes franquistes va ser entre l'Espanyol i l'Europa. Es va jugar el diumenge 30 d'abril. Després, poc a poc, altres clubs de la ciutat van anar reorganitzant els seus migrats efectius i incorporant-se a l'activitat futbolística. El retorn del Barça a la vida pública es va produir el dijous següent, 29 de juny, festa de Sant Pere, quan va jugar un partit contra el Bilbao en el seu camp de les Corts, sense ni un sol jugador propi, tots eren manllevats a altres equips.

A tots els espectacles i competicions esportives era obligatori escoltar l'himne nacional en peu. Però aquesta obligació es va mantenir només de manera estricta el primer any de la

victòria, com reconeixia un informe confidencial de la delegació barcelonina de Informació e Investigació de maig de 1940.

Piscines i Esports, l'establiment de Can Ràbia inaugurat el dia de Sant Jaume del 1935, va ser l'equipament esportiu i lúdic més dinàmic de la Barcelona del 1939. Va reobrir les portes amb motiu de la revetlla de Sant Joan, i va tornar a celebrar una revetlla per Sant Jaume. Era obert cada dia, sobretot de cara a les famílies benestants de Sarrià. A més de les piscines, hi havia un parc d'atraccions. Altres espais lúdics populars del 1939 eren el parc d'atraccions del Tibidabo i el Poble Espanyol de Montjuïc, on s'hi van fer revetlles i altres actes d'entreteniment massiu. En canvi, van ser suprimits els canòdroms, un dels llocs d'apostes més populars de la ciutat. El governador civil va decidir clausurar-los a començaments d'octubre, dintre d'una campanya de repressió del joc i de la immoralitat. Una mesura tan dràstica no es va aplicar als frontons, un altre dels llocs tradicionals d'apostes.

L'aspecte físic del barri xino havia variat notablement a causa dels bombardeigs, que havien oberts importants ferides en la trama urbana dels carrers. Però la prostitució hi va seguir funcionant des dels primers dies de després de la guerra, en un ambient de creixent sordidesa. A les professionals s'hi afegien les mares de família que recorrien a l'única manera que els quedava d'obtenir alguns diners, i hi abundaven les noies menors d'edat. Les empresàries dels bordells eren més o menys les mateixes que durant la guerra i que abans de la guerra.

La societat civil

En la nova societat es respirava una voluntat uniformitzadora que deixava molt poc marge a les iniciatives i a la diversitat. Malgrat tot, la societat civil barcelonina va saber mantenir una certa riquesa basada en una varietat de petits matisos i mínimes diferències. L'entroncament amb algunes de les activitats d'avantguerra no es va perdre del tot, gràcies a gent que, adaptant-se a les noves circumstàncies, van anar utilitzant esquerdes insignificants en l'aparentment sòlida estructura del nou règim.

Per exemple, en aquells barris on hi havia algun local amb escenari, mica en mica es van anar reconstituïnt els grups d'aficionats que tenien per costum oferir als seus conveïns a alguna obra de caire popular. Els locals normalment eren vinculats a les parròquies (Centres Catòlics), els únics que havien pogut sobreviure, perquè els d'associacions laiques, sobretot els centres republicans i ateneus, que van ser incautats i van passar a mans de la Falange. Però fins i tot dintre d'organismes de Falange va haver-hi qui va saber trobar la manera de fer coses que mantinguessin una certa continuïtat amb el passat.

La mateixa gent que feia teatre en català abans de la guerra, va passar a fer-lo en castellà després de la guerra, sota l'empara del capellà de la parròquia o de la Falange. També es van formar grups nous. Les ganes d'aconseguir una aparença de normalitat era tan gran que vista amb els ulls d'avui ens pot semblar fins i tot patètica.

Un altre dels problemes que es van plantejar va ser el de les sardanes. El nou règim va adoptar el sistema de despullar-les de qualsevol vernís de catalanitat i integrar-les en els actes programats oficialment, com una mostra de folklore espanyol. L'Església no va ser aliena al manteniment de les sardanes, ja que hi veia un tipus de dansa sense els problemes morals que li plantejaven altres balls. Fins es van ballar sardanes al Parc de la Ciutadella i al Poble Espanyol de Montjuïc durant els actes de la Fiesta de la Victoria que es va fer el 18 de maig per celebrar la fi de la guerra, i també durant les revetlles de Sant Joan i de Sant Pere.

Hi havia també barcelonins que s'esforçaven per no deslligar-se d'activitats culturals normals, defugint els shows feixistes o nacionalcatòlics que omplien els carrers. No era fàcil, en una ciutat on el 1939 només hi havia un museu obert, l'Arqueològic. Però quedaven les

visites a les galeries d'art privades, la tafaneria al mercat de llibres vells de Sant Antoni o l'assistència als concerts simfònics populars al Palau de la Música, activitats, les tres, típiques dels diumenges pel matí.

Les principals senyes d'identitat de la societat civil d'avantguerra havien estat difuminades, però no esborrades del tot. L'Orfeó Català va poder seguir la seva activitat amb més o menys entrebancs, quasi a les catacumbes, però no va morir del tot. El Barça va ser l'últim, de tots els clubs de futbol de la ciutat, en tornar a l'activitat. I ho va fer, de moment, amb el seu nom de sempre. Fins dos anys més tard, el gener de 1941, no se'l va obligar a espanyolitzar el nom, que originalment tenia les sigles segons l'ordre sintàctic anglès: de F.C. Barcelona va haver-se de convertir en el Club de Fútbol Barcelona. També, com els altres clubs de futbol, i com moltes associacions de qualsevol tipus, va haver d'incloure obligatòriament en la seva junta, al reorganitzar-se, a falangistes i militars, que van seure al costat d'empresaris catalans inequívocament franquistes.

Convertit el Barça en una ombra i trencada la cohesió ciutadana pels canvis institucionals i la repressió, els sentiments xovinistes esportius dels barcelonins aficionats al futbol van derivar cap els clubs de barri, mancats de la significació nacional que havia tingut el Barça però representatius d'un cert patriotisme local a petita escala: el Sant Andreu, el Sant Martí, l'Horta i l'Europa, de Gràcia, van poder-se moure amb un marge de maniobra lleugerament més ampli que el Barça, sotmès a tota mena de controls i limitacions.

I no solament el futbol. Un dels esports que amb més empenya va recuperar les activitats a Barcelona va ser el ciclisme. La Volta Ciclista a Catalunya, organitzada per la Unió Esportiva de Sants —rebatejada UD Sans— no va patir interrupcions i va recórrer el país durant la primera quinzena de setembre, tot i que amb notables limitacions.

L'excursionisme va ser una de les activitats físiques d'esplai que més va acusar les conseqüències de la guerra. Abans de la guerra havia tingut una gran importància no solament des d'un punt de vista estrictament esportiu sinó també com a vertebrador de la societat civil, i d'una manera particular de sectors de la petita burgesia nacionalista. Aquest caràcter va haver de ser esborrat o, si més no, difuminat, però malgrat tot una part de les entitats excursionistes de Barcelona existents el 1936 van poder continuar les seves activitats el 1939.

Les sortides al camp, de totes maneres, eren pràcticament monopolitzades en aquells moments pel Frente de Juventudes, que, com ha escrit un historiador gens sospitós de simpaties amb la Falange com Albert Balcells, “oferí, gairebé en solitari gràcies al monopoli oficial, uns serveis que no s'han de menysvalorar ja que, en una època de racionament, restriccions d'electricitat, baix nivell de vida, depressió econòmica i repressió general, representaven gairebé l'únic mitjà per als infants i adolescents de les classes populars de fer unes vacances al camp, practicar l'acampada i l'esport a l'aire lliure i conèixer altres llocs fora del lloc on residien”.

Per contra, el que abans de la guerra havia estat la principal organització d'activitat juvenil a l'aire lliure, l'escoltisme, havia quedat fora de la legalitat. A partir del 1940 va intentar reconstruir-se desafiant l'hostilitat del règim, però el 1939 no hi va haver cap activitat, ni tan sols clandestina, promoguda per antics escoltes.

Les festes majors de barri van tornar-se a celebrar, encoratjades —i controlades— per les autoritats i pels sectors socials que se sentien guanyadors. Un cop més, el desig d'oblidar la guerra i fer-se creure que es podia tornar ràpidament a la normalitat va empènyer la gent a tornar a organitzar tot allò que la guerra havia interromput. I d'entre les runes, la fam i els drames familiars vinculats amb la repressió van sortir per uns dies, de qui sap on, bandes de música per animar els balls, l'únic que debò interessava als qui hi anaven, encara que el programa estigués farcit de misses de campanya i actes patriòtics. Amb aquests condicionaments, a la Barcelona de 1939, i després de les revetlles de Sant Joan, Sant Pere i

Sant Jaume, es va desenvolupar el calendari habitual de festes majors de barri: la de Gràcia a l'agost; la de Sants, just quan es va acabar la de Gràcia; la de la Barceloneta, l'última setmana de setembre; la de Can Batlló de Les Corts, la primera d'octubre, i les de Sant Andreu i Sant Martí a mitjans de novembre.

Va tornar la celebració multitudinària del Corpus, però quasi va morir, el 1939, la diada de Sant Jordi, que els anys de la República havia adquirit una enorme popularitat. El Dia del Llibre no va deixar de celebrar-se el 1939, però no va ser més que una ombra del que havia estat, en perdre el seu esperit de manifestació de catalanitat. No hi havia novetats per posar a la venda, ni diners per comprar-ne, ni possibilitats de donar a la festa el caràcter que havia tingut. Altres festes van morir també el 1939: l'Onze de Setembre, el Primer de Maig, el Carnestoltes... Però amb les que es van conservar, fonamentalment les vinculades al calendari litúrgic, un sector dels barcelonins van tractar de retrobar un tipisme ciutadà substitutiu del catalanisme de mires més àmplies.

Dintre d'aquesta tolerància, i fins i tot encoratjament, de les festivitats folklòrico-religioses, el 1939 es va poder fer l'aplec de les colles de Sant Medir, la fira de palmons, la de Sant Ponç i la de Santa Llúcia, la benedicció de cotxes per Sant Cristòfol, les festes de Sant Roc de la plaça Nova... No es van fer el 1939 els Tres Tombs, però va haver-hi reunions per a què pogués celebrar-se l'any següent.

En tots els casos, la recuperació o continuïtat de la festa era aprofitada pels organitzadors i per la premsa teledirigida per a criticar el període republicà com a responsable d'una pretesa decadència d'aquests tipus d'actes. La Falange es preocupava de tenir presència en totes les festivitats, amb colles de nois uniformats per a què quedés clar a qui calia agrair-ne la recuperació.

Però davant de la misèria cultural, hi havia qui s'esforçava per mantenir alguna cosa, col·lectivament sempre que fou possible, o sinó de manera individual. No tot es va perdre, encara que va ser molt el que es va perdre. Algunes institucions culturals i d'esplai van poder mantenir-se ni que fos convertides en una ombra del que havien estat. L'Escola Catalana d'Art Dramàtic, l'Ateneu, les entitats excursionistes, les agrupacions culturals de barri, alguns centres parroquials, mantenien, ni que fos d'una manera simbòlica i enormement conservadora, el record del que havia estat la vida cultural a la ciutat. També algunes iniciatives particulars feien possible, en el clos tancat dels domicilis, trobades familiars i d'amics que feia la gent culta que encara no ho donava tot per perdut.

Capítol 7

Oblidar i seguir la vida.

L'oci dels barcelonins: espectacles, esports, associacionisme, vida cultural.

Manuel Vázquez Montalbán, al seu llibre *Barcelonas* es refereix a la ciutat dels anys quaranta com una barreja de dolor, por i ganes d'evadir-se de la realitat: "La ciutat sobrevivia i pretenia no oir els trets dels escamots d'afusellament, no adonar-se de les cues a la porta de la Presó Model ni de la destrucció sistemàtica de la seva identitat".

Les possibilitats d'evadir-se de la realitat eren, però, l'any 1939, força minses. Fins i tot per als que començaven a aplegar petites fortunes amb l'estraperlo naixent, les possibilitats de gastar el diner eren, aquell any, força reduïdes. Tot i així, entre aquells que no havien hagut de marxar a l'exili, tant els que se sentien satisfets, de moment, amb la nova situació com els que, no sentint-s'hi, havien pogut escapar a la repressió, hi havia un desig de refer la vida, oblidar el passat i seguir endavant, unes ganes d'enganyar-se creient que podrien tornar a fer la vida de sempre en una ciutat que s'aniria refent de la guerra. Conscients de les dificultats en el treball i l'alimentació, es buscaven espais per a les estones d'oci, i és en aquests espais on es va trobar la millor manera d'oblidar.

El cinema

En l'ambient carregat i dens dels primers mesos de postguerra, el cinema es va erigir com la forma d'evasió per excel·lència¹. Al cap de tres dies justos de l'entrada de les tropes les sales de cine de Barcelona ja s'havien adaptat als nous temps i obrien les seves portes amb una programació adaptada a la situació política: "18 de julio", "Ciudad Universitaria", "Juventudes de España", "La Bandera", "Prisioneros de guerra", "La liberación de Barcelona", i altres noticiaris semblants².

El 29 de gener, els gerents dels cinemes barcelonins eren convocats per rebre instruccions de cara a la reobertura³. El dilluns 30 de gener, el cinema Capitol, de la Rambla, publicava a *La Vanguardia Española* el primer anunci de cine des de l'ocupació: "*¡Viva España! ¡Arriba España! ¡Viva Franco! Capitol inaugurará próximamente su local con "La bandera", película de la Legión dedicada al Generalísimo Franco ¡Franco, Franco, Franco!*". L'endemà 31 de gener, *La*

---

¹ El desig d'oblidar mitjançant el cinema sovint produï a l'efecte contrari, a causa de l'abundància de documentals de propaganda que es projectaven. Ramona Via ho recorda d'aquesta manera en el seu diari:

"26 de febrer de 1939 - Amb la Marta hi hem anat [al cine] a veure *Vuelan mis canciones*. Ens ha agradat moltíssim, sobretot quan Schubert canta: *Bajito muy bajito mis cantos vuelan hacia ti*. Com a complement de programa han fet *Torero a la fuerza*, d'Eddie Cantor, que a la majoria del públic li ha agradat molt més que no pas *Vuelan mis canciones*, al revés que a nosaltres. Pel diumenge vinent anuncien que faran *La batalla del Ebro o la gloriosa gesta que hizo posible el triunfo de las armas nacionales*. Valdrà només tres pessetes l'entrada, però la Marta i jo no hi anirem perquè no ens volem posar tristes amb escenes de guerra i de soldats que cauen ferits i morts; voldríem oblidar la guerra, no pensar-hi més". (Antologia. Pag. 86)

² Vegeu nota número 15

³ "El Departamento de Cinematografía del Servicio Nacional de propaganda del Ministerio de la Gobernación ordena a los distribuidores, empresarios y demás depositarios y tenedores de películas cinematográficas de todas clases que las presenten inmediatamente a la Comisión de censura cinematográfica que actúa en el cine Pathé Palace, Via Layetana, 53". També "ordena a los gerentes o encargados de todas las salas de espectáculos cinematográficos de Barcelona, se presenten el lunes 30 del actual a las diez de la mañana en el cine Pathé Palace, para recibir instrucciones acerca de la reanudación de las actividades" (LVE, 29 de gener).

Vanguardia Española confirmava que les fàbriques de somnis tornaven a funcionar⁴:

“En el día de ayer ha tenido efecto en Barcelona la apertura de las salas de espectáculos dedicadas a la cinematografía (...) Diversos cines se vieron completamente llenos de público en las dos sesiones verificadas en cada uno de ellos (...) Las sesiones fueron gratuitas. En la verificada en el cine Astoria asistió el jefe del Servicio Nacional de Propaganda, camarada Dionisio Ridruejo (...) En la tarde de hoy continuarán en las salas Astoria, Capitol, Condal, Triunfo y Doré, donde se proyectarán nuevos films de la cinematografía oficial”.

La gratuïtat de les entrades va durar només tres dies⁵, i al començar el mes de febrer ja hi havia tretze de sales obertes⁶. Poc a poc en van

---

⁴ Aquesta reapertura sense dilacions dels cinemes va ser corrent també a les altres ciutats de Catalunya que en tenien. Xavier Amorós descriu amb paraules exactes el que va suposar el poder tornar al cinema per als ciutadans de Reus:

“Als quinze dies d'haver entrat els militars, el cinema Kursaal, situat, pràcticament, a la plaça dels quarters, ja va reprendre les sessions. La del primer diumenge a la tarda bullia d'adolescents entre els catorze i els setze anys. Ja havien tornat també els cacaus i els caramels —les xufles, no encara— i els tramussos en remull, d'un èxit més limitat. Feia un any i mig que no havíem vist cine, que no havíem anat al cinema. de cinema sí que se'n feia cap als finals de la guerra, a Reus, però no era pas per als joves, perquè resultava impensable la sortida amb l'amenaça constant de bombardeig; era més aviat un cinema per als soldats que anaven de pas, sempre nombrosíssims. La primera sessió de la represa va ser memorable per a la parròquia. Les pel·lícules van semblar a tothom meravelloses”. (Amorós, pag 153)

⁵ “Terminado el programa gratuito de estos días, el Departamento Nacional de Cinematografía pone en conocimiento del público que desde hoy hasta el jueves próximo, a las seis y a las ocho de la tarde, organizará sesiones al precio de una peseta la entrada única en los cines Capitol, Condal, Tetuán, Astoria, Triunfo, Arenas y Bosque. En el Chile, JJ del Movimiento ofrece sesiones a las mismas horas, patrocinadas por la Cinematografía Oficial, exclusivamente para sus afiliados de Barcelona. En el cine Doré (antes Durruti), la cuarta Compañía de Propaganda en los Frentes presenta programas análogos para los soldados”. (LVE, 2 de febrer). El preu d'una pesseta aviat va pujar a dues pessetes, segons explica en el seu diari un soldat franquista que es va fer un fart de veure cinema durant el mes de març de 1939 que va ser a Barcelona:

“Barcelona, Martes, 7 de marzo de 1939 - Me desplazé en tranvía hasta la fuente de Canaletas, desde donde me fue fácil llegar al cine Cataluña con el tiempo justo para ver "Morena Clara", en la primera sesión de las cuatro. Nada menos que a dos pesetas me cobraron una localidad del piso superior, pero siendo este local de mayor categoría que el Goya, cabía acomodarse aquí de manera muy confortable a pesar de los muchos espectadores que había.

anar obrint d'altres, fins un total de mig centenar⁷. Alguns van obrir inicialment amb el mateix nom que tenien, com el Foc Nou⁸ o L'Esplai,

---

(Sagastizabal, pag. 313) . “Barcelona, Domingo, 12 de marzo de 1939 - Al cruce con la calle Córcega llegué cuando empezaban a caer las primera gotas de lluvia. Y en vista de que allí mismo abría sus puertas el Cinema Esplai como si me invitara a refugiarme en su interior, me apresuré a adquirir una localidad de butaca que pagué a dos pesetas. Tuve suerte de que una de las películas programadas fuese precisamente "Rose Marie", teniendo en cuenta que nada más contemplar a Jeanette Mc Donald actuando para mi solo por espacio de una hora y cuarto, suponía tanto como sentirse estrenando los primeros pantalones largos... A su lado, la Lilian Harvey de "Yo y la Emperatriz" que pude ver a continuación, me pareció muy poquita cosa en calidad de alguien que estaba siempre viviendo los sucesos sin salirse para nada de su sitio”. (Id., pag. 325).

Dues pessetes era una quantitat important en aquells moments, si és té en compte que el salari diaris més baixos estaven entre les quatre i les 12 pessetes, i sobretot que en aquells moments eren molts els que no tenien cap mena de salari ni moneda de curs legal. Tammateix, es va mantenir la gratuïtat per a falangistes i militars, com descobreix aquest testimoni referit a març de 1939:

“Según me dio a entender Cristóbal Urbiales, parece ser que en la Sede de Falange solían distribuir a los heridos de guerra pases gratuitos con validez para determinados cines de la ciudad. La verdad es que una cosa así bien merecía la pena de atraparla al vuelo, aunque sólo fuese por la oportunidad que me brindaba de poder ahorrarme unas cuantas pesetillas al día. El caso es que allí nos fuimos ambos en esta sucia mañana de marzo, trasladándonos hasta la calle Consejo del Ciento en el tranvía N° 17, para continuar después hasta el lugar del Paseo de Gracia en donde estaba ubicada la Sede de Falange. Me negué a alzar el brazo a la hora de salir de allí con mi localidad para el cine Vergara en el bolsillo”. (Sagastizabal, pag. 340).

Però n'hi havien que ni es molestaven a anar a buscar les entrades gratuïtes als establiments oficials, i usaven de l'uniforme per no haver de pagar, fins al punt que el cap dels Servicios de Ocupación, Álvarez Arenas, va veure's obligat a advertir públicament, segurament per atendre les queixes dels empresaris, “*que no se podrá entrar en los espectáculos públicos de pago sin ir provisto de la correspondiente entrada, no teniendo pase gratuito más que los agentes y fuerzas a las órdenes de la Jefatura Superior de Policía, Orden Público y Guardia Civil, en acto de servicio, y aquellas otras personas que realicen un determinado y preciso servicio que habrán de justificar cumplidamente*” (LVE, 21 de març). Aquest avís no devia servir, però, de gran cosa, a causa de l'amplitud de categories que englobava aquells qui eren autoritzats a entrar gratuïtament.

⁶ Els cines en funcionament al cap d'una setmana de l'entrada de les tropes franquistes eren Arenas, Astoria, Bosque, Capitol, Cataluña, Condal, Chile, Diana, Doré, Kursaal, Pathé, Tetuán i Triunfo. El Goya, el Maryland, l'Urquinaona, l'Edén, el Fémima i el París ja eren oberts el mes de març.

⁷ Apart dels esmentats en la nota anterior, a l'acabar l'any funcionaven a Barcelona l'Alcázar, l'América, l'Arnau, l'Atlántico, l'Avenida, el Barcelona, el Bohemia, el Castilla, el Publi, el Coliseum, l'Español, l'Excelsior, el Fantasio, l'Intimo, el Manila, el Mar, el Metròpoli, el Monumental, el Nacional, el Padró, el Palacio del Cinema, el Principal Palacio, el Ramblas, el Roxi, el Savoy, el Talía, el Pathé, el Royal, el Núria, el New York...

⁸ “Cine Foc Nou (Mallorca, 35). Mañana sábado día 4, apertura de este local. Grandes programas y noticiario nacional” (LVE, 3 de febrer).

i el van conservar fins que les autoritats van adonar-se que no eren mots anglesos, sinó catalans⁹.

L'èxit, malgrat la monotonia de la programació, va ser esclatant¹⁰, fins al punt que el governador civil va haver de prohibir a les sales que possessin cadires addicionals als passadissos o que la gent s'hi estigués de peu, pel risc evident que això comportava en cas d'un incendi¹¹. Les causes de l'èxit les va saber entendre molt bé un soldat franquista que va passar el mes de març destinat a Barcelona, i que va escriure en el seu diari el diumenge 5 de març:

“Ante el cine Goya la gente hacía entonces cola para asistir a un programa doble cómico, lo que demostraba hasta que punto se aferraban algunos en seguir andando por el mundo al compás de lo que se podía tocar con las manos”¹².

---

⁹ Altres van tenir dificultats tècniques:

“Parthenon Cinema (Balmes, 137) - Vencidas ya por la casa Orpheo Sincronic las deficiencias observadas en la inauguración, por no disponer de pantalla adecuada, podrá admirar ya hoy el “Viaje de Hitler a Italia”, con una proyección inmaculada” (Anunci a LVE el 25 de maig)

¹⁰ El testimoni d'un soldat franquista que es trobava a Barcelona posa de manifest com al cap d'un mes de l'ocupació de la ciutat els cines eren plens de gom a gom, a la vegada que fa una interessant reflexió sobre les causes d'aquest èxit:

“Barcelona, Lunes, 6 de marzo de 1939 - Tomé el tranvía nº 27 hasta el monumento a Colón. En dicho lugar, utilicé otro correspondiente a la línea 29 y que, a lo largo del Paralelo y Ronda de San Pablo, me trasladó a la plaza de la Universidad, de manera que pudiese llegar en un santiamén al cine Goya. Entre una cosa y otra, eran ya cerca de las cuatro cuando adquirí una localidad de butaca a dos pesetas. Pero la sala estaba tan abarrotada de espectadores que sólo por casualidad encontré un rincón libre en la fila cuarta. Por lo visto, la masa no acababa de identificarse del todo con las visiones simplificadoras que se exponían a través de los mensajes oficiales, por lo que se acogían de buen grado al refugio que les brindaba el cine. Ahora mismo, tanto los hermanos Marx como Charles Chaplin podían tener aquí todo a su favor para hacer olvidar todas esas calamidades y penurias que salían al paso de la gente a diario. Por lo menos, algo parecido quedó al descubierto durante la proyección de “Una noche en la Opera” y “Luces de la ciudad”. (Sagastizabal, pag. 312).

¹¹ LVE, 26 de novembre.

¹² Sagastizabal, pag. 310. Opinió compartida per altres testimonis, com aquest:

“Al costat de la fam i de la tristesa generals es va desfermar una necessitat absoluta d'espectacles i de diversions que feren oblidar les primeres” (Martí Guillaumon, pag 126).

La gent es va empatxar literalment de cinema¹³. I això que no era permesa l'entrada als menors de 14 anys¹⁴, sota cap concepte i a qualsevol tipus de pel·lícules, d'acord amb les directrius d'una Església que havia agafat les regnes de la censura i el control moral dels espectacles i la vida quotidiana.

Després la programació de les primeres setmanes, basada en el material del servei de Propaganda¹⁵, en els noticiaris alemanys de la UFA i en els italians de la LUCE¹⁶, Hollywood va imposar la seva

---

¹³ Un dels molts testimonis que es poden trobar que això era així:

“La família era molt addicta al cinema que aleshores es repartia a les sales barcelonines. Constituí a la diversió dominical a més d'altres dies de festa. Fou, doncs, un empatx de cel·luloide com Déu mana. Estic segur que les meves reserves sobre el setè art, quan va néixer ja sense muses, provenen d'aquella extraordinària quantitat de films que em vaig materialment empassar”. (Cid, pag. 43)

¹⁴ “Por orden del Ministerio de Gobernación, en España se prohíbe la entrada a las salas cinematográficas a los menores de edad. En virtud de dicha orden gubernativa no podrán asistir a las sesiones ordinarias de cine los menores de 14 años”. (*La fiesta santificada*, 15 d'octubre. La prohibició, dictada el 24 d'agost (B.O del 2 de setembre, pag. 4883, amb rectificació al B.O del 6 de setembre, pag. 4958) s'estenia a “espectáculos cinematográficos, teatrales de carácter frívolo y en general espectáculos moralmente inadecuados a su edad”, i anava acompanyada d'instruccions als empresaris de sales de cine per a que organitzessin sessions infantils “en las que se incluirá, obligatoriamente, una película de carácter educativo y patriótico”. El ministre de la Governació va ser felicitat mitjançant un telegrama per l'Associació de Pares de Família de Barcelona, presidida per Josep Casajoana, per “prohibición asistencia cine menores catorce años, considerando dicha disposición altamente beneficiosa juventud contribuyendo regeneración moral y social Nueva España” (LVE, 16 de setembre). De totes maneres, aquesta prohibició tan estricta aviat es va anar afloixant i es van establir les classificacions morals entre pel·lícules per a menors de 12 anys, (“aptas”) i les que eren només per als més grans d'aquesta edat. D'aquesta manera van començar les sessions infantils, encara que també sovintejaven les sessions mixtes, que obligaven els més petits a marxar sota l'estricta vigilància de l'acomodador:

“Dels «meus» tres cinemes de la barriada, al que més sovint anava era al New York. Probablement perquè devia ser el que programava més pel·lícules aptes segons les catalogava la rígida i obscurantista censura franquista. Al Chile i al Núria, la major part dels programes els formaven un film “apto (hasta doce años)” que era el que iniciava la sessió, i un altre en què les noies i els nois que no arribaven a aquesta edat havien d'abandonar la sala aprofitant el descans reglamentari, situació en la qual jo m'havia trobat més d'una vegada. El compliment d'aquesta norma anava a càrrec de l'acomodador, que, durant tot el descans, anava recorrent fila per fila la totalitat del local impedit els indefectibles intents de vulnerar la regla exigida”. (Castellet, pags 43 a 45).

¹⁵ No-Do no va ser creat fins el setembre de 1942. El primer noticiari, de projecció obligatòria, produït per aquest departament de la Vicesecretaria de Educació Popular del govern franquista es va projectar als cinemes de Barcelona la primera setmana de gener de 1943.

¹⁶ El mes de març, va visitar Barcelona Jean Muzzy, president de la “Acción Nacional Suiza contra el Comunismo”, i va portar com obsequi una pel·lícula titulada *La peste roja* que es va passar a tots els cinemes. LVE del 21 de març portava la resenya del film i l'endemà una informació sobre la visita de Muzzy. La Itàlia i l'Alemanya feixista van facilitar molts altres materials semblants.

realitat virtual i el mes de març van començar a projectar-se pel·lícules més normals, musicals i comedietes americanes¹⁷. També la FOX va començar a distribuir els seus noticiaris a Espanya¹⁸. El franquisme no va posar problemes a les grans distribuïdores nord-americanes, sempre que el material que enviessin estigués exempt de qualsevol implicació política. Però a les cartelleres no hi faltaven, naturalment, films folklòrics espanyols com *Morena Clara*, que marcarien tota la dècada següent.

Al cinema no s'hi anava només a oblidar, sinó també, a l'hivern, a estar-hi calent. Com explica Francisco Candel,

“el cinema constituïa una espècie de segona llar. Les sales s'omplien de gom a gom, sobretot els diumenges a la tarda, tant als pobles com a les ciutats. Als barris pobres, a l'hivern, famílies senceres s'hi escarxofaven i s'empassaven a cremadent les tres sessions del diumenge. Al cinema, deien, s'hi estava calentó, mentre que a casa, o bé et pelaves de fred, o bé t'empudegaves amb el fum dels brasers de pinyons o carbonet. S'emportaven el berenar o el sopar i la gasosa o menjaven pipes, deixant tot el terra com una estora de cloves”¹⁹.

---

¹⁷ El mes de març ja es podien veure *Una noche en la ópera*, dels germans Marx, *Luces de la ciudad*, de Charles Chaplin, pel·lícules còmiques de Stan Laurel i Oliver Hardy, *La que apostó su amor*, amb Bette Davis, *Una noche en El Cairo*, amb Myrna Loy, *Ana la del remolcador*, amb Marie Dressler i Wallace Beery, *Rose Marie*, amb Jeanette Mc Donald, *La simpática huerfanita*, amb Shirley Temple, *Yo y la Emperatriz*, amb Lilian Harvey, *Soldado profesional*, amb Freddie Bartholomew, i els musicals *Viva la marina*, amb Ruby Keller i Dick Powell, i *Melodías de Broadway*.

¹⁸ Rodríguez Martínez, Saturnino: “No-Do i la Segunda Guerra Mundial”, a *Historia* 16, número 301, pag. 44. Madrid, maig del 2001.

¹⁹ Crónica informal., pags 62-65. Fins a tal punt les sales de barri es convertien en una sala d'estar comunitària, que va caldre dissenyar un forat de desguàs a la part davantera per permetre l'eliminació de tots els fluïds que s'escampaven per terra durant una tarda d'atapeïments. Ho explica Oriol Bohigas:

“En aquells cinemes de barriada, la gent menjava i bevia abundantment, ben repapiejats a la butaca, i que, per no perdre l'argument de la pel·lícula, no es prenia ni tan sols la molèstia d'aixecar-se per anar a evacuar als sanitaris (...) La gent pixava a terra des de la butaca estant. Amb el pendent de la platea, es produïa sota la pantalla una acumulació extraordinària d'orins, en la qual suraven pells de taronja, closques de cacahuts i altres elements flotadors encara de menor consideració social i de major pestilència (...) Era costum fer sota la pantalla un gran desguàs perquè totes aquestes deixalles poguessin circular sense molèsties”. (Bohigas, pag. 249).

El teatre

El cap de setmana anterior a la caiguda de Barcelona, la cartellera teatral barcelonina no feia presagiar cap perill imminent d'alteració de la vida ciutadana. Al Paral·lel s'inaugurava la temporada de revista, al Romea continuava en cartell la *Malvaloca* dels germans Quintero, i el Liceu s'omplia per escoltar la sarsuela *La Dolores*, de Breton, amb Marcos Redondo. S'anunciava per al diumenge següent, 29 de gener, l'estrena de l'òpera *Carmen* en versió castellana. Aquesta estrena ja no es va produir, però el Romea va seguir representant, després de l'ocupació, obres dels germans Quintero. A la *Malvaloca* del gener, li va succeir *Amores y amoríos* al febrer. Amb el nou règim, les actrius de revista del Paral·lel es van veure obligades a tapar-se més i moderar el llenguatge, alguns actors van haver-se de retirar de l'escena²⁰, i els empresaris dels teatres van haver d'adaptar la programació als nous temps. Però, des d'un punt de vista extern, l'activitat teatral i liceística va seguir sense gaires sobresalts.

Tanmateix, els teatres, que necessitaven un capital humà més nombrós que els cinemes, on amb un projectista i una taquillera n'hi havia prou, van trigar una mica més a aportar la seva contribució a la normalització aparent de la vida ciutadana. A mitjans de febrer, l'únic teatre que havia obert les seves portes era el Romea, amb la companyia d'Enric Guitart i una obra dels germans Quintero: *Amores y amoríos*. A finals del mateix mes de febrer el Poliorama ja havia

---

²⁰ Però altres com Marcos Redondo van seguir com si res.

obert les seves portes²¹ i l'Apolo va començar a oferir “*grandes espectáculos de variedades internacionales*”. A finals d'abril ja hi havia deu teatres en funcionament: Apolo, Barcelona, Circo Barcelonés, Cómico, Español, Poliorama, Principal Palace, Romea, Tívoli i Victoria. Encara s'hi van afegir abans d'acabar l'any l'Alcázar, el Nou, el Coliseum, el Comedia, el Coliseo Pompeya, el Novedades, el Nuevo, i l'Olimpia. Alguns cinemes servien també ocasionalment per a sessions teatrals —o a l'inrevés—, com l'Astoria, el Bosque, el Partenón, el Principal Palacio i l'Urquinaona.

Però la quantitat poca cosa tenia a veure amb la qualitat, i fins i tot el crític teatral d'*El Correo Catalán*, el carlí reaccionari Josep Maria Junyent havia de reconèixer, en fer un resum del panorama teatral de 1939, que no havia estat un any gaire brillant i que “*no ofrece tampoco más halagüeños resultados el año 1940*”:

*“De la tragedia no podemos reseñar ninguna aportación. Los gustos de la época discurren por otros senderos más amables, más llanos y menos terroríficos y altisonantes que los propios de este género. Apenas si el drama actual —en el que tampoco son demasiado pródigos los autores— llega a rozar ocasionalmente las lindes de la tragedia”*²².

Desaparegut forçosament, de moment, el teatre català també el planter d'actors va quedar reduït per les detencions i les marxes a

---

²¹ El Poliorama va obrir les portes amb una obra de Muñoz Seca, autor assassinat a Paracuellos del Jarama al començar la guerra civil:

“Barcelona, Domingo, 19 de marzo. San José - Una vez en la calle, me encaminé directamente a la plaza de Cataluña y, en el "Centro de localidades" que allí existía haciendo esquina con la rambla de Cataluña, adquirí un boleto de butaca para la función de tarde del teatro Poliorama. [“El refugio”, de Muñoz Seca, amb Casimiro Ortas, Juan Bonafé i Ernesto Vilches com actors]” (Sagastizabal, pag. 339)

²² Junyent, pags. 9-11

l'exili. Aquí van quedar, com a figures destacades, Enric Borrás²³, Alady, Mercé Plantada, Joan Magriñà i Pepita Sansalvadó, entre altres. Tots ells van actuar ja en obres el mateix 1939.

El repertori de 1939 va estat centrat sobretot en gèneres menors que Junyent enumera detalladament en el seu informe: *“La comedia, el drama, la zarzuela, y a sus derivados, el sainete, el melodrama y la opereta, aumentados hoy por lo que ha dado en llamarse comedias líricas o musicales²⁴, juguete cómico, tragicomedia, disparate, farsa intrascendente, astracán, etc”*. I ja entrant en detalls, la descripció de Junyent és dessoladora:

“En ese Año de la Victoria cupo otorgar el mejor laurel del triunfo a Eduardo Marquina, a José M^a. Pemán y a Agustín de Foxá, por sus obras "La Santa Hermandad", "La Santa Virreina" y "Cui-Ping-Sing", respectivamente. Drama de exaltación patriótica el primero, poema dramático y magnífica evocación de nuestras glorias imperiales el segundo, y deliciosa leyenda poética china el último, que constituyen una brillante aportación al teatro histórico, aderezado con las mejores galas de una elevada inspiración.

Excepción hecha de algunas comedias como "Maria Magdalena", "Cadenas" y "Los Hijos de Faraón", que son una reiteración del tan sonsacado tema gitano, y que no merecen relevante mención, es justo señalar la continuidad de Pilar Millán Astray en "¿Por qué se casa la Sole?", obra de pura solera sainetesca, y, sobre todo, consignar el éxito de "Suspense en amor", la deliciosa comedia de Ladislao Fodor, primorosamente vertida por Tomás Borrás.

En el renglón zarzuelero exigen mención "La Giralda" y "Lo que fue de la Dolores", de los hermanos Quintero y de Acevedo, respectivamente, musicadas ambas por el maestro José Padilla, resaltando también como valores estimables "Mari-Eli", de Guridi; "El Caballero del Amor", de Dotras Vila, y "Siciliana", de Enrique Daniel”.

---

²³ El 4 de febrer, LVE anunciava que *“el maestro del arte dramático español, don Enrique Borrás, sumado a la causa Eterna de España, comparecerá muy pronto ante el público barcelonés”*. Quatre anys més tard, el maig de 1943, Enric Borràs va rebre la medalla d'or de la ciutat i es va posar el seu nom al que fins aquell moment havia estat el teatre Urquinaona.

²⁴ Les limitacions dels gèneres frívols eren, en aquells moments considerables. El mes d'octubre, el governador civil va prohibir la representació de la revista *Que me la traigan* que havia començat a oferir-se al Teatro Cómico.

Dotras Vila, detingut

Per cert que el mestre Dotras Vila, a qui Junyent es refereix en parlar de les sarsueles, va ser víctima d'una confusió que a una altra persona menys coneguda li podia haver costat la vida, en aquelles circumstàncies. El fet, que vist en el temps pot semblar pintoresc, va ser sens dubte fruit d'una denúncia i li va suposar un mes d'estada a la presó, que en aquells temps no era una experiència gens envejable.

Al començar el mes de setembre de 1939, es feia saber que *“por el Rondín Antimarxista²⁵ ha sido detenido el maestro Juan Dotras Vila, que está acusado de haber compuesto el himno anarquista “A las barricadas” y formado la banda de música del CRIM²⁶ de Barcelona”²⁷*. Un mes més tard s'havia aclarit el malentès i s'informava que *“días pasados fue puesto en libertad, a las pocas horas de ser presentado a la Auditoría de Guerra, el maestro Juan Dotras Vila, una vez que jurídicamente se ha demostrado que el himno “A las barricadas” cuya paternidad se le achacaba, era una canción polaca llamada “La Varsoviense” que la FAI se apropió como canto de guerra. El maestro Dotras Vila, totalmente depurado, ha sido reivindicado de las acusaciones que contra él existen”²⁸*.

---

²⁵El Rondín Antimarxista va ser una brigada repressiva especial, dirigida per Manuel Brabo Montero quan el 13 de març el Servicio de investigación de FET y de las JONS, que ell havia dirigit fins aquell moment, va incorporar-se a la policia de l'Estat sota les ordres del cap superior de policia de Barcelona. El Rondín Antimarxista, teòricament supeditat a les ordres del cap superior de Policia, va conservar de fet una certa autonomia, constituint una brigada especial que va tenir un paper protagonista en detencions i interrogatoris polítics. Sobre Brabo Montero, vegeu la nota 69 del primer capítol.

²⁶ Centre de Reclutament i Incorporació Militar, que va funcionar al bàndol republicà durant la guerra.

²⁷ LVE, 2 de setembre.

²⁸ LVE, 7 de setembre.

El teatre de barriada

En aquells barris on hi havia algun local amb escenari, mica en mica es van anar reconstituïnt els grups d'aficionats que tenien per costum oferir als seus conveïns alguna obra de caire popular. Els locals normalment eren vinculats a les parròquies (Centres Catòlics), però n'hi havia també d'associacions laiques, sobretot els centres republicans i ateneus, que van ser incautats i van passar a mans de la Falange.

La mateixa gent que feia teatre en català abans de la guerra, va passar a fer-lo en castellà després de la guerra, sota l'empareda del capellà de la parròquia o de la Falange²⁹. També es van formar grups nous. Les ganes d'aconseguir una aparença de normalitat era tan gran que vista amb els ulls d'avui ens pot semblar fins i tot patètica.

Obres de teatre en català i ballades de sardanes

Naturalment, un dels espectacles més populars al que es va voler tornar van ser els Pastorets, tradicionals en els teatres de barri pels dies de Nadal. El problema que es plantejava era la llengua, perquè uns Pastorets en castellà haurien resultat excessivament xocants. El problema es va resoldre amb versions dels Pastorets en català verdaguerià que feien olor de naftalina i que per això van ser

---

²⁹«Un grup de gent que, des d'acabada la guerra, anaven fent obres al Teatre Fortuny i s'ho preniën amb una relativa seriositat. Formaven una mena d'elenc que s'anomenava Teatro Local de la Falange». (Amorós, pag 247)

autoritzades per les autoritats³⁰, sempre que tinguessin la benedicció eclesiàstica, cosa que depenia del tarannà del capellà de la parròquia.³¹

---

³⁰ “GOBIERNO CIVIL. SOBRE LA REPRESENTACION DE OBRAS NAVIDEÑAS RELIGIOSO-TEATRALES - Con motivo de las festividades de estos días se han recibido en este Gobierno Civil dos o tres solicitudes procedentes de diversas poblaciones de la provincia, para representar en catalán alguna obra religioso-teatral de circunstancias, tal como la tradicionalmente conocida con el nombre de «Els Pastorets». El gobernador civil ha autorizado la representación en catalán de dicha obra con las condiciones siguientes:

Primera: Que un ejemplar sea previamente remitido a este Gobierno Civil

Segunda: Que la representación no constituya espectáculo público y por consiguiente que no se verifique en locales habitualmente destinados a cine, teatros, baile ni sociedad recreativa en general y que la entrada no se pague directa o indirectamente, y

Tercera: Que dicha representación revista un exclusivo carácter religioso familiar.

Sólo al Gobierno Civil deberá ser solicitada la autorización para esta especie de representaciones”. (El Noticiero Universal, 30 de desembre del 1939)

³¹ Algunes representacions dels Pastorets es van fer el 1939 en castellà, transformades en Los Pastorillos: “El 1939 es va acabar amb una representació d’Els Pastorets [de Folch i Torres] en castellà al Parthenon” (Aldea, Víctor: Folch i Torres, a Col·lecció activitats, 15. Fundació Pere Vergés, Barcelona, 1989). Que l’any 1939 es van fer Pastorets en català dels d’abans de la normalització fabriana ho deixa ben clar aquest testimoni:

“Em va cridar, doncs, el mossèn Ricart, per a dir-me que a la Congregació Mariana —de la qual ell n’era el director i l’ànima que l’aguantava— aquell any [1939] farien els Pastorets, substituint els del Centro Catòlico, que encara no estava ni reparat ni restaurat de les destruccions que la revolta havia perpetrat als seus locals (...) Em va dir que anaven a fer l’Estel de Natzaret i que m’havia reservat, per a mi, el paper de Sant Miquel (...) Ens han donat el permís perquè l’obra està escrita en el català veritable, el de mossèn Cinto” Volia dir que el català de l’Estel de Natzaret, del senyor Pàmies, era d’abans de les normes —o almenys així els ho va semblar— sense que cap ànima pietosa no s’hagués preocupat de normalitzar-lo —o de corregir-lo—, cosa no gens fàcil, per cert, perquè aquells versos constrets, condensats i elidits i allargats, haurien exigint una feinada per endreçar-los, esforç que, evidentment no valia la pena, la veritat. Quedava clar, per tant, que el català normalitzat, la llengua ben estructurada, era el que despertava les ires del règim. El català deseparat no els preocupava perquè el creien capaç de morir-se per ell sol, sumit en l’abandó. Allí ens quedàvem, doncs, perquè ens entretinguéssim amb els que ells consideraven una rànica quincalla” (Amorós, pag 181-183)

De la importància que van tenir per a les noves generacions aquelles primeres representacions en català, amb totes les limitacions que es vulgui, en dona fe el testimoni d’un veí del barri de Sants que el 1942 tenia sis anys, testimoni que moltes altres persones que van viure aquells anys podrien ara compartir:

“Una d’aquelles associacions recreatives em resultà providencial en aquells dies d’aprenentatge i descoberta. El seu local social, el gran Casino, era un edifici agradós, de façana neoclàssica, situat a la plaça principal, amb una sala de teatre magnífica. Com que el teniem a prop de casa, l’avia m’hi duia de tant en tant, quan hi representaven aquelles obres considerades educatives des del punt de vista de la moral catòlica, majoritària entre les famílies d’un cert nivell. Així, abans de complir els set anys, vaig assaborir, emocionat, els meus primers “Pastorets” en català —¿els d’en Pitarra o els d’en Pàmies?—. No sé pas com es va aconseguir el permís corresponent, potser ni el van demanar, ves a saber”. (Feu, pags. 75-76).

Un altre dels problemes que es van plantejar va ser el de les sardanes. El nou règim va adoptar el sistema de despullar-les de qualsevol vernís de catalanitat i integrar-les en els actes programats oficialment, com una mostra de folklore espanyol. L'Església no va ser aliena al manteniment de les sardanes, ja que hi veia un tipus de dansa sense els problemes morals que li plantejaven altres balls. Fins es van ballar sardanes al Parc de la Ciutadella i al Poble Espanyol de Montjuïc durant els actes de la Fiesta de la Victoria que es va fer el 18 de maig per celebrar la fi de la guerra³², i també durant les revetlles de Sant Joan i de Sant Pere³³.

No és exacta, doncs, l'afirmació, feta abundantment per la historiografia nacionalista més victimista, de què les sardanes van ser prohibides de manera absoluta. Van ser evidentment manipulades, restringides, controlades i també, en ocasions, prohibides. Però a la vegada va seguir-hi havent ballades des del primer moment, una més de les contradiccions típiques de la implantació d'un nou règim en el que les repressions morals i la voluntat d'esborrar els signes d'identitat es barrejaven amb els intents d'integrar els aspectes més folklòrics del catalanisme i el paper ambigu de l'Església en aquestes qüestions. Aquestes últimes tendències es van accentuar a mesura

---

³² *"La Fiesta de la Victoria en Barcelona. Festejos populares - El próximo jueves día 18, a las once de la mañana, en la Plaza de la Cascada del Parque de la Ciudadela, concierto por la banda municipal con un programa de música española y sardanas por una renombrada "cobla". Tarde a las 4,40, en el Pueblo Espanyol, festival folklórico de las regiones de España a cargo de FET y de las JONS..."* (LVE, 17 de maig). En la informació posterior, es feia saber que a la ballada de sardanes del Poble Espanyol *"tomaron parte elementos militares en demostración de franca hermandad"*. (LVE, 23 de maig).

³³ *"... Tanto en el Pueblo Español como en los jardines del Parque de Montjuich se instalarán puestos de cocas, refrescos, bocadillos, churros, etc.. Coblas de sardanas y bandas de música amenizarán los festejos..."* (LVE, 20 de juny).

que començava a apuntar en els fronts de batalla europeus un progrés de les forces aliades enfront de les de l'Eix. El 18 de juliol de l'any 1943, setè aniversari de l'Alzamiento, va haver-hi una ballada de sardanes multitudinària al mig de la plaça de Catalunya. Feia cinc mesos de la derrota d'Stalingrad, dos de la capitulació germanoitaliana al Nord d'Àfrica i acabava de produir-se el desembarcament aliat a Sicília.

Altres manifestacions populars tradicionals van seguir el mateix camí. És per exemple el cas dels Cors de Clavé, nascuts el segle XIX com expressió d'obrerisme, però que ja abans de la guerra havien perdut bona part del seu caràcter inicial. Però eren encara un senyal d'identitat catalana. I en actes oficials de l'any 1939 s'hi troba programada la participació de Cors de Clavé, cal suposar que cantant en català³⁴. Aquesta oficialització franquista va aconseguir acabar d'enfonsar les sardanes i els Cors en la carrincloneria més absoluta³⁵.

L'Òpera

El Liceu, que durant la guerra havia passat a dependre de la Generalitat, va retornar a la Junta de Propietaris, i així que un nombre suficient hagueren retornat a la ciutat es va constituir una directiva presidida pel marquès de Sentmenat³⁶, que tot seguit va demanar a

---

³⁴ “*Por la noche, en la plaza de San Jaime, concierto de la Banda Municipal y coros de la federación de Coros de Clavé*” (LVE, 17 de maig).

³⁵ La integració, en lloc de la marginació, d'algunes manifestacions de catalanitat, formen part dels plantejaments de determinats grups franquistes, clarament expressats a la publicació “*Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco*” (vegeu capítol dedicat a la premsa), que aviat van ser arraconats. En aquest sentit, pot dir-se que el 1939 va ser un any menys dur que els quatre o cinc posteriors pel que fa a la prohibició de senyals d'identitat.

³⁶ La primera reunió de la Junta General d'Accionistes del Liceu va ser el dia 7 de març, però en aquesta els presents es van limitar a aprovar una moció entusiasta de felicitació a Franco. En la

l'antic empresari, Joan Mestres Calvet, que organitzés tan ràpidament com fos possible una temporada d'hivern³⁷. El Liceu era un símbol massa significatiu de la victòria com per no exhibir-lo de manera immediata. El director de *La Vanguardia Española* es referia, en un article editorial amb motiu de l'obertura de la temporada, a la "*chusma galoneada irrumpida en el Liceo durante la cautividad roja de Barcelona*"³⁸.

L'inauguració solemne d'aquesta primera temporada sota el règim franquista es va fer el dissabte 29 d'abril amb una representació extraordinària de *La Bohème*, de Puccini, en una funció benèfica "*como homenaje al Ejercito y a beneficio de Auxilio Social y el Hospital Clinico de Barcelona*". El preu de les entrades més cares era de 500 pessetes, l'equivalent a tres mesos de salari d'un obrer. Com a protagonista femenina es va contractar a Mercè Capsir, que havia estat a Itàlia durant els anys de guerra, i que va esdevenir l'estrella indiscutible del Liceu de la immediata postguerra, participant en diverses representacions ja l'any 1939³⁹. A l'acabar la representació, com ja era habitual a tots els espectacles, "*la orquesta ejecutó el "Oriamendi", el "Cara al Sol" y el "Himno Nacional",*

---

següent, el 4 de abril, la Junta General d'accionistes del Liceu, sota la presidència de D. Antoni Mercader Brunet, amb els vocals José Ruiz de Larramendi, Carles Rabassó i Soler y Josep M. Parés Bartra, va elegir com a president el marquès de Sentmenat, Joaquim de Sentmenat i Sarriera, i es van nomenar els altres càrrecs de la Junta.

³⁷ A més d'empresari, Joan Mestres ocupava després de la guerra el càrrec de director artístic del Liceu i va ser nomenat Subcomisario General de Teatros Nacionales y Municipales. (*LVE*, 17 de maig).

³⁸ *LVE*, 24 de novembre.

³⁹ Mercè Capsir va rebre, el 5 de enero de 1940, la medalla d'or de la ciutat de Barcelona, "*por sus méritos artisticos, y por sus reiteradas pruebas de acendrado españolismo*".

escuchados por el público, como es de rigor, puesto en pie y con el brazo en alto”⁴⁰

L'inici oficial de la temporada es va fixar entre el 9 de desembre i el 28 de gener, amb 30 funcions⁴¹. Aquesta nova temporada es va obrir amb una òpera espanyola: *Goyescas*, d'Enric Granados, que es va complementar amb un concert d'homenatge a Granados, amb la soprano Maria Cid i l'aleshores jove pianista Alicia de Larrocha, concert que va acabar, naturalment, amb la interpretació de l'Himne Nacional i els espectadors de peu i el braç enlaire. Un gegantesc retrat de Franco presidia l'escenari⁴². Després de l'acte, una part dels assistents es van traslladar a l'Hotel Ritz, on es va fer un sopar de gala seguit de ball fins a la matinada.

La revista *Destino* va informar d'aquesta sessió inaugural amb una descripció molt ajustada de l'ambient del moment:

“Del escote de las damas pende el aroma caduco de unos nardos, de unas rosas amarillas. Pocos solitarios, contadas esmeraldas. Pero el Gran Teatro del Liceo resplandece con su fulgor antiguo. Al levantar el telón se percibe un murmullo, como de contenidas vigencias (...) Ya está en danza el mundo llameante, risueño, distinguido de la Ciudad Condal. En la baranda de terciopelo granate, cincuenta antebrazos desnudos se apoyan y en cada uno el dominio de un hogar como una nave; y en cada hogar, por hilos de industria y relación, la vida de centenares y millares de gentes; toda la trabazón social y humana de este pedazo de España”.

---

⁴⁰ LVE, 30 d'abril.

⁴¹ Van aportar-hi subvencions l'Ajuntament i la Diputació, de 50.000 pessetes cadascuna (Acords de la Comissió Municipal Permanent i de la Diputació, de la primera setmana de juliol).

⁴² “Presidía la sala un retrato del Caudillo, en medallón, sostenido por el águila imperial simbólica, colocado en la embocadura del escenario” (LVE, 1 de desembre). Roger Alier explica, sobre aquest retrat, una curiosa anècdota: “Este monumental retrato, de seis o siete metros de alto, es recordado aun por el veterano escenógrafo Mestres Cabanes, quien nos contó que, un tiempo después, con motivo de la visita de Franco a Mataró, llegó a los oídos del empresario que andaban los ediles de dicha población buscando un retrato idóneo del Generalísimo para colocarlo en el lugar adecuado para la recepción. El empresario les facilitó el inmenso retrato y éste presidió los actos de la industriosa ciudad durante la visita oficial. Después, ya nadie recordó devolverlo al Liceo y en adelante se prescindió de él”. (Alier, pag. 162)

Després de tres representacions de Goyescas, es va tornar a representar *La bohème* (anunciada com “La bohemia”), amb la que s’havia obert el Liceu a l’abril, i la temporada es va desenvolupar aprofitant el fet que les dues principals pàtries de l’òpera, Itàlia i Alemanya, eren en aquell moment països amics. Així, van anar aterrant a Barcelona companyies d’aquests dos països, subvencionades pels respectius governs, i acompanyades sempre d’algunes autoritats. La Companyia de l’Òpera de Frankfurt, va posar en escena primer *Les noces de Figaro*, i *El rapte en el serrall*, de Mozart, i després l’inevitable Wagner, amb *La Walkiria*, *Sigfrid i Tristany i Isolda*. Van fer-se tres funcions de cada òpera alemanya, amb cantants procedents dels teatres estatals d’Alemanya. Pel que fa a l’òpera italiana es van representar *La Traviata*, *Aida*, la ja esmentada *Bohème*, *Madama Butterfly* i *Rigoletto*.

La temporada es va cloure amb una funció de gala el dia del primer aniversari de l’entrada de les tropes franquistes, en la que es van barrejar “*música española, italiana y alemana, es decir, de tres países unidos por fuertes lazos de sangre en nuestra guerra de liberación*”: el primer acte de *La bohème*, de Puccini, el segon acte del *Vaixell fantasma*, de Wagner, i el primer acte de la sarsuela espanyola *La Dolores*, acompanyats d’unes “*coplas cantadas por el tenor José Rosich, con letras alusivas al glorioso Caudillo*” i de l’obligatori Himno Nacional que els espectadors van escoltar de peu.

Una obligació difícil d’evitar

Aquesta obligació d'escoltar l'himne nacional braç enlaire s'estenia a tots els espectacles, teatre, cine, toros, esports... Aquesta obligació havia estat establerta en el costat franquista ja l'any 1937⁴³. Com recordava el cap dels Servicios de Ocupación, Eliseo Álvarez Arenas, *“al tocarse los Himnos Nacionales, el público, si está sentado, se pondrá en pié y permanecerá con el brazo en alto y la mano abierta y extendida, formando con la vertical del cuerpo un ángulo de 45° hasta que termine la interpretación”*⁴⁴. I recordava que calia que tothom ho fes *“con entusiasmo, sin la más ligera tibieza, como corresponde al que siente el noble ideal de una Patria, grande, una y libre, que es la España que con tan enorme heroísmo se está forjando”*.

Aquesta novetat, que al principi va ser seguida amb entusiasme per alguns i com una rutina per la majoria⁴⁵, aviat va començar a

---

⁴³ Decrets del 27 de febrer i del 24 d'abril (B.O. número 187). Oficialment la salutació feixista va deixar de ser obligatori l'onze de setembre de 1945 però de fet, en els cinemes ja feia temps que no s'estilava, ni pràcticament enlloc, excepte en les concentracions del règim.

⁴⁴ LVE, 21 de març.

⁴⁵ Els records de Francesc Candel retraten el que devien ser aleshores els sentiments de la majoria d'espectadors dels cines de Barcelona:

“En aquells primers temps, anar al cinema era una lata. No pas per als xavals, que ho assimilàvem tot, ni, en aquest cas, tampoc per als fanàtics del règim, però sí per als ciutadans d'un bàndol derrotat amb el qual havien simpatitzat poc o molt. Sí. A mitjan programa o a poc de començar, es tallava la pel·lícula, s'encenien els llums, a la pantalla apareixia un enorme retrat de Franco, sonava l'Himno Nacional i tots, dempeus, l'escoltàvem amb el braç estès, fent el salut feixista. Qui no ho feia, se la carregava. Quan feien Les Croades, Franco apareixia en el moment just del petó apassionat dels protagonistes deixant-lo interromput. Es comenaven a besar i s'encenien els llums. Quan s'apagaven, ja s'estaven desenganxant del petó. Devia ser per això que el trobàvem tan llarg”.(Candel: *Crónica informal...*, pags 35-36)

“Enseguida me fui acostumbrando, sobre todo a levantar la mano saludando en los cines, cuando sonaba el Himno Nacional y en la pantalla aparecía Franco, también en los desfiles y cuando, fuera por lo que fuese, izaban banderas. Igualmente, en las misas solemnes, al llegar la consagración, sonaba la Marcha Real —clásicamente siempre se había llamado así a lo que había pasado a ser el Himno Nacional y lo siguió y sigue siendo—; aparte de arrodillarte, instintivamente, y con la musiquilla, te entraban ganas de levantar el brazo”. (Candel: *Memòries d'un burgés...* pags 87-88)

cansar als que anaven als espectacles a passar una estona agradable i oblidar-se de les misèries quotidianes⁴⁶. Fins i tot alguns empresaris van tractar d'eludir una obligació que els espantava la clientela, el que els va suposar ser sancionats pel governador civil⁴⁷. I pel que fa als espectadors, s'arriscaven, apart de les multes o la presó⁴⁸, a ser maltractats pels militants falangistes que hi hagués a la sala.

---

⁴⁶ Fins i tot a un soldat que havia combatut amb l'exercit franquista i es trobava a Barcelona de permís el mes de març li empipava l'obligació de saludar, segons va deixar anotat al seu diari:

"Barcelona, Lunes, 20 de marzo de 1939 - (...) Bastante teníamos con el tormento de soportar en cada entreacto la transmisión de los himnos oficiales en posición de firme, mientras se proyectaba la imagen del Caudillo en la pantalla!" (Sagastizabal, pag. 340).

⁴⁷ *"El gobernador civil, señor González Oliveros, ha sancionado a la empresa del Cine Royal con una multa de 2.000 pesetas por no haber interpretado el Himno Nacional al aparecer en la pantalla el retrato del Generalísimo"* (LVE, 1 de setembre).

⁴⁸ *"Por el Jefe Superior de Policía se ha impuesto una multa de 100 pesetas y un mes de arresto a cada uno de los individuos llamados Juan Gallart Gavaldá, José Fornas Roig, Roberto Arraut Gutiérrez y Ginés Viella Basa, por no haberse levantado de los asientos en el local que se encontraban al interpretarse el Himno Nacional"* (LVE, 4 de març). Estanislau Torres (*Entre el Clot i el Guinardó*, pags. 47-49), recorda una escena d'infància que el va impressionar:

"L'aparició de l'efigie d'en Franco, a la pantalla del cinema, un cop finalitzada la primera pel·lícula del programa, va anar precedida, com sempre, per uns segons de silenci.

Un silenci feixuc, incòmode...

Quan va aparèixer, l'efigie —i va sonar, al mateix temps, l'himne nacional—, tothom va saludar, com era obligat, amb el braç enlaire i la mà estesa.

La gent del pati de butaques i del primer i segon pis (gent que tenia la sort de seure: molts hi eren des de la primera sessió i repetien) va aixecar-se, per saludar. La resta, com nosaltres, ja hi estàvem des de feia estona, dempeus.

La mare, aprofitant que hi havia molta gent al voltant nostre, i que, pel fet d'estar al final de la sala, molt encofumats i mig a les fosques, passàvem una mica desapercebuts, no el va aixecar, el braç.

Un policia, de paisà, apartant la gent a empentes, s'hi va apropar.

—"Salude, señora"...—la comminà.

Vaig sentir un tremolor que em recorria l'esquena de dalt a baix, jo.

—Què passa...? —va preguntar, el pare, com si li vingués de nou l'actitud de la mare.

No va dir ni un mot, la mare.

Aixecà el braç, també. Però sense delit, amb una lentitud estudiada.

El policia s'adreçà al pare.

—"Es su esposa"?—va preguntar.

El pare va deixar de saludar.

—Es que...

—"El brazo en alto"!—l'advertí el policia.

El pare va obeir.

Va esperar que acabés de sonar l'himne, el policia.

Quan va deixar de sentir-se i va desaparèixer, l'efigie d'en Franco, i tothom va abaixar el braç i va començar a moure's, tornà a parlar el policia.

Assenyalà la mare, però s'adreçà al pare.

“Otra cosa a la que nos costó acostumbrarnos, fue el saludo fascista brazo en alto con la mano extendida. Más de una torta habían recibido muchos por distraerse o hacerse el tonto, ya que el toque del himno nacional, que debía escucharse en pie y brazo en alto, te lo ponían hasta en la sopa. En el fútbol, en los toros, en el teatro, en el cine... En las salas cinematográficas, ocurrieron cosas que hasta tenían cierta gracia. Acostumbraban a tocar el himno, con el retrato de Franco proyectado en la pantalla, en el descanso, entre película y película. Y como a muchos nos gusta ir contra la corriente, los había que cuando presentían que se iba a acabar la película, para no tener que saludar el himno, se iban al lavabo y se encerraban en el water. Llegó un momento que eso lo hacía tanta gente, que en el lavabo se formaba un tumulto. Hasta que se dieron cuenta de lo que pasaba y unos falangistas se iban al lavabo y los hacían salir a tortazo limpio, y pobre del que chistaba. Para evitar esas picardías encontraron la solución. Te cortaban la proyección, cuando la película estaba más interesante, y el himno y el retratito de marras te lo largaban por sorpresa”⁴⁹.

—”No la meto en la cárcel porqué me sabe mal por usted—va dir, retenint-se—Pero les advierto que la próxima vez que suceda, será usted quien irá a la cárcel y ya veremos quien le saca de ella...”

El pare no va fer cap comentari.

Ni la mare...

La meva germana, que no s'havia adonat de res i que només havia sentit les últimes paraules de la frase, ens va mirar espantada.

—L'agafaran, el pare?—va somicar.

Ningú no li va respondre.

El policia, després de donar una mala mirada a la mare, s'allunyà. La gent que ens envoltava va xiuxiuejar uns comentaris.

Mentrestant es van buidar uns llocs, prop d'on érem nosaltres.

Ens hi vam asseure.

La meva germana estava espantada.

—L'agafaran?—va tomar a preguntar.

El pare s'adreçà, en veu baixa, a la mare.

—El proper dia que vinguem, saluda.

—Em fa ràbia—va dir la mare, també a mitja veu.

—Fa ràbia a tothom—va replicar el pare—Però a partir d'ara has d'escollir: o saludes o no anem al cinema.

No esperarà resposta.

Fità, amb enuig encobert, la pantalla—blanca, ara— on aviat van aparèixer els titulars, acompanyats de la música, enganxosa i desagradable, del noticiari”.

⁴⁹ Pastor, pags. 203-204. Són abundants els testimonis sobre aquesta obligació i sobre la violència exercida contra els que s'hi mostraven remisos. En seleccionem alguns de significatius referits al 1939:

“A partir de l'arribada del franquisme i durant uns quants anys després era obligatori cantar el Cara al sol braç en alt a la fi de tots els espectacles. S'acabava la projecció o la representació i posaven un disc amb l'himne falangista. La majoria del públic alçava el braç de manera rutinària i desganada, sense posar atenció, ni molt menys fervor, tret dels moments en què dos o més espectadors, sempre molt minoritaris, es posaven a cantar amb una energia fanàtica que atemoriria la resta del públic. Segons contaven, es tractava d'escamots militants que recorrien els locals de la ciutat per tal de vigilar el compliment del toc de l'himne i estimular en la gent les ganes de cantar-lo. La por feia miracles. La violència de la situació m'arribava de tal forma que, quan comprenia que la pel·lícula s'acabava, m'entrava un fort neguit i només desitjava un Cara al sol sense incidents” (Martí Guillaumon, pag 126-127)

A la pràctica, la obligatorietat d'escoltar l'himne nacional en els espectacles es va mantenir només el primer any de la victòria, com reconeixia un informe confidencial de la delegació barcelonina de Información e Investigación de maig de 1940:

*“Ha llamado la atención que en los espectáculos públicos no se exhiba el retrato de Franco ni se ejecute el Himno Nacional como era costumbre, produciéndose con ella, las más variadas cábalas y comentarios”.*⁵⁰

Les funcions cinematogràfiques i teatrals, així com altres espectacles, estaven sotmesos a altres limitacions. Algunes constituïen una novetat, com la prohibició governativa de què tinguessin obert durant la Setmana Santa⁵¹. A d'altres, la gent ja hi estava acostumada, com la censura, tot i que la del temps de guerra havia tingut unes característiques diferents, en alguns aspectes, de la del primer franquisme, sobretot pel que fa a la intervenció de l'Església. Les pel·lícules eren tallades sense commiseració, quan no prohibides íntegrament, i es controlava de manera estricta l'entrada

---

“A tots els cinemes d'Espanya, aquells anys, a la mitja part passaven la diapositiva en color en la qual es reflectia a la pantalla la imatge del general Franco. Tot seguit, sonava l'Himne Nacional i era llavors que tots els espectadors es posaven drets i amb el braç estirat a l'estil feixista. Això durava fins que ells retiraven la diapositiva i paraven l'Himne. Més d'una bufetada havia costat a alguns no voler aixecar-se”. (Mas i Soler, pag. 254)

“Era quasi impossible anar al cinema, ja que estàvem obligats a aixecar-nos i alçar els braços diverses vegades a cada sessió. Naturalment, els meus amics i jo mai no ho vam fer i quan quasi invariablement ens deien que ho féssim, havíem d'explicar que érem estrangers. Un dia una de les nostres dones va rebre dos forts cops a l'esquena perquè no s'havia alçat prou ràpid” (*Franco a Barcelona*, pag. 24.)

⁵⁰ A.G.A. Gobernación, caja 30, informe 72, 22 de maig de 1940.

⁵¹ “De orden del Excmo Sr Ministro de la Gobernación, los días de Jueves y Viernes Santo se suspenderán los espectáculos” (LVE, 5 d'abril).

de menors, segons unes qualificacions de moralitat que la jerarquia eclesiàstica establia sobre els films⁵².

Els mètodes de censura, relativament fàcils d'exercir en les pel·lícules, es va haver d'ajustar més pel que fa al teatre, sempre supeditat a l'imprevisible factor humà i per això el Departamento Nacional de Teatro exigia que per a poder fer qualsevol mena d'espectacles, benèfics o comercials, calia enviar "*para su dictamen, proyectos detallados, en los que se incluyan, además de los programas a representar, las listas de las compañías o grupos actuantes, los aforos de los teatros o locales donde deban celebrarse los espectáculos, los precios de las localidades y cuantas modalidades o características determinadas sean de interés*"⁵³

El Palau de la Música

El 9 d'abril es van reprendre els concerts simfònics populars dels diumenges pel matí⁵⁴ que ja abans de la guerra donava la Banda Municipal al Palau de Belles Arts, però a causa del mal estat en què havia quedat aquest edifici del Saló de Sant Joan (va haver de ser

---

⁵² El contrast entre el 1938 i el 1939 el deixa patent aquest testimoni:

"Les pel·lícules estaven sotmeses a una fèrria censura. Eren acuradament seleccionades i després patien talls i manipulacions abans d'arribar a les pantalles com a tolerades per a menors. Aquesta situació contrastava amb la dels últims mesos de la guerra, quan en una ocasió no sé qui em va portar sense permís de ma mare al cinema Suizo on feien Margarita Gautier de la Garbo, i malgrat els meus pocs anys m'hi permeteren l'entrada. Naturalment no hi vaig entendre res de res". (Martí Guillaumon, pag 127)

⁵³ LVE, 8 de març.

⁵⁴ Es va decidir en la reunió de la Comissió Municipal Permanent del mes de març. *Gaceta Municipal* del 4 d'abril de 1939, pag. 66. En aquell primer concert es van interpretar obres de Beethoven, Wagner i Falla.

enderrocat) es van començar a fer al Palau de la Música, del nom de la qual va ser retirat oficialment l'adjectiu Catalana. Va deixar de ser també la seu de l'Orfeó Català tot i que aquest organisme va poder seguir la seva activitat amb més o menys entrebancs. En principi va semblar que podria seguir existint com si res —el 30 d'octubre l'Orfeó va cantar al Palau, dirigit per Lluís Millet, en una audició de clausura del *Curso Nacional de Pedagogía de la Música* organitzat per FET y de las JONS, audició que fou iniciada amb l'inevitable *Cara al sol*⁵⁵ i on va poder interpretar dues cançons en català al costat d'altres en llatí i en castellà— però aviat la societat coral va haver de passar a les catacumbes⁵⁶.

---

⁵⁵ “Finida la guerra, Millet —segurament cercant-hi un simbolisme, puix que els inicià l'11 de setembre de 1939— recomença els assaigs, tan enyorats (tal com manifestava en plena contesa a Josep M. Garcia i Estragués). Pocs dies després (el 30 del mateix mes) tenia lloc l'última actuació pública, en una audició de clausura del *Curso Nacional de Pedagogía de la Música* organitzat per FET y de las JONS), la qual audició fou iniciada amb l'inevitable *Cara al sol*. Aquella actuació, però, no era al Palau de la Música Catalana; era al «*Palacio de la Música*». I l'Orfeó no era l'Orfeó Català; era «*el orfeón que dirige el maestro Millet*». El mateix any, amb l'imposat silenci públic, amb la privació de tota mena de vida societària, començava el desigual enfrontament dialèctic amb el governador Wenceslao González Oliveros arran de la pretensió de canvi de nom; l'invasor no acceptava la denominació d'Orfeó Català, ni tan sols la traducció castellana d'«Orfeón Catalán» i, com a mal menor, l'Orfeó proposà la de «Coral Millet» (filigrana bilingüe), que els esdeveniments posteriors invalidarien deixant l'apellatiu en la seva formulació tradicional i històrica”.(Artís Benach, pàg. 311)

Hi ha també informació de l'acte a *La Vanguardia Española* del dia 28 de setembre, en la que s'explica que “*la primera y segunda parte de dicho programa correrá a cargo de 200 camaradas concurrentes al curso, los cuales, bajo la dirección del maestro Benedito, director del Curso, y acompañados por una orquesta de 60 profesores, ejecutarán una magnífica selección de canciones populares de las diferentes regiones de España, armonizadas por el maestro Benedito, y las siguientes composiciones: Coro de Hilanderas de “El buque fantasma” de Wagner; “Romance morisco” (S. XVI) de Mudarra; “Así cantan los chicos” (escenas infantiles), de Guridi y jota “La Dolores”, de Bretón. En la tercera parte hará su reaparición el Orfeón que dirige el maestro Millet bajo la dirección del cual cantará las siguientes obras: “Cara al sol” (Himno), “Mi abuelo tenía un huerto”, canción popular de Castilla la Vieja, de Pujol; “El cant dels ocells”, canción popular catalana, de Millet; “La mort de l'escolà”, de Nicolau; “Oh Magnum Mysterium”, de Tomás Luis de Victoria (S.XVI), y Credo de la Misa del Papa Marcelo, de Palestrina”.*

⁵⁶ El diari de Joaquim Renart, que n'era soci, posa en evidència la progressiva tancada d'aixeta a l'Orfeó Català, un mecanisme que es va seguir amb altres entitats semblants que no van ser clausurades: inicialment els seus socis van creure que podrien seguir actuant, però poc a poc van anar veient limitades les seves possibilitats. Aquestes restriccions es van mantenir o van anar augmentant fins al canvi de política del règim derivat de la convicció, a partir de l'estiu de 1943, que la guerra mundial la guanyarien els aliats. Aleshores va començar una tímida obertura envers algunes manifestacions culturals catalanes, com la publicació de llibres o l'autorització de manifestacions

La reobertura del Palacio de la Música, ja amb aquest nom, va tenir lloc el 26 de març de 1939, amb un *Festival de las regiones de España*, per la tarda, format per cançons i danses folklòriques “*interpretados por flechas azules*” i un concert de la Banda Municipal en el que es van combinar els himnes patriòtics inevitables — Oriamendi, Cara al Sol, Himno Nacional...— amb peces de Turina, Granados, Albéniz i Falla. A aquesta reobertura del Palau se li va voler donar una significació especial que “*no escapará a ningún barcelonés amante de la ciudad*” i perquè fos encara més clara que el simple canvi de nom i la presentació de danses regionals de tot Espanya interpretades per joves falangistes, se li va afegir una desfilada des de l’Ajuntament per portar la bandera de la ciutat —“*hoy por primera vez saldrá, ya liberada del dominio rojo*”⁵⁷— al costat de l’espanyola, la de Falange i la dels requetés, amb una escorta de guàrdies municipals.

---

folklòriques que, així com el 1939 havien estat també autoritzades, a l’acabar l’any van anar essent cada cop més prohibides. Renart escriu en el seu diari el 20 de febrer de 1939:

“Hem tingut una assentada els directius de l’Orfeó Català. El senyor Bastardas, president, ha posat el seu càrrec a la nostra disposició. Coixos de Junta, s’havia de legalitzar la situació causada per defunció d’alguns dirigents, i m’han nomenat a mi vice-president accidental. Vice-president, tesorero, conservador. Tot sigui per l’amor a l’Orfeó Català. Vejam si encara em tocarà fer, tal com es van posant les coses, de vocal liquidador.” (pag. 242)

Un any més tard, el 15 de gener de 1940, escriu:

L’inspector governatiu que ha fet treure els quadrets que teníem al vestíbul de l’Orfeó Català, reproduccions de pintures cèlebres que portaven el títol en català, ens ha manat fer tapar les plaques commemoratives de l’execució per l’Orfeó Català de la gran missa de Beethoven i de la Passió de Bach que hi ha als testers de la Sala de Concerts, perquè eren separatistes!” (pag. 248)

Cal tenir en compte que la part publicada de l’any 1939 del diari de Joaquim Renart és mínima, en un volum que resumeix algunes de les anotacions contingudes en les 90 carpetes que va deixar escrites aquell dibuixant i escriptor català. Actualment és en curs de publicació, en diversos volums, el text complet del diari, però no ha aparegut encara la part dedicada a la guerra i la postguerra.

⁵⁷ LVE, 26 de març.

Un altre acte dels celebrats aquell any en el Palau al que es va voler donar especial rellevància va ser el concert del dijous 5 d'octubre, “patrocinado por la Excma Sra Dña Carmen Polo de Franco y que en beneficio de los huérfanos de guerra celebrará un grupo de ex combatientes del Glorioso Ejército Nacional, antiguos oficiales del ejército del zar, que formaron parte del Tercio de doña María de Molina”⁵⁸. A finals d'aquell mateix mes d'octubre va tenir lloc la primera actuació de l'Orfeó Català a la que ja hem fet referència.

Tanmateix, els concerts populars dominicals de la banda municipal eren, el 1939, l'única activitat d'un cert nivell cultural i popular que es feia al Palau⁵⁹, dedicat més aviat a ser escenari de conferències i actes patriòtics organitzats per la Falange⁶⁰. Segons les informacions de premsa, totes les conferències que s'organitzaven en aquells moments de postguerra registraven una assistència

---

⁵⁸ LVE, 1 d'octubre.

⁵⁹ Més endavant va servir d'escenari a activitats de més nivell, com explica oriol Bohigas a les seves memòries:

“Després de la guerra, durant gairebé cinc anys, vàrem anar junts als concerts de l'Associació de Cultura Musical —allo que els habituals em dèiem “la Cultural”. Sèiem sempre a l'últim pis, als bancs més pròxims a l'escenari, amb el concertista a vista d'ocell. (...) En aquest esforç de continuïtat cultural també hi comptà l'afecció a la música, dirigida apassionadament per la meva mare: els concerts de la Cultural, en un Palau de la Música semidesert per arquitectònicament esplendorós perquè encara ningú no l'havia espatllat amb preteses restauracions, sempre mal encaminades, fins que l'Òscar Tusquets hi ha començat a posar remei”. (Bohigas, pag. 112 i 249)

⁶⁰ Aquestes conferències no eren gratuïtes, sinó que calia pagar entrada, i tot i així el Palau s'omplia de gom a gom, encara que els temes tractats no fossin precisament allò que se'n diu apassionants. Anar-hi era una manera de demostrar el fervor patriòtic, obtenir prebendes o fer-se perdonar pecats. Unes informacions que no tenen desperdici publicades a *La Vanguardia Española* del 17 i el 22 de juny de 1939 donen compte de les dues conferències de Federico García Sanchiz al Palau de la Música. El tema de la primera era “*Los maravillosos caminos del Santo Grial*” en la que de fet es va dedicar al “*relato del inmortal episodio del Codo en que se cubrió de gloria el Tercio de Montserrat*” i el de la segona, la batalla de Teruel. Uns dies abans ja es feia saber que estaven exhaurides les localitats “*a unos precios que no alcanzaron los más grandes prestigios nacionales o extranjeros en las mejores épocas*”.

multitudinària, tant les del Palau com les que es feien en altres locals de gran aforament, com el Teatre Barcelona. La necessitat de fer-se veure no era segurament aliena a l'èxit d'aquestes conferències sobre temes patriòtics.

L'entrada als concerts valia 1,50 pessetes i apart es venia el programa per un ral. La banda municipal feia també concerts en altres locals, com l'Aliança del Poble Nou, i sobretot en festes majors.

Els toros

La temporada taurina va començar el primer diumenge d'abril a la plaça de les Arenes⁶¹, ja que la Monumental havia servit durant la guerra com a centre de desguàs de cotxes per obtenir peces de recanvi⁶², i els primers mesos després de l'ocupació, fins al mes d'agost, va seguir com a magatzem per a què hi anessin els interessats en intentar recuperar almenys una part d'algun vehicle que hagués estat seu. Per aquest motiu, la Monumental no es va poder inaugurar fins el diumenge 27 d'agost, un cop eliminades unes rampes de ciment armat que s'hi havien fet durant la guerra per facilitar l'entrada i sortida de vehicles, i un cop construï des unes noves grades, aquest cop de pedra⁶³.

---

⁶¹ "El empresario de la plaza de toros, don Pedro Balañá, y para celebrar la primera corrida de la temporada, que tuvo efecto el día 2 del corriente, hizo entrega a S.E. el General Jefe de la 4ª Región militar, de un cheque por valor de 15.000 pts, parte de los beneficios obtenidos con el expresado acto, con destino a atenciones de la ciudad" (LVE, 11 d'abril).

⁶² I també, els últims dies, per concentrar-hi els ferits que haurien de ser evacuats de la ciutat, segons reporta Eduard Pons Prades (pag. 327).

⁶³ Informació a LVE del 29 d'agost. Les grades antigues, de fusta, havien estat rapinyades durant la guerra per fer foc.

La *corrida* inaugural va ser presidida pel general Orgaz. L'empresari Pere Balañá, que durant la guerra havia perdut el seu negoci, va poder-lo recuperar així gràcies al franquisme.

El futbol

El primer partit de futbol entre clubs que va haver-hi a Barcelona després de l'entrada de les tropes franquistes va ser entre l'Espanyol i l'Europa. Es va jugar el diumenge 30 d'abril i va acabar amb un empat a tres. Després, poc a poc, altres clubs de la ciutat van anar reorganitzant els seus migrants efectius i incorporant-se a l'activitat futbolística. El diumenge 7 de maig va tornar a la vida pública l'Europa, el 14 de maig el Sant Andreu —que va jugar contra l'Espanyol— i l'Horta, que va jugar contra l'Europa, en el segon partit d'aquest, jugat ja en el seu camp de Gràcia, i el dijous 18 de maig qui va tornar a obrir el camp va ser el Sant Martí, jugant contra el Sant Andreu.

El diumenge 25 de juny es va jugar la final de la Copa del Generalísimo a l'estadi de Montjuïc, entre el Sevilla i el Racing “*bajo la presidencia del laureado coronel Moscardó*⁶⁴”. No cal dir que en aquest partit, com en tots els de l'època, es va haver d'escoltar l'himne nacional i el de la Falange amb el públic de peu i el braç aixecat i

---

⁶⁴ Tot i que la Delegación Nacional de Deportes de FET y de las JONS —que exercia un control total sobre la Federació espanyola de Futbol— no va ser creada oficialment fins el 1941 (decret del 22 de febrer), presidida per José Moscardó, heroi del setge a l'Alcázar de Toledo, aquest ja actuava com si fos el ministre responsable dels esports abans d'aquesta data. Moscardó va ocupar el càrrec fins a la seva mort, el 1955, en què va ser substituït per José Antonio Elola Olaso.

els jugadors al mig del camp en idèntica posició. Els davanters del Sevilla que van guanyar aquell partit, i per tant la primera Copa del Generalísimo, rebien el sobrenom de “*los Stukas*” per la dirigida premsa de l'època, un qualificatiu que, com ha assenyalat l'historiador anglès del futbol espanyol Duncan Shaw, era “*un horrible insulto para el País Vasco solo dos años después de la destrucción de Guernica*”⁶⁵.

En aquesta primera Copa del Generalísimo no hi van jugar equips catalans, sinó només “*los clubs que han tenido la suerte de estar durante la guerra en zona nacional*”⁶⁶. Però per donar una nota de color local, abans de la final, el mateix dia, era previst que es jugués un partit entre l'Espanyol i el Barça, que suposaria la reincorporació d'aquest últim a l'activitat. Però trobava grans dificultats per poder formar un equip. Com explicava la premsa uns dies abans, la directiva buscava jugadors fent gestions a Pamplona, Sant Sebastià i equips militars locals. Sigui perquè no va ser a temps d'aplegar-los o per altres motius, el partit no es va poder jugar. El retorn del Barça a la vida pública es va produir el dijous següent, 29 de juny, festa de Sant Pere, quan va jugar un partit contra el Bilbao en el seu camp de les Corts, partit que va acabar amb victòria local per 9 a 1⁶⁷.

---

⁶⁵ Shaw, pag. 81.

⁶⁶ LVE, 21 de juny.

⁶⁷ El partit va anar acompanyat d'un “*gran festival patriótico-deportivo*” que suposava, segons la premsa, no solament la reobertura del Camp de les Corts, sinó “*la reincorporación del Club al fútbol nacional*”. Va fer el saque d'honor la filla del cap dels Servicios de ocupación, “*la graciosa y simpática señorita Carmencita Álvarez Arenas y Pacheco*”. L'equip bilbaí era format per deu juvenils i capitanejat per Guillermo Gorostiza. A l'equip del Barça no hi havia cap jugador propi. Estava format per jugadors de l'Athlético Aviación (Madrid) i del San Sebastián als que van posar la samareta blau-grana. L'entrada més barata valia el mateix que una entrada de cinema, dues pessetes, i la més cara de tribuna, sis.

Les dificultats del Barça per disposar de jugadors provenien sobretot del fet que una bona colla havien aprofitat una gira de l'equip pels Estats Units i Mèxic durant la guerra per quedar-s'hi i no tornar, l'agost de 1938. La gira havia començat el mes d'abril de 1937 i alguns jugadors ja no hi havien pogut participar perquè s'havien incorporat a l'exèrcit republicà. Sobre el destí últim dels diners recaptats en aquesta gira de partits amistosos existeixen diverses versions, des de la que assegura que *“els dòlars que rebé Rosend Calvet i Mata, director de la tournée, foren dipositats en un banc francès i serviren més tard perquè el Barcelona iniciés una nova etapa”*⁶⁸, fins als que més maliciosament han recordat que *“los fondos recaudados en esta gira no fueron enviados a la Generalitat”*⁶⁹. Només quatre dels jugadors van tornar a l'Espanya franquista, i no van poder jugar fins a la segona temporada. Rosend Calvet, organitzador de la gira americana, també va tornar, però se li va prohibir ocupar càrrecs directius durant dos anys.

Durant la temporada 1939-1940, que a Barcelona va començar el diumenge 3 de setembre⁷⁰, el Barça va estar buscant desesperadament jugadors locals, però sort en va tenir de comptar amb els asturians Herrerita i Emilín, cedits pel Real Oviedo, equip que

---

⁶⁸ Ramón i Però, pags. 21-22:

⁶⁹ Shaw, pag. 23

⁷⁰ Aquell primer diumenge de la temporada el Barça, però, no va jugar, a causa de les dificultats per formar equip, que persistien: *“Cesando la prohibición impuesta por la Federación Nacional de jugar partidos hasta el presente mes, el domingo se reanuda la actividad, jugando en Barcelona el equipo de Recuperación D.C. en el campo de la UD San Martín, el San Andrés en su campo contra el Hércules, el Gracia con el Horta, desplazándose el español a Granollers y el Europa a Tarrasa. Se anuncian otros muchos partidos, entre ellos el que jugarán mañana el equipo de Granollers y el de Auxilio Social en aquella población”* (LVE, 1 de setembre).

no va poder participar en cap torneig per no disposar de camp. Només va poder obtenir un tercer lloc del Campionat de Catalunya⁷¹, el novè de la Lliga Nacional i l'eliminació de la Copa en quarts de final. A la temporada 1940-1941 ja va poder comptar amb alguns vells jugadors depurats, com Raich, Escolà i Balmanyà.

Més que un club

El Barça va ser, doncs, de tots els de la ciutat, l'últim en tornar a l'activitat. I això que l'estadi no havia estat utilitzat per l'exèrcit ocupant com va fer amb altres instal·lacions esportives. El Barça va ressuscitar, de moment, amb el seu nom de sempre. Fins dos anys més tard, el gener de 1941, no se'l va obligar a espanyolitzar el nom, que originalment tenia les sigles segons l'ordre sintàctic anglès: de F.C. Barcelona va haver-se de convertir en el Club de Fútbol Barcelona. També, com els altres clubs de futbol, va haver d'incloure obligatòriament en la seva junta, al reorganitzar-se, a falangistes i militars, que van seure al costat d'empresaris catalans inequívocament franquistes. La Comissió Gestora, presidida per Joan Solé Julià es va constituir el mes de maig de 1939. El mes de març de 1940 el general Moscardó va nomenar president del club al marquès de la Mesa de Asta, Enrique Piñero

---

⁷¹ Aquest Campionat de Catalunya es va jugar només començar la temporada, durant la tardor. Hi van participar el Barça, l'Espanyol, el Girona, el Badalona, el Granollers i el Sabadell. El va guanyar l'Espanyol, que en la final es va imposar al Barça per 3 a 5.

Els esforços despersonalitzadors van ser tan intensos, que molt probablement reeixiren en uns primers moments. Resulta quasi impossible establir, en la distància, si ja en aquells moments significava per als barcelonins alguna cosa més que una entitat esportiva i els anys que va trigar a començar a ser altre cop, en el cor dels seus socis, el que Vázquez Montalbán va definir com “més que un club”.

La temporada 40-41 tenia 15.400 socis que, molt probablement, com assenyala Duncan Shaw, tenien com a principal preocupació “*evitar toda sospecha política, conservar su trabajo y alimentar a sus familias, relegando el fútbol en su lista de prioridades*”⁷². Però ben aviat les velles rivalitats amb el Real Madrid van tornar a sortir a la superfície i les pulsions extradeportives van anar impregnant poc a poc, de nou, la vida del Barça. En qualsevol cas, però, l’any 1939 no podem esmentar cap esdeveniment rellevant que denotés que això es va produir de manera immediata. Era difícil, amb la junta que tenia, amb la manca de jugadors locals, amb un futbol de pèssima qualitat, amb un estadi danyat per la guerra, amb un lamentable estat financer i amb l’himne nacional i el Cara al Sol sonant al començar cada partit. El futbol dels anys trenta, a més, encara no aixecava les passions d’avui en dia, i les travesses no es van posar en marxa fins el 1946.

Clubs de barriada

---

⁷² Shaw, pag. 197

Convertit el Barça en una ombra i trencada la cohesió ciutadana pels canvis institucionals i la repressió, els sentiments xovinistes esportius dels barcelonins aficionats al futbol van derivar cap els clubs de barri, mancats de la significació nacional que havia tingut el Barça però representatius d'un cert patriotisme local a petita escala: el Sant Andreu, el Sant Martí, l'Horta i l'Europa, de Gràcia, van poder-se moure amb un marge de maniobra lleugerament més ampli que el Barça, sotmès a tota mena de controls i limitacions. No cal dir, però, que també les gestores primer i les juntes després d'aquests clubs, van ser formades, per persones de fidelitat provada, que els seus noms van ser castellanitzats, i que alguns van fer modificacions en els seus símbols, com eliminar les quatre barres⁷³ o canviar la forma triangular de l'escut, a causa de les seves connotacions maçòniques⁷⁴.

L'any 1939 va veure fins i tot el naixement d'un club de barri que assoliria una dilatada trajectòria: el 12 agost es va fundar al barri de Port el club de futbol Iberia.

L'Espanyol

Tots els obstacles que va trobar el Barça per sobreviure es van convertir en facilitats per l'altre gran club de la ciutat, l'Espanyol, potenciat pel nou règim com una alternativa d'arrels més vinculades al

---

⁷³ Molt probablement algunes d'aquestes decisions van ser preses per les mateixes juntes, sense necessitat de pressions externes, ja que el Barça va poder conservar sense canvis el seu escut. Esbrinar en cada cas si les juntes de la multitud de clubs esportius existents a Barcelona van ser víctimes o botxins és una tasca que resta per fer però que seria altament reveladora.

⁷⁴ És el cas, per exemple, del CE Mediterrani.

que el franquisme significava a Catalunya. La seva primera junta de postguerra es va constituir al començar el mes de maig i un dels primers acords que va prendre va ser el d'aixecar un monument als Caídos del club en el seu estadi. El monument, impressionant, dissenyat pels germans Miquel i Lluçà Oslé, es va posar a l'entrada del recinte i allà va estar fins que amb l'arribada de la democràcia va ser discretament retirat a un magatzem.

A causa de la decisió de la junta de l'Espanyol, la gestora del Barça es va veure obligada, "*con objeto de poner en claro dudas que se han presentado*", a fer públic que "*tiene el propósito de honrar la memoria de los que en julio de 1936 eran socios del club y han muerto por Dios y por la Patria, asesinados por los rojos o en las filas del Glorioso Ejército Nacional*"⁷⁵. I demanava als familiars que li fessin saber el nom de les víctimes.

La pràctica de recordar els morts al costat franquista, es va estendre d'aquesta manera més enllà de les façanes de les esglésies i les làpides van anar-se convertint en imprescindible en totes les entitats cíviqes i esportives. El 25 de juny de 1939 el general Moscardó en va inaugurar una a la porta de l'estadi de Montjuïc, durant la final de la Copa del Generalísimo, "*en honor de los deportistas caídos por Dios y por España*". D'aquesta manera va haver-hi noms que durant més de 35 anys van figurar en diverses làpides alhora, segons la seva pertinença anterior a diversos col·lectius.

---

⁷⁵ LVE, 5 de maig.

El ciclisme

Un dels esports que amb més empenta va recuperar les activitats a Barcelona va ser el ciclisme. La Volta Ciclista a Catalunya, organitzada per la Unió Esportiva de Sants —rebatejada UD Sans— no va patir interrupcions i va recórrer el país durant la primera quinzena de setembre, tot i que amb notables limitacions. Per exemple, no hi van participar equips de fora, el que es va justificar de manera ben peregrina: *“los ciclistas españoles han permanecido en armas gasta hace poco y algunos aún se encuentran en filas”* i *“no tendrían tiempo para ponerse en forma tal que les permitiese enfrentarse con los extranjeros”*⁷⁶. Aquesta XIX edició de la Volta —naturalment, Vuelta— la va guanyar, per setena vegada, Marià Cañardo.

Però ja abans de la Volta, que va efectuar la seva última etapa a Montjuïc el dia de la Mercè, 24 de setembre, la UE Sants havia organitzat alguna altra carrera ciclista, com la del 18 de juliol, aniversari de l'aixecament franquista, al Parc de la Ciutadella, *“en homenaje al Ejército español”*⁷⁷.

Altres esports

---

⁷⁶ LVE, 2 de juny.

⁷⁷ Acord de la Comissió Municipal Permanent del 15 de juliol: *“Ceder a la UD de Sans el Parque Municipal de la Ciudadela para celebrar el día 18 del corriente, por la mañana, una carrera ciclista internacional, en homenaje al Ejército español”*.

Segurament perquè l'ambient s'ho portava, els esports que més aviat van reprendre l'activitat van ser els més violents, com el rugbi i la boxa. Aquest últim havia aconseguit una gran popularitat a Barcelona els anys vint i trenta, amb un bon planter de boxadors sortits sobretot del gimnàs Garcia Alsina. Acabada la guerra, a partir de finals de setembre de l'any 1939, ja es van tornar a organitzar combats de boxa al Price, els diumenges pel matí, organitzats per la CNS, amb entrades a meitat de preu per als afiliats, a la vegada que boxadors catalans participaven en combats a la resta d'Espanya, trufats dels habituals tripijocs d'aquest món⁷⁸.

La boxa va viure a la postguerra el seu moment més brillant a Barcelona. Les vetllades que s'organitzaven tenien l'èxit assegurat i despertaven més passions que el futbol. Al Saló Iris, al Price, a l'Olimpia, al Frontón Colon, a les dues places de braus de la ciutat els combats se succeïen, donant continuïtat a la tradició d'avantguerra.

Pel que fa al rugbi, un altre esport on els cops són part fonamental, també va tornar-se a posar en marxa immediatament després de la guerra, amb Lluís Sentís al capdavant de la federació catalana. Es va poder organitzar el 1939 una selecció barcelonina que va fer alguns partits amb altres equips de Catalunya, de Madrid i fins i tot amb una selecció romanesa. A la temporada 1940-41 ja es va organitzar un campionat de Catalunya i l'any següent un campionat estatal.

---

⁷⁸ El 1939 Baltasar Belenguer Hervàs va obtenir a València un títol mundial dels pesos galls derrotant el panameny Alf Brown, de qui es diu que el vespre abans l'havien dut de copes per la ciutat, per deixar-lo ben tou.

En aquest esport, com en d'altres, tenien un paper fonamental els equips patrocinats per la Falange, sobretot a través del SEU, i l'exèrcit. En rugbi, l'equip del SEU va ser a Barcelona un dels més destacats, i en handbol, els dos únics equips formats inicialment després de la guerra eren el del SEU i de soldats de batallons i regiments.

Altres esports van tornar a fer els seus primers passos després de la guerra reclosos en els recintes escolars i eclesials. És sobretot el cas del basquet, practicat en centres d'ensenyament regentats per ordes religiosos i en els terrenys adjunts a les parròquies, que organitzaren equips a través de l'Acció Catòlica⁷⁹.

---

⁷⁹ L'Acció catòlica era una de les poques possibilitats d'associacionisme a la postguerra que tenia un cert marge per escapar al control governatiu. Per això va servir de refugi a antics fejecistes i sobretot a carlins descontents amb les mesures repressives contra el català. Diversos informes confidencials de la Delegación de Información e Investigación de Falange denunciaven aquest estat de coses:

“Otro de los factores que se enfrentan con la difusión de nuestro ideario y que es preciso atajar con sumo tacto, es la propaganda catalanista que en forma encubierta, tiende a granjearse de nuevo las voluntades de personas de sentimientos católicos, que por lo visto no aprovecharon la lección recibida durante la dominación marxista” (A.G.A., Gobernación caja 31, 9 de setembre de 1940).

“Acción Católica – Organización – Estas Entidades están organizadas a base de agrupaciones parroquiales, regidas generalmente por un Presidente seglar, el cual actúa a las órdenes inmediatas de un sacerdote (Conciliario). Cada Junta Parroquial depende la Junta Diocesana, que radica en el palacio del Obispo y que actúa directamente a sus órdenes. – Actividades – Estas son hasta ahora de formación moral a base de explicaciones y lecturas colectivas, que periódicamente se realizan en los Círculos semanales de Estudios, y deportivas, entre las que se cuentan un promedio de dos excursiones mensuales a los campamentos que instalan en pueblecitos de la provincia, como en las Guillerías, en el pasado mes y con anterioridad en Vallgorguina, en Figaró, etc. y con mayores intervalos de tiempo, reuniones de la JUVENTUD CATALANA como la proyectada para el día 7 del corriente en Montserrat – Reuniones – En el Centro Parroquial se celebra una reunión plenaria mensual en la que disertan diversos afiliados sobre temas literarios, resultados de las actividades anteriores, proyectos, preguntas, etc. Semanalmente se verifica los lunes, de 8 a 9 de la noche, una reunión (como todas, bajo la Presidencia del Conciliario) que se denomina Círculo de Estudios, en las que se llevan a cabo las aludidas explicaciones, lecturas colectivas y breves consultas – Publicaciones- Periódicamente, se expende a los afiliados la publicación “Signo”, órgano de Acción Católica Española y mensualmente, se reparte a los mismos el “Boletín de Actividades Mensuales” en el que colaboran algunos afiliados y el Conciliario. Estas publicaciones se verifican en castellano. Sin embargo, a primeros del pasado mes de Junio, se repartieron unas estampitas en la Iglesia, escritas en catalán [subratllat a l'original], que al parecer son de publicación reciente. – Vida económica- Respecto a este extremo hay cierta obscuridad, pudiéndose citar que cada afiliado satisface como mínimo la cuota mensual de dos pesetas con cincuenta céntimos, aparte de los donativos que perciben, para cuya donación comprometen a los afiliados y simpatizantes. Sin embargo, para la construcción de un Centro Parroquial y un campo de Baloncesto, se ha obligado a cada afiliado a entregar la cantidad de veinticinco pesetas, en el plazo más breve posible – Ambiente – En todos los actos que celebra la entidad, se respira un ambiente eminente catalanista”

D'aquesta manera, l'esport en el primer franquisme es basava no solament en els clubs sinó sobretot en dos dels pilars del règim: la Falange i l'Església. La iniciativa privada competia amb la pública igual que en molts altres camps, com corresponia a l'organització d'un estat corporatiu.

L'únic poliesportiu de la ciutat va ser l'estadi de Montjuïc, descobert, i en molt mal estat, fins que no es va fer el Pavelló de l'Esport a la Gran Via, prop de la plaça d'Espanya, a finals dels anys quaranta, i a la dècada següent, el 1955, el pavelló del carrer Lleida, inaugurat amb motiu dels Jocs del Mediterrani. Per a les activitats esportives es feien servir les places de toros, els terrenys dels clubs, escoles i parròquies. No hi havia instal·lacions municipals.

[subratllat a l'original], pues se habla exclusivamente en catalán, aunque a veces, de tarde en tarde, se nombre la palabra ESPAÑA para cumplir solamente (...) En los actos religiosos, varios salmos que no se cantan en latín, se entonan en catalán. Y en cuanto uno se les dirige en castellano, le invitan discretamente a hablar en catalán, si lo sabe". (A.G.A., Gobernación, caja 31, 15 de juliol de 1940). Tot i que l'informe sembla referir-se a una agrupació determinada d'Acció Catòlica, enlloc s'hi fa esment, i es presenta com una visió general de la "provincia de Barcelona".

"Los elementos pertenecientes a "Acción Católica" de la Parroquia de Santa Madrona no se manifiestan abiertamente en contra de la unificación; no obstante, se observa entre ellos bastante descontento, especialmente entre los pertenecientes a la Falange de J. Yvern (...) En algunas conversaciones se ha oído manifestar a ciertos jóvenes, "que aunque de nombre pertenecen a "Acción Católica" de hecho son de requeté (...) Concentrarónse en el Santuario de N^a Sra. de Montserrat el día de la festividad de la Patrona de Cataluña, los que en Campaña formaron el Tercio del mismo nombre. Llenaron el recinto del histórico Monasterio unas 8.000 ó 10.000 personas entre ex-combatientes, requetés y devotos. El ambiente de religiosidad, catalanidad y retiro que inspira la típica montaña fue propicio para que los congregados se expansionasen sin recelos, dando vivas al Rey y cantando el Oriamendi a todo pasto, a la par que exteriorizaba el ambiente de aprobación por los tradicionales catalanistas; esto provocó incidentes desagradables con quienes pretendieron con su patriotismo contrarrestar tales manifestaciones" (A.G.A., Gobernación caja 30, 22 de maig del 1940).

L'excursionisme

L'excursionisme va ser una de les activitats físiques d'esplai que més va acusar les conseqüències de la guerra. Abans de la guerra havia tingut una gran importància no solament des d'un punt de vista estrictament esportiu sinó també com a vertebrador de la societat civil, i d'una manera particular de sectors de la petita burgesia nacionalista. Aquest caràcter va haver de ser esborrat o, si més no, difuminat, però malgrat tot una part de les entitats excursionistes de Barcelona existents el 1936 van poder continuar les seves activitats el 1939⁸⁰ i majoritàriament existeixen encara en l'actualitat: el Centre Excursionista de Catalunya, el Club Excursionista de Gràcia, el Club Muntanyenc Barcelonés, la Unió Excursionista de Catalunya⁸¹, l'Agrupació Excursionista Icària, el Grup Excursionista de l'Orfeó Gracienc, l'Agrupació Excursionista Muntanya, el Centre Excursionista Àliga, la secció excursionista del Foment Martinenc, l'Agrupació Excursionista Pedraforca, el Centre Excursionista Montnegre.... Van haver de desaparèixer, en canvi, els grups excursionistes vinculats a entitats de caire obrerista, com l'Ateneu

---

⁸⁰ Segons Estanislau Torres (*Excursionisme i franquisme*, pag. 7), “les 236 entitats excursionistes que l'any 1936 existien a tot Catalunya, el 1940 havien quedat reduïdes a vint”. En aquesta reducció, com reconeix el mateix Torres, hi van pesar més les vicissituds de la guerra i “la manca d'esforços individuals i col·lectius” que no pas les clausures governatives. Tota una generació de joves — principals protagonistes de l'activitat excursionista— va quedar truncada per la guerra.

⁸¹ Un testimoni contemporani de la fundació de la UEC a la postguerra:

“M'explica el què ha esdevingut l'Orfeó Gracienc, que era la gran família de cantaires i excursionistes del nostre barri. Molts d'ells han desertat de la seu del carrer Astúries per anar a un pis de la Travessera, i han fundat l'Unió Excursionista de Catalunya: la UEC, un club reclòs. A l'UEC, cosins i cosines venen a tafanejar, modular quatre notes de música, trobar-hi caliu i fraternitat. L'UEC és un altre món, un univers d'antany com si la guerra, les persecucions i les execucions quotidianes no existissin, llevat que alguns homes manquen; morts als fronts o podrint-se a les presons franquistes. Adhuc la bella Núria és present, rodejada de pretendents, com abans. Com si els anys s'haguessin esborrat”. (Viladrosa, pag. 197)

Enciclopèdic Popular. Les que van reprendre tot seguit les activitats, ho van fer amb unes juntes directives nomenades governativament⁸².

Les dificultats principals de l'excursionisme el 1939 eren les derivades d'una xarxa de transports en estat catatònic i del rigorós control governatiu dels desplaçaments⁸³. Una noia de Figueres que havia de desplaçar-se amb una certa freqüència a Barcelona ha deixat constància escrita d'"el que costava en aquells anys l'obtenció del permís de sortida a la policia; la quantitat de certificats absurds que exigien"⁸⁴. Tammateix, alguns testimonis⁸⁵ posen de relleu que, malgrat les normes sobre els desplaçaments, les primeres setmanes encara hi havia unes certes possibilitats de mobilitat, a causa de la inevitable desorganització.

Un empleat bancari que el 1939 va ser encarregat per la seva empresa d'anar reorganitzant durant els mesos de febrer, març i part d'abril les oficines de la província de Girona descriu que "la feina era certament penosa, tant per les dificultats del transport com per l'escassetat d'aliments, que impedia que els hotels i fondes on acudia poguessin prestar un servei normal (...) Els telèfons a penes

---

⁸² "En uso de las atribuciones que me concede el Consejo, me complazco en nombrar a Vd. presidente de la Agrupación Excursionista Pedraforca, con el fin de normalizar en lo posible la vida de la entidad. Dios saLVE a España y guarde a Vd. muchos años" (Ofici del delegat del Consejo Nacional de Deportes tramés a l'entitat el 15 de setembre. A l'encapçalament de l'imprés encara hi figura la sigla FEEC (Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya), que es repeteix en el segell de goma que autentifica el document. Aquest ús de membrets i segells anteriors a l'ocupació franquista, sempre que no fossin excessivament cridaners, va ser habitual els primers temps, fins que no es van poder substituir.

⁸³ Aquest control, que exigia la possessió de salconduít per a sortir de la ciutat, va mantenir-se durant tot l'any 1939, tant sota el règim d'ocupació com a partir d'agost, un cop aixecat aquest. Vegeu-ne detalls a l'Apèndix 17.

⁸⁴ Vayreda, pag. 162

⁸⁵ Mas: *El soldat i la penombra*, pag. 114

funcionaven”⁸⁶. Joan Reventós descriu en el llibre de records que va escriure amb el seu germà un viatge dantesco al Vendrell⁸⁷ i Ramona Via un altre d’encara més al·lucinant, el mes de març de 1939, a Nonasp⁸⁸.

---

⁸⁶ Moreta, pag. 132

⁸⁷ *Dos infants...*, pags. 199-200:

“Un dels meus records més inquietants, o almenys més desconcertants, de la immediata postguerra és el del nostre primer viatge al Vendrell, la vila de la qual són originaris els Carner. Tramitat el “salvoconducto”, indispensable aleshores per anar d’un lloc a un altre de Catalunya, vam fer el viatge en tren per la línia de la costa. Anàvem el pare, la mare, la Maria Victòria i jo. Normalment, es baixa a l’estació de Sant Vicenç de Calders; però aquest nus ferroviari es trobava aleshores destrossat pels bombardeigs que precediren l’avanç dels franquistes i haguérem de baixar a Calafell. Durant el viatge en tren els pares havien anat comentant els estralls que la guerra havia produït en el paisatge i les poblacions que travessàvem, paisatge i poblacions ben coneguts d’ells però pràcticament nous als meus ulls ja que no en recordava res. A Calafell vam pujar en un autobús molt atrotinat, que ens dugué sotraguejant i trontollant —i no pas sense perill de quedar-se, impotent, a mitja pujada del coll que separa les dues viles— fins a la capital del Baix Penedès. Aquell venerable carruatge anava tan ple de gent que el pare i jo, com a elements masculins de la família, haguérem d’encabir-nos damunt del seu sostre amb altres viatgers i entre maletes, farcells i embalums de tota mena. Ja hi havia una colla de xicotets d’entre quinze a disset anys, castellans tots ells, que cantaven a tot pulmó una cançó per a mi desconeguda. Era la primera vegada que sentia el Cara al sol”.

⁸⁸ *Antologia*, pags 93-99:

“29 de març de 1939 - Per cert, la senyora Corbera és de Nonasp, que és a Aragó però hi parlen català, i els seus pares són uns pagesos benestants que cullen sobretot oli; i em va dir que ara que ja s’hi pot anar hi aniria a comprar oli, que el seu pare li havia escrit que a tres pessetes el litre n’hi ha tant com vulguis. A casa vam comptar que a tres el litre en podíem comprar fins a vint litres, comptats tots els bitllets que teníem entre tots (bitllets "de sèrie"), i que comptant el que costaria el viatge, anada i tornada, encara ens sobriaren setanta-cinc pessetes. De manera que vam decidir que jo hi aniria amb la senyora Corbera. Vaig anar a la comandància a demanar el salvoconducto. Hi havia ben poca gent; tota la cua cabia a l’escala, a raó de dues o tres persones a cada graó, no com la majoria de dies que la cua arriba fins a la cantonada del carrer. I la gent de la cua comentava que la guerra del Centre s’està acabant, ara de debò. Un cop dins el despatx del comandant, que és aquell mateix que va dir allò al Nuño i per això al poble li tenim simpatia, em vaig atrevir a preguntar-li si era cert que la guerra s’acabava com deia la gent, i ell va riure: "Cuando el río suena... ". Després em demanà l’edat i en saber-la digué que no em podia estendre el salvoconducto si no compareixia el meu pare; li vaig explicar que eren precisament els meus pares que m’enviaven a Nonasp a comprar oli, i aleshores es posà a riure altra vegada i em va firmar el salvoconducto (...) L’endemà ens havíem de trobar a l’estació amb la senyora Corbera a tres quarts de nou, i en això vaig veure que venia de pressa i sense garrafa. Venia a dir-me que no podia anar a Nonasp aquell dia, per dificultats inesperades: acabava de saber que el seu marit també era a la Model de Barcelona. Jo ja havia comprat el bitllet i el tren ja arribava. Vaig pujar-hi, doncs, sense ella, tota sola; a més d’una garrafa de vint litres duia una bossa amb pa de blat de moro —l’única mena de pa que es troba ara al poble, i gràcies—, una llauna de sardines, set figues seques i els diners. I un llibre que es deia *Los raros* i era de biografies d’homes estrafolaris com Ruben Darío, Edgar Poe, Paul Verlaine i altres per l’estil. El vagó anava tan ple i era tan fosc que no vaig poder llegir en tot el viatge; a més tothom parlava molt, de tot, i jo també. Al cap d’unes hores que se’m van fer llarguíssimes el tren va arribar a Móra d’Ebre; jo ja estava cruixida, no tant de l’anar dreta com tan atapeïts, que cada vegada que algú havia de passar —si baixaven o pujaven, a les estacions, o si havien d’anar al WC— tot eren empentes i un suplici. I vaig preguntar si faltava gaire per arribar a Nonasp, i em van dir que no érem ni a mig camí encara; de manera que em va entrar de cop i volta una depressió, perquè no m’havia mai afigurat que Nonasp fos tan lluny. (...) Vam arribar a Nonasp que ja era vespre, de manera que el viatge havia durat deu hores —el doble, segons aquelles dues dones, del que durava abans de la guerra”.

Les dificultats per obtenir salconduits, les penúries econòmiques, el mal estat de carreteres, línies ferroviàries i servei d'autobusos convertien qualsevol intent de fer excursionisme, el 1939, en una aventura impossible. Hi havia altres necessitats més apressants, però així i tot els aficionats no van desistir. Les ganes d'oblidar la guerra i, per unes hores, de la misèria quotidiana feien superar tots els inconvenients. Que el 1939 hi havia gent que aprofitava el diumenge per anar a la muntanya n'és una prova aquest anunci, a *La Vanguardia Española* de l'onze de novembre de 1939:

“Misa matinal para excursionistas. La habrá todos los domingos y fiestas de precepto en la iglesia de los Padres Jesuitas (calle Caspe). Para esto se abrirá la iglesia a las 5 e inmediatamente empezará la Santa Misa durante la cual habrá facilidad para confesar y comulgar”.

Dintre de les contradiccions sorprenents de postguerra, una de les més espectaculars amb la que ens hem trobat en el transcurs de la nostra investigació ha estat la de comprovar que, amb l'arribada del franquisme, va poder seguir actuant un dels grups que hom menys esperaria trobar-se en aquells moments: el grup nudista Amics del Sol. No hem pogut confirmar si, en les seves sortides dominicals seguien despullant-se al mig del camp de manera més o menys encoberta, però el que és segur és que no solament feien sortides, sinó que es repartien les convocatòries en català⁸⁹

---

⁸⁹ A l'Hemeroteca de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona es conserven els programes de les excursions dels Amics del Sol. La última que hi ha abans de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona és del 20 de març de 1938, amb una sortida a la Vallensana (pressupost, setanta cèntims). El següent conservat, de vuit pàgines, és el dels dies 12 i 13 de juliol de 1941 a Sant Pol de Mar (pressupost, sis pessetes), en els que es preveia una acampada i jocs a la platja. Tots dos

Les sortides al camp, de totes maneres, eren pràcticament monopolitzades en aquells moments pel Frente de Juventudes, que, com ha escrit un historiador gens sospitós de simpaties amb la Falange com Albert Balcells,

“A Catalunya, com a la resta de l’Espanya franquista, el Frente de Juventudes oferí, gairebé en solitari gràcies al monopoli oficial, uns serveis que no s’han de menysvalorar ja que, en una època de racionament, restriccions d’electricitat, baix nivell de vida, depressió econòmica i repressió general, representaven gairebé l’únic mitjà per als infants i adolescents de les classes populars de fer unes vacances al camp, practicar l’acampada i l’esport a l’aire lliure i conèixer altres llocs fora del lloc on residien. El 1942, l’oferta de places de campaments per a flechas y cadetes era de 10.000 a la província de Barcelona, de 600 a la de Girona, 450 a la de Lleida i 6.000 (sic) a la de Tarragona. La delegació provincial barcelonina del Frente de Juventudes va enviar entre 1939 i 1960 uns 59.117 infants i nois als seus camps d’estiu i dedicà a aquest servei el 63% del seu pressupost. La xifra de nens enviats a les colònies escolars de

---

programes són impresos en català. La data de 1941 és probablement un error d’impressió, ja que anuncia com a excursió següent la del 30 d’agost de 1942 i a l’interior es parla de qüestions relatives a l’estiu de 1942. Per tant, el programa deu referir-se a una excursió dels dies 12 i 13 de juliol de 1942 i no del 1941. A partir d’aquest, a l’hemeroteca es conserven programes d’una excursió cada mes fins a l’any 1964. Però el de juliol de 1942 és el primer de postguerra conservat a l’Hemeroteca, no pas el primer que es va fer, ja que en aquell programa es parla d’una excursió anterior el 14 de juny de Mollet a Badalona, i pel to és evident que abans n’hi havia hagut d’altres, sinó s’hi referiria com el començament d’una etapa. També evidencia que va seguir funcionant des d’immediatament després de la guerra l’estat de comptes que es publica en el mateix programa: “Dèficit en febrer de 1939: 1.031,90 pts. Donatius entre febrer del 1939 i juliol del 1942: 3.784,55 pts. Despeses per als absents 1939-1942: 2.991,30 pts. Despeses de diverses festes: 87,50 pts. Dèficit actual: 826,15 pts”. Als programes de després de 1939 no hi ha peu d’impremta.

vacances per l'Ajuntament de Barcelona durant un període de duració similar —de 1912 a 1931— fou de 24.590⁹⁰.

Per contra, el que abans de la guerra havia estat la principal organització d'activitat juvenil a l'aire lliure, l'escoltisme, havia quedat fora de la legalitat. A partir del 1940 va intentar reconstruir-se desafiant l'hostilitat del règim⁹¹, però el 1939 no hi va haver cap activitat, ni tan sols clandestina, promoguda per antics escoltes.

Les joventuts de Falange

Tot i que el Frente de Juventudes, com una secció de Falange Española Tradicionalista y de las JONS, el partit únic, va ser oficialment instituït per una llei del 6 de desembre de 1940 que li concedia l'exclusiva de la formació política i física de la població entre els onze i els divuit anys, fins a l'entrada a l'exèrcit, las Organizaciones Juveniles de Falange (abreujades com a OOJJ) ja existien des

---

⁹⁰ Balcells, pag. 138. Un altre testimoni que destaca els aspectes positius del Frente de Juventudes es el de Francesc Farreras (pag. 54):

“Seria un error històric i una injustícia considerar com a mers espanyolistes, o mals catalans, o simplement fills de xarnegos o de gente bien tots els nois i noies que militaren en les organitzacions juvenils catalanes. Jo en vaig conèixer cents, i potser milers, i algú ha de parlar en nom seu. Molts d'ells, ja d'infants havien pertangut als boy scouts o als exploradors; altres, a centres i grups excursionistes o a entitats esportives, i tots es prengueren les noves tasques, voluntàriament assumides, amb una seriositat, un sentit de la responsabilitat i una convicció moral admirables. Alguns provenien de la burgesia mitjana o baixa, i la majoria, de les classes treballadores.(...) Llurs cognoms proclamaven rotundament la seva catalanitat: no podria oblidar jo, entre molts d'altres, (...) l'entranyable amic Francesc Galí "poeta en català i alhora falangista" de qui ha fet un compendi i generós retrat l'Albert Manent en el seu llibre Solc de les hores... Amb Francesc Galí, company del carrer —vivíem al carrer del Putxet— i de carrera —tots dos vam estudiar Dret—, quan sortíem de la Provincial, instal·lada al passeig de Gràcia número 19, on ara hi ha el Banc Exterior, tot just travessar el portal ens dèiem: "Va, ara descansem una mica: parlem en català..."

⁹¹ Antoni Batlle, que va passar la guerra a Suïssa i, a partir de 1938, a Deva, al País Basc ja ocupat per Franco. Arribà malalt a Barcelona a casa del seu germà però va fer desseguida els primers passos per a reconstruir l'escoltisme. “Josep M. i Xavier Cirera el 1940 referen la colla Rensa amb antics minyons del Mare de Déu de Montserrat, que aleshores tenien ja l'edat de guies, i crearen el primer cau escolta de postguerra a casa seva, al carrer Septimània, tocant a la plaça de Lesseps (...) El 27 d'abril de 1941 uns falangistes assaltaren i saquejaren el pis del carrer de Septimània” (Balcells, pag. 140).

d'abans, i els nens de Barcelona van tenir la possibilitat⁹² —i en molts casos l'obligació⁹³— d'afiliar-s'hi des del mateix moment de l'ocupació. La resposta va ser massiva, sobretot en els primers moments. L'atractiu dels uniformes i les desfilades⁹⁴, i els avantatges polítics i econòmics que comportava va fer que molts pares apuntessin els seus fills o que aquests ho fessin directament. Hi ingressaven tant els fills de famílies franquistes, per convicció, com

---

⁹² Alguns joves catalans que van afiliar-se voluntàriament a Falange immediatament després de la guerra ho han reconegut obertament a l'escriure les seves memòries. Hem recollit a l'Apèndix 18 els testimonis d'Enric Vila Casas, Carlos Barral, Francesc Farreras, Xavier Amorós, Antoni Tàpies i Josep espar Ticó.

⁹³ El cap de la Guàrdia Civil d'un poble li diu a un noi que havia estat afiliat a les joventuts socialistes durant la guerra: "*Creo que eres un buen muchacho. Te engañaron, como a tantos millones, pero mañana a esta misma hora pasa por el local de Falange que te alistarán en la Organización Juvenil. Dentro de tres días vuelVE a verme*". (Mas i Soler, pag. 76). El mateix autor explica que hi havia nois les famílies dels quals van córrer a comprar-lis l'uniforme (boina vermella, la camisa blava i guants de pell negres) i altres que van haver d'esperar més temps per tenir-ne. I és que si a alguns els van obligar a afiliar-se, molts ho van fer ben de gust, més que res pels avantatges que comportava. Terenci Moix novel·lant els seus records d'aquells moments fa dir a la protagonista d'*El dia que va morir Marilyn*. (pag. 63-64), que l'any següent a la fi de la guerra "*em vaig fer falangista com quasi totes les noies de la barriada i vaig desfilat per la Diagonal i a partir d'aleshores vaig tenir una targeta de racionament especial*". Altres autors insisteixen en aquesta ambigüitat entre l'obligació i la voluntarietat inconfessable. Vegeu-ne alguns testimonis a l'apèndix 18:

⁹⁴ Tot i que són majoria els testimonis que hem trobat esmentant la marcialitat de les desfilades i la vistositat dels uniformes com un dels esquers que atreia les afiliacions, hi ha qui comparteix aquesta visió i recorda irònicament les coses de manera diferent:

"L'esdeveniment en qüestió tingué lloc un diumenge al migdia. Mentre passejava amb el pare, una desfilada de nois falangistes, «flechas» se'ls anomenava, entonant cants patriòtics i marcant pas marcial ocuparen l'avinguda. Durant els primers anys de la postguerra aquest tipus d'efervescències bèl·liques, sense enemics visibles, foren freqüentíssimes. A l'igual que tantes coses les quals potser és millor oblidar pensant en la integritat mental. Directament, produï a una suor freda aquella imitació de les joventuts hitlerianes, cal matisar, bé que a l'espanyola. Car, establint unes mínimes comparacions, els uniformes deixaven molt a desitjar, de cap de les maneres no imposaven, i, de més a més, l'al·ludit pas marcial tampoc no aconseguia la sincronització presumeixo que prevista. Indefectiblement, els caps que conduï en la convençuda mainada, també amb calça curta, no feien pas gaire peça sota l'equívoc aspecte de noiets passats de rosca. Ara, malgrat tot, el temor dels vianants era tal que en passar la bandera, portada amb patètica prosopopeia, tothom saludava estenent la mà; "(Cid, pag. 38-39)

fills de militants de partits d'esquerra, per tractar de fer-se perdonar o obtenir la possibilitat de fer alguna activitat d'esplai i de passada algun plat calent⁹⁵.

No cal dir que el 1939, de totes maneres, l'activitat dels grups juvenils de Falange anava més encaminada a la propaganda que a l'excursionisme. La seva principal missió era engruixir el nombre d'assistents als actes patriòtics⁹⁶ i dona fe de vida amb vistoses desfilades on es lluï en els uniformes.

---

⁹⁵ Aquesta visió queda confirmada per una lectura atenta dels butlletins de les Organizaciones Juveniles de Falange. Ho hem pogut fer amb deteniment amb la col·lecció completa, amablement cedida per Narcís Palahí, del *Boletín Provincial de la Organización Juvenil de Gerona, (Gener 1940-Juliol 1941)* que elaborava i imprimia el seu pare, un catòlic catalanista que va col·laborar amb la Falange en tant que, en aquells moments, era una de les poquíssimes possibilitats de fer coses. Al marge de l'adoctrinament ideològic, els butlletins reflecteixen unes activitats lúdiques, culturals i esportives molts semblants a les que feien anys més tard grups juvenils d'un altre caràcter.

⁹⁶ Es troben diverses descripcions en llibres de memòries sobre aquestes activitats. Per exemple, aquesta, relativa a la visita del comte Ciano a Barcelona:

“Va arribar el dia 10 de juliol i, a les sis del matí, va començar la concentració de gent a la carretera. Tots havíem estat avisats perquè a aquella hora fóssim allà per portar-nos amb camions a Manresa i des d'allà continuar amb trens especials cap a Barcelona. Quants i quants érem! Homes i dones, joves i noies que, com jo mateix, sempre havíem estat considerats antifeixistes, avui anàvem amb camisa blava per homenatjar el gendre de Mussolini (...) En aquells temps el passeig de Gràcia era una gran avinguda amb un ample passeig central. Per ell ens van fer desfilar al crit de «¡Duce! ¡Duce! ¡Duce!, i en passar davant de la tribuna havíem de saludar, braç estirat: salutació feixista sempre obligada en aquells anys. Arribats a la Diagonal, anomenada llavors avinguda del Generalísimo Franco, vam dispersar-nos en direcció a la plaça de Mossèn Cinto i, passeig de Sant Joan avall altre cop cap a l'Arc del Triomf. Per fi quedàvem en llibertat després d'un dia de semicamp de concentració. Poca cosa podria er, jo, amb dues pessetes a la butxaca i amb més gana que no pas son. Però almenys no em sentiria vigilat com un delinqüent. En Josep Serrat va trobar-se amb la Maria Massip, que ja feia algunes setmanes que sortien junts. Més enllà vaig veure la Marga. Quan anava per acostar-m'hi, vaig adonar-me que anava acompanyada d'en Josep Tarrús i ja no hi vaig anar. No volia pas de cap manera molestar en Tarrús, ja que aquest xicot era un bon company. No sabia pas què fer ni on anar. Per fi vaig veure en Ribó, que anava amb dos nois, i en presentar-me'ls van dir que eren de Manresa. A mi, no em feia cap gràcia anar amb companys desconeguts, però en Ribó, que tenia el seu germà tancat a la presó Model i condemnat a quinze anys, va dir-me que no tingués cap mena de por. Entre tots van contar-me que, com jo mateix, eren allà obligats i que tots tenien algun familiar detingut. Políticament van dir que eren d'Estat Català. Jo vaig creure-m'ho, ja que en Ribó i tota la seva família eren militants d'aquest partit”. (Mas i Soler, pag. 169)

La primera gran concentració de les Organizaciones Juveniles de Falange a Barcelona havia tingut lloc, però, un mes abans de la visita del comte Ciano. El diumenge 4 de juny es va fer a l'estadi de Montjuïc un festival esportiu i folklòric, al que van assistir, segons les informacions de premsa, 45.000 persones, en honor dels generals feixistes italians Mazzetti i Bottasi.

La proliferació espectacular dels grups juvenils de Falange, com la dels adults⁹⁷, no va tenir problemes d'allotjament: van instal·lar-se en locals incautats a partits republicans i organitzacions obreres. Per a les activitats a l'aire lliure, es van apropiat de les instal·lacions municipals que havien servit fins aleshores per a les colònies escolars⁹⁸.

---

⁹⁷ L'afiliació dels adults, els primers dies, fou igualment massiva, sobretot en els pobles. Una fotografia de Sant Hilari el 1939 mostra una part molt important dels habitants del poble asseguda davant del local de Falange (Serradesanferm, pag. 123). Jacint Arxer escrivia en el seu diari, a Arenys de Mar, el 1 de febrer de 1939: "Ayer mismo se fundó Falange Española, a la que se alista mucha gente". I el dia següent: "Ya se ven muchos socios de Falange con boinas encarnadas". El mateix dia, per reflectir l'entusiasme de la població per la fi de la guerra, escriu: "La alegría es grande. Casi la totalidad de las personas van con la bandera bicolor en el ojal de la americana, los hombres, y en la cabeza o en el pecho las mujeres". (Arxer, pags. 134-135). De totes maneres, l'afiliació, molt alta el 1939, va anar disminuint molt depressa. Un informe confidencial de la delegació barcelonina de Investigación e Información de Falange del febrer de 1941 reconeix que dels 3.000 afiliats del districte IV, "en las últimas concentraciones y movilizaciones que se han efectuado, con motivo del viaje a Barcelona de diversas personalidades, Fiesta de los Caídos, etc. fueron convocados casi todos, y cuando mayor número de camaradas concurren al Distrito, respondiendo de este modo a las consignas recibidas, se obtuvo solamente la cifra de TREINTA Y NUEVE AFILIADOS. Nos abstenemos de todo comentario sobre el particular" (A.G.A., Gobernación caja 51). Aquesta diferència entre les xifres registrades d'afiliats i adherents i la realitat de la militància fa que calgui agafar amb molta prevenció la quantificació de les afiliacions a Falange (47.629 a la província de Barcelona el 1949, un 2,13% de la població, segons Clara: *El partit únic*, pag. 215).

⁹⁸ La primera setmana de juliol, la Comissió Municipal Permanent va acordar "ceder a priori (sic) para campamentos juveniles de verano de la Sección femenina de Organizaciones Juveniles, las colonias Escolares de Berga, Casa Puig, Martorelles, Tibidabo, Vilajoana y San Hilario Sacalm", és a dir aquelles que eren de propietat municipal. Una setmana més tard, a mitjans de juliol, la Comissió Municipal Permanent acordava prescindir de les colònies que els republicans havien tingut llogades per a fer-hi colònies escolars: "Rescindir varios contratos de arrendamiento de fincas en las que han venido funcionando las colonias escolares, en tanto se reorganice tal servicio".(Acord del 15 de juliol). Aquest acord, que es va fer públic a través de la premsa, va provocar la reacció immediata de Falange, que va instar l'Ajuntament a fer marxa enrere, mantenir els arrendaments i cedir-li també aquestes, davant la mala impressió que podia causar a l'opinió pública la supressió d'un servei tan popular. Així, el 28 de juliol la mateixa Comissió Municipal Permanent va acordar "ceder a las OOJJ femeninas, hasta el 30 de septiembre próximo, con el beneplácito del Ayuntamiento, para sus campamentos de verano, las fincas arrendadas para colonias en Vallensana, Mura, Olesa, Vallclara, Santa Fe del Montseny y Calafell".. És curiós, tammateix, que en tot moment es parli només de destinar-les a campaments d'estiu per a noies i no es digui res dels nois. Per a més informació sobre la cessió de les colònies escolars municipals a la Falange, vegeu: Ventalló, Joaquim: *Les escoles populars, ahir i avui*. Editorial Nova Terra, Barcelona abril 1968. Aquest llibre va ser replicat pel periodista Rafael Manzano, al dictat no confesat de l'alcalde Josep Maria de Porcioles, en un llibre que va signar amb el pseudònim de Juan de las Ramblas i que es va publicar amb el títol de *La verdad sobre las escuelas de Barcelona. Respuesta a Les escoles populars ahir i avui*. Ediciones Marte. Barcelona, desembre 1968. En la segona edició del seu llibre, el gener de 1970, Joaquim Ventalló hi va incorporar un pròleg en el que recollia la polèmica aixecada per la primera edició i replicava els arguments de Manzano. I en una tercera edició, (Hogar del Libro, Barcelona, 1980, Ventalló hi va afegir un pròleg enormement pessimista sobre les negatives del govern democràtic al retorn del patrimoni incautat el 1939.

Les organitzacions juvenils de Falange van topar de seguida amb la rivalitat de l'Església, que veia amb molts mals ulls que li traguessin l'exclusiva de la formació de la joventut. Per això, des del primer moment, els grups d'Acció Catòlica i els de Falange van ser enemics irreconciliables, i la posició de l'Església va ser sens dubte una de les causes de què la Falange tingués dificultats per arrelar a Catalunya⁹⁹.

Esplai

Tothom volia oblidar els mals temps de la guerra. La burgesia, recuperats els seus béns, eren els únics que tenien diners suficients a la butxaca per gastar-los sense miraments. El problema és que, l'any 1939, no hi havia gaires diversions en què gastar-los. Les primeres sales de festes no van començar a tenir vida fins el 1942, quan es va obrir el Rigat a la plaça de Catalunya, i El Cortijo i La Rosaleda a la Diagonal situada més enllà de la plaça rebatejada amb el nom de Calvo Sotelo, que el mateix 1942 començava a ser perllongada des del Palau de Pedralbes cap a Esplugues. Serien per a uns pocs afortunats: *enxufats* del nou règim, estraperlistes, cadells de l'aristocràcia, arribistes de tota mena que es deixaven fortunes acompanyats de complaents senyorettes, enmig de la misèria

---

⁹⁹ Vegu la nota 79 en aquest mateix capítol.

generalitzada de la major part de la població. El 1939, la majoria de festes i banquets de les “bones famílies” es feien al Ritz, en els clubs esportius elitistes o en domicilis particulars.

Els treballadors volien oblidar un malson que s’havia endut familiars, amics i que havia deixat la seva dignitat convertida en una pelleringa. Les classes mitjanes miraven endavant amb esperança i fe en uns temps millors. Tots plegats es retiraven a l’espai privat, perquè el públic havia quedat perfectament acotat.

En l’absència d’altres formes d’esplai, l’Església aprofitava per multiplicar les processons que fornien una estona d’entreteniment gratuït.

Tots els que havien de lluitar cada dia per aconseguir un tros de pa, tractaven de trobar espais on oblidar, on refugiar-se de les misèries quotidianes. Els diumenges anaven al Parc de la Ciutadella, però el 1939 no van poder entrar encara al zoo, on poques bèsties hi havia. L’elefanta Júlia i la majoria de les feres havien mort de gana en la Barcelona de la guerra civil¹⁰⁰, i fins el 1944 no arribaria un nou elefant, anomenat Perla, que va ser regalat pel zoo de Berlín, que ja no sabia com alimentar-lo en una ciutat assetjada pels bombardeigs aliats.

A la Barcelona del 1939 no hi havia gaire llocs per passejar. La runa i la brutícia ho omplien tot. Montjuïc, lloc tradicional de passejades, fontades i balls a l’aire lliure, era més una caserna i un

---

¹⁰⁰ Vegeu àmplia informació sobre el zoo i el Parc de la Ciutadella al capítol 3 dedicat a la reconstrucció urbana.

camp de concentració que un lloc agradable¹⁰¹. Fins el 1944 no es van reconstruir les pèrgoles del Parc Laribal.

Tot i així, els barcelonins no van perdre el gust pel que a la ciutat se'n diu “badar”, és a dir passejar observant atentament els detalls del paisatge urbà en aquell moment no precisament atractiu. Un molt interessant testimoni en deixa constància, encara que és referit al setembre de 1940 i no al 1939:

“—Anem a ballar a la Barceloneta? proposa en Gregori. Avui és la festa del barri. Iniciem la davallada per la Rambla. Malgrat la penúria de l'electricitat, està curulla de passejants. És la primera vegada que veig tanta gent aplegada. Els barcelonins es passegen. Hi ha coses a les quals hom no renuncia mai. Guerra, postguerra, misèria, empresonaments, carnatges, res no podrà manllevar el gust barceloní per la passejada. Potser que hom busca el contacte de la gent, un xic de calor humana, la necessitat d'agrupar-se. Aquí hi ha de tot. Un assortiment de classes socials. Obrers, burgesos, pixatinters i comerciants, es passegen amb mullers i fills, vestits sense luxe, mediocres, nets, escrupolosos, pobres i circumspectes, a la recerca d'una dignitat que pretenen retrobar. En promiscuïtat amb putes i alcavotes, rufians i feixistes. “Barcelona serà sempre Barcelona”, observa en Gregori”¹⁰².

El port era un immens cementiri de vaixells, que amb una certa rapidesa es van anar reflotant i retirant¹⁰³, fins al punt que el mateix any 1939 es va poder reprendre el servei turístic de les “Golondrines”¹⁰⁴, amb les que es podia anar fins a l'escullera, lloc

---

¹⁰¹ Vageu també el capítol dedicat a la reconstrucció urbana pels detalls sobre la situació de Montjuïc el 1939.

¹⁰² Viladrosa, pag. 184

¹⁰³ Vegeu també el capítol dedicat a la reconstrucció urbana pels detalls sobre la situació del port el 1939

¹⁰⁴ Hem trobat aquesta prova de que a la tardor del mateix 1939 ja funcionaven amb èxit les “Golondrines”: “*En la Comandancia Militar de Marina se ha recibido la cantidad de pesetas 650,50 que la empresa de las embarcaciones del servicio público “Las Gaviotas” ha entregado correspondiente al diez por ciento de la recaudación obtenida últimamente, con destino a la escuela “José Antonio” de Flechas Navales de Barcelona*”. (LVE, 11 de novembre).

tradicional d'esplai de les classes populars, que s'hi instal·laven els diumenges amb el bon temps a prendre el sol i l'aire de mar i a tractar de pescar algun cranc amb el que fer una sopa.

A aquells esforços col·lectius per recobrar la normalitat els trobem ara un aire patètic però els qui els protagonitzaven no n'eren segurament conscients. Buscaven paradisos artificials de la mateixa manera que ho fem avui. Les ganes de sobreviure s'imposaven a qualsevol altra consideració.

Platges i Piscines

A l'arribar l'estiu, els barcelonins van girar els ulls cap al mar per no veure el que tenien a terra. L'afició als banys es va recuperar dintre les tremendes limitacions de transport existents i del mal estat en què els bombardeigs havien deixat la costa més propera a Barcelona, que se sumava a l'ocupació industrial de les platges de la ciutat que des de feia un segle formava una barrera entre el mar i les cases. Però amb la calor, els banys de la Barceloneta i les platges de Castelldefels¹⁰⁵ i dels pobles més propers del Maresme¹⁰⁶ van tornar

---

¹⁰⁵ “Baños de Castelldefels S.A. participa a sus clientes y amigos que, habiendo recuperado los establecimientos balnearios situados en las playas de Castelldefels, está procediendo a la restauración y habilitación de los mismos, expoliados y deshechos por las hordas rojas, a fin de poder inaugurar la temporada, previa la autorización de las dignísimas autoridades, dentro del actual mes de junio. Esta sociedad se complace en manifestar que los señores caballeros mutilados que lo soliciten, se les concederá en los servicios de Baños invitación gratuita. Y a los señores militares que presenten la cartera de identidad les serán facilitados abonos de tarifa reducida en los mismos servicios. Oficinas provisionales, paseo de Gracia, 78, entresuelo izquierda” (LVE, 7 de juny).

¹⁰⁶ Manuel Dargallo recorda així les anades a la platja de Tiana l'estiu de 1939:

“En arribar l'estiu vam començar els banys de mar. Ja en teníem ganes. Ens calia un salconduit per sortir del terme municipal de Tiana i un permís per anar a la zona de defensa de costes. Anàvem als banys Montgat, al costat del turó. Estàvem tan avesats a caminar que prescindíem del tramvia i baixàvem a peu passant per la placeta Jordana i

a ser escenari de les expedicions dominicals de famílies barcelonines. Els que van poder gaudir dels set dies reglamentaris de vacances pagades, en una època que no existia encara la festa de dissabte per la tarda, fins i tot van poder-se banyar entre setmana, sense tants atapeïments en els transports.¹⁰⁷ I hi havia també els que tenien vacances permanents, però aquests no es barrejaven amb els que anaven a les platges populars. A finals de setembre encara es podien llegir coses com aquesta: *“La vida veraniega sigue animada en diversas playas del litoral, sobre todo en Sitges, Caldetas y Masnou. En el Casino Colón de Caldetas ha habido animados bailes de noche algunos sábados, y en el Casino de Masnou se anuncia para esta noche un renombrado baile, que siempre se celebra allí por estas fechas, mucho antes del Glorioso Movimiento Nacional, y como despedida del verano”*.¹⁰⁸

Homes i dones, nens i nenes, s’havien de banyar per separat i el control sobre el vestuari era estricte. Xavier Muñoz Pujol ho recorda així:

---

pel camí de les bateries. Passàvem entre les vinyes i entràvem dins del terme de Montgat. Per un caminó de cabres, baixàvem per la fàbrica de calç de Can Baratau fins a la carretera de França. Passada la via del tren ja hi havia la platja (...)Solíem retornar a Tiana amb el tramvia que sortia de l'estació de Montgat. Ocupàvem els seients amb gran indignació dels qui venien de Barcelona amb el tren i que es trobaven amb el tramvia ple. Havien fet el viatge amb tren, atapeïts, sufocats, plens de sutge del fum de la màquina, drets a la plataforma o a l'escaleta dels vaons, i ara es trobaven que tampoc no podien seure al tramvia. De mica en mica, ara l'un ara l'altre, anàvem cedint els seients a les senyores i als familiars. Els banyistes acabàvem fent el viatge a la plataforma, i encara ens ho passàvem més bé, continuant les facècies que havíem començat a la platja. Eren uns banys deliciosos i tornàvem a casa amb una gana fora mida”. (Dargallo, pag. 280)

¹⁰⁷ La festa del dissabte a la tarda, el que se'n deia la “setmana anglesa” va començar a fer-se anys més tard, com a hores recuperables. Pel que fa a les vacances pagades, els que les tenien, el nou règim va respectar el dret adquirit a set dies retribuïts l'any establert en la llei republicana del 21 de novembre de 1931, tot i que la delegació de Treball va avisar els empresaris que *“en caso de reconocida imposibilidad podrán solicitar de esta Delegación se les autorice en el presente año la suspensión del derecho de vacaciones, que en tal caso se acumularán para su disfrute entre los años 1940 i 1941”* (LVE, 1 de juliol).

¹⁰⁸ LVE, 23 de setembre

“El nostre grup de nois i noies se separava solament per anar a la platja, els dies que les mares decidien de portar-nos a Castelldefels. Per arribar-hi, havíem de prendre l'autobús fins a Gavà i, des d'allà, el tren fins a Castelldefels. Hi anàvem tots junts, però, una vegada a la sorra, ens havíem de separar almenys 500 metres; i això que aquelles noietaes anaven quasi més tapades amb els seus vestits de bany que amb els de carrer. S'utilitzava molt un model propugnat per un jesuïta basc, que es deia padre Laburu i que s'havia convertit en un couturier de la moral”¹⁰⁹.

Piscines i Esports, l'establiment de Can Ràbia inaugurat el dia de Sant Jaume del 1935, es va apressar a obrir les portes amb motiu de la revetlla de Sant Joan¹¹⁰, i va tornar a celebrar una revetlla per Sant Jaume. Era obert cada dia, de cara a les famílies benestants de Sarrià¹¹¹. A més de la piscina, hi havia un parc d'atraccions¹¹². La

---

¹⁰⁹ Muñoz, pag. 36. De totes maneres, com en tantes altres coses, l'arbitrarietat era la norma. Mentre que en algunes platges es mantenia un control estricte, en altres el relaxament era total. Tot quedava al criteri de les autoritats locals. Un informe confidencial de la delegació barcelonina de Informació e Investigación de Falange de juliol de 1940 censurava durament el que qualificava de “ridículas medidas” i “completamente fuera de tiempo y de lugar” de l'alcalde de Badalona, consistents en obligar a vestits de bany “completos, de modo que cubran el pecho y la espalda, y los de las señoras serán con falda que llegue hasta la rodilla”, exigir la demostració “de la legalidad del matrimonio” per aquelles parelles que utilitzessin casetes de bany i establir tres zones de platja: una per a homes sols, una altra per a dones soles, i una tercera “para las familias que lleven consigo hijos menores de 14 años”. El mateix informe assenyalava que “en la playa de Mongat, colindante con la aludida de Badalona (...) las medidas son completamente distintas y más puestas en razón que en la playa de Badalona”. I anant més enllà, l'informe hi veia una confabulació de l'Acció Catòlica, promotora de les mesures, contra la Falange, que és qui hauria de vetllar que es complissin. “Tiene todo el aspecto de una maniobra para desacreditar a Falange y hacer odiosa su existencia, especialmente entre la clase obrera, se han dado órdenes al Delegado Comarcal para que se abstenga en absoluto de colaborar con la Autoridad Municipal para el cumplimiento de tan ridículas medidas”.

¹¹⁰ “Piscinas y deportes (carretera de Sarriá) le ofrece a usted pasar una agradable verbena de San Juan” (LVE, 22 de juny)

¹¹¹ “Todos los días por la noche, cena a la americana” (LVE, 23 de juliol)

¹¹² Elvira Farreras fa aquesta descripció de Piscines i Esports a la postguerra:

“Una nit hi anàrem amb el cosí Salvi Valentí, que havia arribat de Roma, on vivia, i coincidírem amb l'amic comú Joan Ramon Masoliver. Pujàrem tots en una atracció que era una cassola enorme amb soeients al voltant i rodava tan de pressa que er feia posar dret forçosament. Masoliver cridava: “Catalans dempeus!”, feia com els almogàvers que duen l'espasa gravada amb els mots “fot-li” fot-li! fot-li!”. Vam riure molt”. (Farreras, pag. 47)

piscina, apart de servir per als banys de la gent, va convertir-se tot seguit en escenari de curses de natació organitzats per la Falange. Aquestes curses, anomenats oficialment Festivals¹¹³, es van organitzar durant els mesos d'estiu i començaments de tardor i van tenir un èxit notable, fins al punt que l'Ajuntament va haver de posar un servei especial de tramvies des de la plaça de Catalunya¹¹⁴. Els més sonats van ser els de la setmana del 18 de Juliol i el del primer d'octubre, aniversari de la "*Exaltación del Caudillo a la Jefatura del Estado*".

Balls i festes de barri

Les festes majors de barri van tornar-se a celebrar, encoratjades —i controlades— per les autoritats i pels sectors socials que se sentien guanyadors. Un cop més, el desig d'oblidar la guerra i fer-se creure que es podia tornar ràpidament a la normalitat va empènyer la gent a tornar a organitzar tot allò que la guerra havia interromput¹¹⁵. I d'entre les runes, la fam i els drames familiars vinculats amb la repressió van

---

¹¹³ "Festival de natación organizado por "Horas libres del Productor", que se celebrará esta tarde en Piscinas y Deportes. Participarán nadadores de las Organizaciones Juveniles, Horas libres del productor y SEU, clubs Barcelona, Mediterráneo, Athlétic, Barceloneta... Una prueba que ha despertado gran interés son los 400 m. libres, reservada a los seis primeros clasificados en la travesía del puerto" (LVE, 1 d'octubre).

¹¹⁴ "Tranvías de Barcelona S.A.. Aviso. A partir del lunes, 24 de los corrientes, y en los días que se celebren festivales en "Piscinas y Deportes" de Casa Rabia, funcionará un servicio especial directo de tranvías desde plaza de Cataluña" (LVE, 23 de juliol).

¹¹⁵ "Al costat de la fam i de la tristesa generals es va desfermar una necessitat absoluta d'espectacles i de diversions que feren oblidar les primeres". (Martí Guillaumon, pag.127).

sortir per uns dies, de qui sap on, bandes de música per animar els balls.

Costa d'imaginar aquelles festes populars protagonitzades per gent de rostres demacrats i vestits apedaçats. Una escena surrealista descrita per Ramona Via, el 29 de març de 1939, a Nonasp, pot ajudar-se a fer-se una idea del que devia ser:

“A la plaça major, quan hi vam arribar nosaltres quatre, hi havia festa: tot de noies ballaven a la música d'una gramola de manivela. La veu de la gramola feia, molt esquerdada:

Soy un pobre presidiario
soy un pobre pajarito
que muy pronto va a volar.

Les noies ballaven elles amb elles, vull dir noies amb noies alegrement, arrossegant els peus damunt de l'empedrat molt desigual d'aquella plaça, i giravoltaven com desesperades a cada cantonada. A moments es posaven a cantar, acompanyant la veu esquerdada de la gramola:

Soy un pobre preso
que perdió la ilusión,
no me digáis eso por favor.

Mentre nosaltres ens miràvem l'escena, arribà un camió descobert ple de soldats. D'una frenada seca es va deturar i els soldats van saltar-ne en pocs moments. La noia que feia girar la maneta de la gramola va parar com esfereïda; i va tancar la maleta donant així el ball per acabat; i totes aquelles noies que un moment abans ballaven, ara fugien corrents en totes direccions deixant aquells soldats amb un pam de nas”¹¹⁶.

La primera de les festes majors de barri de l'any 1939 a Barcelona va ser la de Gràcia. Era, i és encara, la més important, i la que obre la temporada de festes d'estiu i tardor, perquè cronològicament s'escau la primera, a mitjan agost. Naturalment, va estar marcada pel clima de l'època:

---

¹¹⁶ *Antologia*, pags 93-99

“El vecindario de la barriada de Gracia se dispone a celebrar con esplendor inusitado la Fiesta Myor de la misma al reanudarse después de los tres años de guerra durante los cuales estuvo interrumpida. Para ello existe enorme entusiasmo, pues los elementos industriales y los vecinos en general tienen el propósito de festejar también la rotunda victoria del Caudillo sobre el marxismo internacional y con ello la liberación de Barcelona”¹¹⁷

La festa major de Gràcia va durar la setmana del 15 al 22 d'agost. Al costat dels actes més habituals, es troben en el programa misses de campanya i actes patriòtics. L'obertura de la festa, el dia de la Mare de Déu d'agost, es va fer a la plaça de Rius i Taulet. L'acte va començar *“con el canto de los himnos del Movimiento”*. Les fotografies del moment permeten veure el balcó de la Casa de la Vila ple de gent fent la salutació feixista, igual que els situats davant de la porta. Curiosament, al programa d'un concert de la Banda Municipal a la mateixa plaça programat dintre dels actes festius, no hi consta cap himne patriòtic, encara que és més que probable que els toqués com era de rigor. La Banda Municipal, dirigida aleshores pel mestre Ramon Borrell, era una participació sempre present en els programes de festa major, tan sol·licitada que fins i tot en alguna ocasió no va poder complir els seus compromisos al ser reclamada la seva presència en dos llocs alhora¹¹⁸.

Després, i seguint el calendari habitual de festes majors de barri, es van fer les de Sants, just quan es va acabar la de Gràcia; la de la Barceloneta, l'última setmana de setembre; la de Can Batlló de Les Corts, la primera d'octubre, i les de Sant Andreu i Sant Martí a

---

¹¹⁷ LVE, 19 d'agost.

¹¹⁸ Un concert que tenia previst per al primer d'octubre a l'Aliança del Poble Nou va haver-lo d'ajornar al diumenge següent perquè l'Ajuntament la necessitava per a l'acte oficial que es va fer aquell mateix dia amb motiu del Dia del Caudillo.

mitjans de novembre¹¹⁹. En els programes de totes elles s'hi troben carreres ciclistes, partits de futbol i altres activitats esportives, balls populars i focs artificials, però també misses “*por los mártires de la Patria*”, processons i actes religiosos de desgreuge. Sobretot a la Barceloneta, barriada obrera que va resultar especialment castigada pels bombardeigs durant la guerra, el protagonisme de l'Església va ser aclaparador. A la festa de Les Corts, el capellà justificava la inclusió d'una missa de campanya “*en sufragio de los Caídos por Dios y por España*” perquè “*con las autoridades de hoy, la alegría popular se desenvuelve con normas de moralidad, de amor a la religión, a la familia y al oficio o profesión, o sea dentro del espíritu religioso y patriótico del Movimiento Nacional*”.¹²⁰

És impossible de saber fins a quin punt la gent es prenia seriosament aquesta nova parafernàlia religiosa i patriòtica o s'interessava només pels balls i guardava les aparences en el restant. Devia haver-hi de tot, però és indubtable, a jutjar pels testimonis existents, que el que més interessava eren efectivament els balls, pels que frisaven tant els d'un bàndol com els de l'altre¹²¹. Xavier

---

¹¹⁹ Era tradicional que durant les festes majors, aquells que volguessin restaurar amb pintura la façana de les seves cases, rebessin una bonificació municipal. En aquesta ocasió, les autoritats van fer saber que no hi hauria tal cosa, tot i que era quan més falta feia. (LVE, 12 de novembre)

¹²⁰ LVE, 10 d'octubre).

¹²¹ Xavier Amorós (pags. 152-153) fa una confessió sense prejudicis dels seus sentiments d'aleshores pel que fa a la necessitat de divertir-se:

“Una de les coses per les quals els adolescents una mica més granats havíem delit perquè acabés la guerra era per recuperar la diversió en comunitat. A més, l'experiència dels darrers mesos havia resultat massa amarga per a tots; ja no se'n salvava ningú. i els nois teníem ganes de festes al carrer, d'anar al cinema atapeït -molt diferent, segons criteris, d'un cinema mig buit-, de recuperar les activitats normals a l'Institut on els esplais, al pati, entre classe i classe, i la sortida el migdia, en ramats lents que no volien acabar d'arribar mai a les cases respectives, eren els actes de major importància i atractiu; sofrir les classes, per a molts, era, en tot cas, el preu que calia pagar per a viure les altres experiències. Encara vam recuperar molt més aviat el cinema atapeït que els remolins multitudinaris de l'Institut. Als quinze dies d'haver entrat els militars, el cinema Kursaal, situat, pràcticament, a la plaça dels quarters, ja va reemprendre les sessions. La del primer diumenge a la tarda bullia d'adolescents entre els catorze i els setze anys. ja havien tornat també els cacaus i els caramels -les xufles, no encara- i els tramussos en remull, d'tin èxit més limitat. Feia un any i mig que no havíem vist cine, que no havíem anat al cinema. De cinema sí que se'n feia cap als finals de la guerra, a Reus, però no era pas per als joves, perquè resultava impensable la sortida amb l'amenaça constant de bombardeig; era, mes aviat, un cinema per als soldats que anaven de pas, sempre nombrosíssims. La primera sessió de la represa, va ser memorable per a la parroquia. Les pel·lícules van semblar

Amorós¹²² recorda amb enyor que a la festa major del 1939 “el plat fort eren els balls, i l'orquestra de jazz del poble estava al dia, com si no hagués passat res i tocava a tota pastilla i sense desafinar ni un pèl”.

Una forma refinada de repressió sobre els nois que s'havien significat durant la guerra a favor dels republicans i encara no havien estat empresonats era impedir-lis l'assistència als balls¹²³. Tampoc no feien falta, perquè les noies casadores, amb molt desig de trobar

---

a tothom meravelloses. i quan ja tots pensàvem que desgranar la setmana vindria a ser una pura misèria en haver d'esperar tants dies per a la pròxima sessió dominical, ens en vam adonar que, allí a prop, a la plaça dels arbres, a la plaça de la Llibertat, començaven a muntar uns cavallets i tot de barraques de fira; és a dir: per a nosaltres, la normalitat rutilant”.

¹²² El camí dels morts, pag 165 i 173.

¹²³ Un testimoni prou explícit:

“Més endavant, quan vaig anar a fer la meua presentació a la caserna de la Guàrdia Civil, m'hi van donar unes ordres ben especials: primer, anar a treballar després que sortís el sol; segon, retirar-me abans que es pongués el sol; tercer, no freqüentar els balls; quart, no alternar amb els fills del poble que havien vingut de la zona republicana; cinquè, no alternar amb les noies del poble. A més, vaig haver de fer una presentació diària en aquella caserna durant tres mesos i mig. Va ser una vida asfixiant, ja que em trobava privat de les més elementals diversions juvenils als meus 19 anys. Aquests càstigs corresponien, segons ells, a les meves rebel·lies dels 16 anys, quan la veritat és que els que es van sublevar van ser els militars facciosos contra la República i, per això, vaig anar a defensar-la per les muntanyes d'Espanya. També hi vaig anar per eliminar la misèria humana i fer que el nostre país comencés a europeitzar-se, com el nostre entrançable filantrop Joaquín Costa ens deia en els seus llibres redemptors.

Vaig estar 14 setmanes [*de llibertat vigilada, abans d'ingressar en presó en espera de judici*] vivint amb sofrències morals, treballant i pensant tristament en la meua sort. Després de moltes privacions momentànies em van afluir una mica la corda i ja em van deixar entrar en el ball. Concretament a partir del dia 6 de juny, dia de la festa major del poble. Un bon dia; tanmateix, un porter del ball va fer que en avisessin als tres que havíem vingut de la zona republicana que ens volien estomacar i expulsar si anàvem al ball. Un paísà m'ho va dir, jo vaig avisar els altres i no hi vam anar”. (Pac Vivas, pags. 62-63)

parella després d'un parèntesi de tres anys, ja tenien els soldats per ballar¹²⁴.

Fora de les festes majors amb balls al carrer, les sessions de ball que es feien els dies festius de la resta de l'any tenien un caràcter molt més classista, exclusius per als socis de les entitats de famílies benestants o quasi forçats els que es feien en locals de Falange, com revela aquest interessant testimoni:

“Com que a totes les organitzacions hi ha un Judes, i aquesta del Centre no podia ser menys. Va sortir un antic soci renegat, en Ricard Oliva, que tots els diumenges organitzava ball amb un vell piano de maneta. Ho feia tot sota les ordres dels vencedors que volien donar una imatge de festa gran en uns moments en què la meitat dels homes eren tancats.

En un principi no tenia pas èxit. Els nois i les noies no hi anàvem pas. Tot això era molt normal; els que ens agradava el ball, érem els fills de les famílies més progressistes del Poble i gairebé tots teníem algun familiar detingut o, simplement, com jo mateix, érem molestats al màxim.

Van començar d'anar-hi els fills dels més carques.

Sota la mirada del «Caudillo», que tot ho presidia, ja no era pas pecat mortal deixar-se passar la mà per la cintura i així mateix sentir el penis del mascle estret contra les cuixes de la fins llavors «Filla de Maria».

---

¹²⁴ Que les ganes de ballar eren ben presents el 1939 ho deixa ben clar aquest testimoni:

“L'any 1939, el 16 de setembre, Sant Cebrià, va caure en dissabte. Seguint les normes establertes, la festa major s'havia d'acabar el dimarts següent. Doncs, no senyor. L'envelat es va fer servir fins al diumenge 24, el dia de la Mare de Déu de la Mercè. Hi havia hagut l'ofici solemne, el partit de futbol, el castell de focs artificials, la representació teatral i els balls a l'envelat, tot dintre dels quatre primers dies, però les noies volien ballar, els soldats volien ballar, els matrimonis joves volien ballar i els vells també. I volien ballar a l'envelat amb melodies tocades per una orquestra i no amb discos i altaveus. Havien sortit passos de ball nous i melodies noves que calia practicar de seguida, per rescabalar-se de les festes majors que la guerra els havia estafat. Es va fer un únic envelat. Oficialment no hi havia ni esquerres ni dretes. La comissió organitzadora va anar allargant els dies de ball, renovant el contracte amb l'empresa propietària de l'envelat i llogant orquestres a mesura que n'hi havia necessitat. D'aquesta manera, la festa major es va prolongar dos dies més, i després un altre, i un altre, fins a entroncar amb el diumenge següent. Les noies casadores, tant les del poble com les de la colònia d'estiuejants, van aprofitar l'ocasió per posar-se de llarg, ja que totes estaven entre els divuit i vint anys. Entre elles, la Xita, la meva germana. Totes duïen vestits de seda artificial i tul, amb les faldilles estarrufades pels enagos de les àvies, ben emmidonats. Totes anaven pentinades amb un tupè, que se'n deia «Arriba España», discret, molt poc o gens escotades, gens enjoiades, però totes amb ganes de no perdre's ni un ball. Com a final d'aquest recull de records trobo que queda molt bé una festa major tan llui da com va ser aquella, amb tants balls, músiques noves, rifes de toies, balls de rams, confeti i balls d'obsequi. La comissió organitzadora no ens en va perdonar cap”. (Dargallo, pag. 280).

Les autoritats, en comprovar el poc èxit de les seves festes improvisades, anaven cridant, un per un, els nois i les noies, perquè es presentessin al local de la Falange. De fet, més o menys, tots teníem l'obligació d'anar cada dia, o almenys una vegada la setmana, a aquest local. Anaven aconsellant l'assistència a les festes amenaçant-nos amb mals pitjors si no hi assistíem.

Eren conscients que el poble més baix (i quan dic baix vull dir el més pobre econòmicament) no seguia la marxa que ells pretenien. La seva preocupació era que l'eufòria que ells sentien, la majoria no la sentia i havien de fer ús de la força i la brutalitat, creant un estat de por, per poder fer seguir la gent al ritme que ells volien.

El diumenge teníem el dia completament ocupat. Al matí, missa, desfilada i instrucció militar. A la tarda, ball al Casino. Es podia demanar més?"¹²⁵

També els balls en cases particulars es van reprendre de seguida. Joan Colominas ho explica en les seves memòries, incloent-hi una pintoresca justificació:

“Enmig d'aquest traspals els joves sentíem la necessitat de diversió. El compromís formal o moral no hi està renyit. Amb en Joaquim Abadal, alumne de l'acadèmia Pérez Iborra, i uns quants amics i noies, els diumenges organitzàvem un ball. Ho fèiem a la torre del barri de la Salut. Algú ens va deixar una gramola de maneta i alguns discs”¹²⁶.

Al centre de la ciutat, més anònim que els barris, els locals de ball es van multiplicar ràpidament¹²⁷. Hi sobtava però la presència d'uns curiosos vetlladors de la moral.

“Ahir [agost del 1940] vam gosar introduir-nos en un dancing. Els balls han crescut com rovellons a la tardor. "Arrambar l'àpit", com diria en Planxart, és un esport nacional. Homes strafolaris, de mena patibulària, vigilen al mig de la pista tota desviació al pudor i a la moral cristiana. Dues galtes unides és gairebé un delictes. Tot seguit et separen. Aleshores l'exercici

---

¹²⁵ Mas i Soler, pag. 149-150

¹²⁶ Colominas, Joan: *El compromís de viure*, pag. 76

¹²⁷ Ens referim sobretot a balls populars. Les sales de festes que es posarien de moda els anys quaranta per a uns pocs afortunats encara no havien obert les seves portes. El Rigat va fer-ho el 1942 a la plaça de Catalunya, i també El Cortijo i La Rosaleda a la Diagonal situada més enllà de la plaça rebatejada amb el nom de Calvo Sotelo, que el mateix 1942 començava a ser perllongada des del Palau de Pedralbes cap a Esplugues.

passa per baix. Per sota la cintura. Un fregadís exaltant, frenètic. Tangos i boleros duren un quart d'hora. La delectació dels ventres. El temps de gaudir”¹²⁸.

En principi, el ball era autoritzat en locals específics, però a començaments d'octubre el governador civil va fer clausurar els anomenats “taxis”, en els que els homes contractaven per una estona de ball i refrecs, pagant, els serveis de senyorettes que hi eren fixes. El governador els va fer tancar perquè “*generalmente no son observadas en ellos las elementales reglas de corrección con grave incentivo para la moralidad pública*”¹²⁹.

Revetlles

La màxima expressió d'una nit de ball popular era i és, a Barcelona, la revetlla de Sant Joan, i les propines de les revetlles de Sant Pere i

---

¹²⁸ Viladrosa, pag. 178. Aquests exercicis de cintura cap avall obligats pel control sobre la distància que els cossos havien de mantenir de cintura cap amunt podien arribar a proporcionar plaers secrets però també, i més generalment, una constant sensació d'insatisfacció. El mateix testimoni acaba descrivint la seva experiència de ball l'any 1940 a Barcelona d'aquesta manera:

“Aquesta bruna que té l'aire de gata maula fa mitja hora que la tinc als braços. Tinc els testicles com ous de Pasqua. El penis esdevé amenaçant. Ella es corba, s'entortella, el nua, el fureteja, l'encaixa, en un acoblament final. La bruna ha fet l'amor i jo em quedo amb un pam de nas”.

També als balls en cases particulars es mantenien les distàncies que deixaven un amarg pòsit de repressió:

“La gramola era un element primordial en aquestes ocasions tan prodigades en aquell temps entre la gent de la nostra edat, ja que la soterrada finalitat d'organitzar aquelles festes-berenars era poder ballar amb la noia o el noi per qui cadascun dels presents es podia sentir sexualment o sentimentalment atret. El berenar no era més que una excusa que salvava les aparences morals davant de les famílies respectives per tal d'aconseguir-ne el permís d'assistència. Ballar en aquella època, a aquella edat i en aquelles circumstàncies significava poder accedir a la il·lusió d'estreñer la mà i la cintura o l'espatlla —segons el sexe— de la persona anhelada. Els nois, generalment, procuràvem excedir la norma, però topàvem sempre —salvant honroses excepcions— amb el fet que les noies del moment desitjaven, però no acceptaven ni procedien. D'aquestes festetes, doncs, recordo que en sortíem prou contents, però, per sobre de qualsevol altra cosa, en sortíem molt més insanament continguts que quan hi havíem arribat...” (Castellet, pag. 94)

¹²⁹ LVE, 8 d'octubre.

Sant Jaume. L'any 1939 no en va faltar cap. Apart de les que ja hem esmentat a Piscines i Esports¹³⁰, d'una altra que es va organitzar al parc d'atraccions del Tibidabo¹³¹, de les que va haver-hi en els restaurants¹³² i clubs elegants com el Real Polo Jockey Club, el Real Barcelona Lawn-Tennis Club o el Tennis Club Turó¹³³, i de moltes altres de dimensions limitades en entitats i barris, l'Ajuntament va organitzar-ne una de multitudinària al Poble Espanyol, que anys a venir assoliria caràcter tradicional. Després d'una representació de la sarsuela *La verbena de la Paloma*, va haver-hi ball a la plaça major i cobles de sardanes tocant pels carrers, on hi havia també parades de

---

¹³⁰ Vegeu més amunt en aquest mateix capítol l'apartat dedicat a piscines.

¹³¹ “¡¡Al Tibidabo!! Verbena de San Juan. Maravilloso espectáculo de las hogueras. Funicular toda la noche. Atracciones. Fuegos artificiales. Grandes iluminaciones. Servicio permanente de bar y restaurante. ¡Vea la salida del sol desde la cumbre de la montaña! ¡Toda Barcelona al Tibidabo!” (LVE, 23 de juny)

¹³² “Restaurante Palacio Miramar – Totalmente reformado por el Excmo Ayuntamiento de Barcelona, inaugura sus tradicionales servicios con la clásica Verbena de San Juan. Comida cotillón a la americana. Orquesta Martín de la Rosa. Indispensable reservar mesa”. (LVE, 21 de juny)

¹³³ La revetlla de Sant Joan en aquestes entitats elitistes que van tornar a obrir les portes molt poc després de la victòria franquista no era altra cosa sinó una mes dintre de les festes de societat i balls que van organitzar sense solució de continuïtat durant la segona meitat de 1939 i sobretot durant les tardes i nits d'estiu, i sobre els que es troba abundant informació a la premsa. N'hem escollit una especialment significativa sobre com havia anat la “Verbena de la Victoria” (nom que donaven a la revetlla de Sant Joan, la nit del 23 al 24 de juny) al Real Barcelona Lawn-Tennis Club que presidia el comte de Godó:

“Al lado del chalet se instaló el servicio de bar, a cargo del Ritz, sirviéndose sobre largas alacenas toda clase de emparedados, pasteles y bebidas. El aspecto de la pista, artísticamente iluminada, llena de parejas de baile y rodeada de mesas y veladores con grandes sombrillas de playa era verdaderamente fantástico, a lo que contribuían no poco las elegantes indumentarias de las bellísimas muchachas, todas vestidas con trajes largos y tocados, muchísimas con joyas, y los señores y muchachos, vestidos de “smoking” en su mayoría, o de uniforme (...) Entre el elemento militar, la nota de conjunto la daban los populares alféreces provisionales...”.

El final de la informació és d'antologia: “Fue una verbena sin música ramplona de organillo y sin tufillo a churros y aguardiente. Fue una fiesta selecta, de buen gusto y que volvía a dar a Barcelona su categoría de gran ciudad, que después de tres años de oprobio parecía un milagro” (LVE, 25 de juny).

Si hom té en compte que la gran majoria dels barcelonins havien hagut de passar la revetlla al Poble Español, amb “música ramplona de organillo y tufillo a churros y aguardiente”, es pot imaginar fàcilment la gràcia que els devia fer llegir coses com aquestes. De la revetlla del Poble Español, que havia estat anunciada profussament, només se'n va informar després amb una breu nota on l'alcalde es congratulava que s'hagués desenvolupat “con tranquilidad”.

coques i refrescs. No hi va faltar el castell de focs¹³⁴. El que quedava de les fonts lluminoses¹³⁵ es va agençar com es va poder per a què la nit fos el més rutilant possible.

El primer problema que es va plantejar va ser el dels permisos governatius. L'autoritat va fer saber que no hi tenia res a dir i que les nits de Sant Joan i Sant Pere no hi hauria limitacions pel que fa als horaris de tancament de bars, espectacles i sales de festes¹³⁶. En canvi, l'autoritat militar va prohibir que els particulars usessin petards. Només podrien tirar-los els tècnics autoritzats en els llocs on hi hagués revetlla oficial¹³⁷. El clima de guerra encara era present i les autoritats volien tenir la pólvora ben controlada. De totes maneres, la tradició devia pesar més que les normes i la impossibilitat d'un control estricte van convertir aquella nit, dintre de les limitacions del moment, en alguna cosa molt semblant al que havia estat abans de la guerra,

---

¹³⁴ Informació detallada dels actes programats a LVE del 20 de juny.

¹³⁵ La Font Màgica era en molt mal estat però es va fer funcionar al mínim, i quedaven també els obeliscs lluminosos, posteriorment retirats, a cada costat de l'avinguda de la Reina Maria Cristina, que es van encendre aquella nit en que tothom volia oblidar les misèries passades i les del moment.

¹³⁶ “Se autorizan las verbenas tradicionales - En consideración a la tradicional costumbre barcelonesa de celebrar las típicas verbenas de las festividades de San Juan y San Pedro, pueden permanecer abiertos los espectáculos, restaurantes, cafés, bares y demás establecimientos similares, sin limitación en cuanto a la hora de cierre, durante las noches de los días 23 al 24 y 28 al 19 del corriente mes de junio, sin perjuicio del cumplimiento estricto de las disposiciones y bases de trabajo vigentes” (LVE, 20 de juny).

¹³⁷ “La Jefatura de la 4ª Región Militar hace pública la siguiente nota: “Con motivo de las tradicionales verbenas de San Juan y San Pedro, que han de celebrarse las noches del 23 al 24 y del 28 al 29 del actual, se advierte la absoluta prohibición de hacer estallar petardos fuera de los lugares señalados para verificarse las verbenas, y esto ha de ser realizado únicamente por los encargados de los fuegos de artificio, y cuando dichos detonantes formen parte del conjunto de aquellos. Serán severamente sancionados los que contravengan esta orden, como asimismo los padres de los niños que coloquen, en todo tiempo, petardos en los portales, carriles de los tranvías, etcétera”. (LVE, 21 de juny)

amb les fogueres de mobles vells pels carrers, i tirant petards¹³⁸ i menjant coca les famílies que s'ho podien permetre, que no eren pas la majoria¹³⁹.

Sant Jordi i el Corpus

Dintre del calendari festiu barceloní d'abans de la guerra, dues jornades tenien un especial ressò popular: Sant Jordi i el Corpus. Mentres que després de la guerra el primer va perdre momentàniament el seu caràcter, el Corpus, a causa de la seva relació religiosa, va prendre una nova empenta.

El Dia del Llibre no va deixar de celebrar-se el 1939, tot i que, evidentment, no va ser més que una ombra del que havia estat. Aquesta festa iniciada els anys vint a Barcelona, sense gaire ressò¹⁴⁰,

---

¹³⁸ Bona prova de que els particulars van tenir accés als articles priotècnics és que els dies anteriors sortien a la premsa anuncis com aquest: “*Para verbenas. Fuegos artificiales E. Daunis. Consejo de Ciento 378*” (LVE, 21 de juny).

¹³⁹ “Exquisitas “Cocas” de San Juan. Horno del Cisne. pelayo 38” (Anunci a LVE el 22 de juny). El que no posa l’anunci és el preu de les coques. De totes maneres, les fotografies de l’edició de La Vanguardia del dia 25 donen testimoni que hiva haver una mica de tot: fogueres, parades xurros, aparadors amb coques... Una fotografia és especialment significativa: Uns nens munten una foguera amb un cartell a dalt de tot on es llegeix: “Resistir”.

¹⁴⁰ El Dia del Llibre deu la seva existencia a l’entusiasme de Vicente Clavel, escritor i editor valencià, amic de Vicente Blasco Ibáñez, que es va traslladar a Barcelona el 1920 amb l’Editorial Cervantes, de la que era gerent. El 1924 va proposar a la Cambra Oficial del Llibre de Barcelona la institució d’un homenatge anual al creador d’*El Quijote*. La data escollida inicialment va ser el 7 d’octubre, hipotètica data del naixement de Miguel de Cervantes. La idea de Clavel no va ser recollida fins l’any 1926, any que el rei Alfons XIII va instituir oficialment la Fiesta del Libro Español a instància del ministre de Comerç, el català Eduard Aunós. La primera celebració del Dia del Libro, el 7 d’octubre de 1926, va anar acompanyada de tot un seguit de solemnes actes acadèmics, però de poc èxit popular en les parades de llibres al carrer, ja amb un descompte del deu per cent. Però la popularitat va anar augmentant els anys següents, i el 1930, a Barcelona, ja es van vendre 50.000 llibres. Però com que la meteorologia no havia acompanyat gaire, els organitzadors van decidir que l’any següent la traslladarien al 23 d’abril, data de l’aniversari de la mort de Cervantes. L’èxit d’aquella primera festa del llibre primaveral, el 23 d’abril de 1931, va ser esclatant, no solament pel bon temps, sinó perquè la

va experimentar una eclosió extraordinària quan va començar-se a celebrar, el 1931, per Sant Jordi. La festa va transcendir la promoció del llibre i es va convertir en una Diada d'expressió nacionalista. Segurament per això, quan les autoritats en van fer la convocatòria el 1939 no es van oblidar de recordar que el que se celebrava el 23 d'abril era l'aniversari de la mort de Cervantes, cosa que era exacta i que, a més responia al motiu real pel que havien establert aquella data els creadors de la festa.

El dia del llibre de 1939 no va tenir res a veure amb el dels primers anys trenta. No hi havia novetats per posar a la venda¹⁴¹, ni diners per comprar-ne, ni possibilitats de donar a la festa el caràcter que havia tingut. El nou caràcter que se li va voler donar estava centrat en el record de "*los que han luchado y sufren aún por la Patria*"¹⁴² i per això es va organitzar una recapta de llibres i diners en metàl·lic per enviar lectures als soldats encara mobilitzats¹⁴³. Es van organitzar

---

setmana anterior s'havia proclamat la República i la Diada va tenir així un fort component republicà i nacionalista.

¹⁴¹ L'únic llibre que es va publicar a Barcelona entre l'ocupació de la ciutat i el dia del llibre va ser un del cap de Sanitat de la IV regió militar, capità Vázquez Sanz, titulat *España y Francia*. Havia sortit al carrer a primers de març, i per festejar que era "*el primer libro que se publica en la Barcelona liberada*", l'autor va anar a lliurar-li personalment un exemplar a l'alcalde. (LVE, 8 de març). Posteriorment, al llarg de l'any, l'edició barcelonina es va anar posant en marxa, tot i que la majoria de llibres nous que arribaven a les llibreries eren obres de propaganda editades a l'Espanya que ja era franquista abans de 1939. Entre els que consten com editats a Barcelona hi ha sobretot els que va produir *Destino*, com *El ocaso de los dioses rojos*, de José Esteban Vilaró, i *Homenaje de Cataluña liberada a su Caudillo Franco*, del qual parlem ampliament en el capítol dedicat a la premsa. Altres llibres significatius editats a la Barcelona de 1939 són el de Tomás Caballé Clos *Barcelona roja*, el de Cipriano Torre Enciso y D. Muro Zegri *La marcha sobre Barcelona*, el recull d'articles de Fernando Valls Taberner que es va publicar amb el títol de *Reafirmación espiritual de España*, i el primer de Josep Maria Folch i Torres amb el nou règim, en castellà, *El libro azul de Marta Angélica*. L'editorial Juventud, entre les d'empresa privada, va ser de les primeres en tornar-se a posar en funcionament.

¹⁴² LVE, 11 d'abril.

¹⁴³ Aquesta recapta, però, no es va fer el dia 23, sinó el dijous 27, dia de la Mare de Déu de Montserrat.

actes a la Universitat, als instituts de batxillerat i als hospitals, amb conferències i lliurament de premis¹⁴⁴. Tot i que és probable que el mateix dia 23 hi hagués alguna parada de venda de llibres, no n'hem pogut trobar cap testimoni. De fet, les autoritats que organitzaven la jornada van anunciar que les parades s'instal·larien a partir del dilluns 24 i que en elles “*todo el mundo podrá comprar libros, armas también de nuestra Cruzada Nacional*”¹⁴⁵, i que s'hi mantindrien durant tota la setmana. És fàcil imaginar-se quins eren els llibres que hi havia en aquestes parades. Un anunci de la llibreria Catalònia¹⁴⁶, de la Ronda de Sant Pere, dissipa qualsevol dubte: *Palabras de Franco, José Antonio y Cataluña, España y Francia* i altres de semblants.

Qui sí que va celebrar el dia de Sant Jordi va ser la Diputació, obrint les portes als visitants i muntant una exposició de roses a la planta baixa. La crida devia tenir molt d'èxit, perquè segons informacions posteriors¹⁴⁷, va repartir als visitants un total de 50.000 postals “*en extremo elocuentes: una de ellas reproduce la antigua Capilla de San Jorge en la magnífica esplendidez que tenía antes de la revolución marxista, la otra el estado en que se halló aquel*

---

¹⁴⁴ LVE, 21 i 25 d'abril. A la Universitat s'hi va fer una festa acadèmica, primera des de l'ocupació de la ciutat, en la que Font y Puig, catedràtic de la facultat de Filosofia i Lletres va elogiar els poetes que reflecteixen “*los más altos valores raciales del heroísmo y del desprecio por la vida*”. També va haver-hi actes acadèmics a l'Escola d'Arquitectura i a la d'Arts i Oficis. Per la ràdio es van emetre conferències de Joan Ramon Masoliver i del rector de la Universitat, Emilio Gimeno.

¹⁴⁵ LVE, 22 d'abril.

¹⁴⁶ LVE, 25 d'abril.

¹⁴⁷ LVE, 26 d'abril del 1939

*recinto (...) convertido por los rojos en cuarto de duchas*¹⁴⁸. Va patrocinar també una missa de campanya a la Diagonal.

El Corpus es va escaure l'any 1939 el dijous 8 de juny. Ja uns dies abans el bisbe va fer una crida a guarnir els carrers amb flors al pas de la processó i recordava que *“desde el año 1931 no se ha celebrado en la ciudad de Barcelona”*.

Havia estat certament una de les festes més importants de la ciutat. La processó pels carrers del barri gòtic era un veritable espectacle, plena de components populars com els gegants i capgrossos que es barrejaven amb els d'exaltació de l'Eucaristia. L'Església triomfant no va perdre l'ocasió de tornar-li a donar tota la seva esplendor¹⁴⁹. Va ser declarada festiu a efectes laborals, no recuperable, i fins i tot es va ressuscitar la processó del Corpus organitzada per Santa Maria del Mar, que havia deixat de fer-se des de l'atemptat del carrer dels Banys Nous, 43 anys endarrere. Per a què no coincidís amb la de la Catedral es va traslladar al diumenge següent, dia 11.

La processó, al sortir de la Catedral, va semblar aquell any més una desfilada militar que una manifestació religiosa, de tants uniformes que va haver-hi. La comunió entre el poder religiós, militar i civil era absoluta. I es produï a enmig d'unes multituds amb ganes de

---

¹⁴⁸ LVE, 25 d'abril.

¹⁴⁹ No hi va faltar ni la històrica carrossa del marquès de Castellbell, tradicional a la processó, i que segons es va fer saber amplificadament havia hagut de ser restaurada ràpidament per arranjar *“los destrozos que el vandalismo rojo le ocasionó”*. (LVE, 28 de maig). La festa, d'origen molt antic, conservava encara als anys trenta bona part del protagonisme de l'aristocràcia vuit-centista. Un dels costums que es va recuperar el 1939 va ser el d'obrir les portes dels vells palaus de la noblesa barcelonina davant dels quals passava la processó, com el dels marquesos de Caldes de Montbui i el dels de Barberà, a la plaça de Santa Anna, i el de Comillas, a la Rambla.

festa. Les fotografies publicades després a la premsa mostren la gent saludant braç enlaire al pas dels gegants i de la custòdia.

Fires i festes tradicionals

Igual que el Corpus, les festes tradicionals i populars d'origen religiós van rebre un nou impuls: l'aplec de les colles de Sant Medir, el 3 de març; la fira de palmons de la part baixa de la Rambla de Catalunya, a finals de març; la fira de Sant Ponç, d'herbes aromàtiques i remeieres, pel maig; la benedicció de cotxes per Sant Cristòfol, el 10 de juliol, a la capella del Regomir dedicada a aquest sant; les festes de Sant Roc de la plaça Nova, el mateix mes de juliol... No es van fer en canvi els Tres Tombs, tot i que va haver-hi reunions per a què pogués celebrar-se l'any següent¹⁵⁰.

En tots els casos, la recuperació o continuïtat de la festa era aprofitada pels organitzadors i per la premsa teledirigida per a criticar el període republicà com a responsable d'una pretesa decadència d'aquests tipus d'actes¹⁵¹. La Falange es preocupava de tenir presència en totes les festivitats, amb colles de nois uniformats per a què quedés clar a qui calia agrair-ne la recuperació.

---

¹⁵⁰ El 25 d'octubre el tinent d'alcalde de Cultura, Bonet del Ríó, va reunir-se amb una comissió dels organitzadors dels Tres Tombs per a fer possible la recuperació de la festa, una de les més populars a la ciutat.

¹⁵¹ Només dues mostres: "*La Feria de San Poncio, que estuvo suspendida durante el dominio marxista...*" (LVE, 14 de maig); "*El esplendor que tuvo antaño [la festa de Sant Medir] y que amortiguó el periodo republicano, sufriendo luego la ermita y miembros de las collas la persecución y destrucción roja...*" (LVE, 4 de març)

L'any va acabar amb la Fira de Santa Llúcia a la plaça de la Catedral. Però es veu que les autoritats del nou règim van trobar en el nom alguna mena de ressonàncies catalanistes i en cap moment va ser designada amb el seu nom tradicional, sinó com a “Feria de Belenes”. Va fer-se del 8 al 14 i del 21 al 24 de desembre. La Fira va recordar als barcelonins una cosa que tenien mig esborrada, com recorda un testimoni:

“Per fi van arribar els autèntics dies de Nadal. Els darrers Nadals els havíem viscut en guerra i, en el seu moment, s'havien esborrat del tot; els del 36, 37 i 38, ni es van notar. Ara la gent feia el cor fort i els qui no tenien desgràcies a sobre, els provocava una certa il·lusió, i a les criatures, moltíssima, encara que no sabien exactament del que es tractava”¹⁵².

Misses, processons i sagraments

La religió, i sobretot les seves manifestacions externes, van ocupar el lloc d'altres entreteniments laics momentàniament aparcats.

“El cumplimiento de los preceptos eclesiásticos era para todos un rito ordenado que alteraba la monotonía del reglamento escolar. Una manera de estar, una ceremonia que sustituía a otras desaparecidas. Las procesiones se desarrollaron sobre el desaparecido Carnaval, los meses dedicados a uno u otro santo, las misas solemnes, las comuniones fastuosas, los bautizos lujosos encubrían la ausencia de actividades escolares, de fiestas juveniles, de deportes, de bailes”¹⁵³.

---

¹⁵² Amorós, pag 186.

¹⁵³ Falcón, pag. 77

Misses de campanya, processons, bateigs, confirmacions, primeres comunions¹⁵⁴, casaments i fins i tot els enterraments (i n'hi havia molts) eren una de les poques maneres d'entretenir-se.

“Quan es moria algú important, encara sortia aquell espectacular seguici de berlines i landós i cavalls emplomallats; i a les esglésies es feien aquelles festasses supremes, amb estols de capellans i capellanets, que s'allargaven manyagues intentant eternitzar el comiat, i que ningú no es volia perdre”¹⁵⁵.

Pel que fa a les misses com a espectacle, no en van faltar. Les primeres setmanes, sobretot, se'n van fer moltes a l'aire lliure, sobretot perquè els temples es trobaven en males condicions i no podien fer-se servir. Per això les misses de campanya van ser habituals el mes de febrer, malgrat el cru clima hivernal¹⁵⁶. No es tractava només de les misses de diari, sinó de les extraordinàries que constantment s'organitzaven en honor dels “caídos”¹⁵⁷ o amb qualsevol altre motiu¹⁵⁸.

---

¹⁵⁴ Sobre bateigs, confirmacions, primeres comunions i casaments d'adolescents i adults que només havien acomplert els tràmits civils durant els anys anteriors i que van ser obligats a complir amb els sagraments a la posguerra, vegeu notes 3, 5 i 6 del capítol dedicat a la demografia.

¹⁵⁵ Feu, pags. 139-140

¹⁵⁶ La primera va ser improvisada el mateix dia de l'entrada de les tropes a la plaça de Catalunya. Va ser l'inici d'un ritual que s'aniria repetint els dies posteriors. El dissabte següent, dia 28, se'n va fer una altra a la plaça de Catalunya, amb tota solemnitat, per iniciativa del general Solchaga, cap del Cos de l'Exèrcit de Navarra, i l'endemà diumenge una altra per iniciativa de l'Ajuntament. En tots els casos, la cerimònia comptava amb l'acompanyament musical de la Banda Municipal, i el capellà no era l'únic que feia el sermó, ja que acabada la missa les autoritats presents prenen la paraula per arengar la multitud, que després escoltava l'Himne Nacional fent la salutació feixista.

¹⁵⁷ Les misses i Via Crucis pels “caídos” s'costumaven a fer en llocs significatius, relacionats amb la persecució religiosa i política dels primers temps de la guerra: els fossats del castell de Montjuïc (cada primer diumenge de mes), a l'explanada de l'antiga plaça de braus de la Barceloneta i al “revolt de la paella” de la carretera de l'Arrabassada, llocs on acostumaven a deixar els cadàvers els incontrolats, o a la “txeca” de Vallmajor. En altres ocasions no es podien fer al mateix lloc dels fets, però sí que s'hi feia referència en la convocatòria, com és el cas de les misses pels presos dels vaixells Uruguai i Argentina, pels morts a les costes de Garraf o pels “mártires del Collell”. A propòsit d'aquests últims, el diumenge 10 de setembre es va organitzar el trasllat dels cossos dels 39 barcelonins assassinats el 30 de gener prop de Banyoles per les tropes republicanes en retirada. Es va organitzar una caravana de vehicles per al trasllat, i a la seva arribada es va organitzar un acte multitudinari al Saló de Sant Joan, des d'on la caravana va seguir per la Ronda de Sant Pere fins a la

Actes patriòtico-religiosos

A falta de res millor, les celebracions patriòtiques van ser una manera de sortir al carrer a prendre banys de multituds. Però curiosament, el que podia haver estat el primer, la Desfilada de la Victòria del 21 de febrer, va tenir una assistència molt migrada de públic perquè no es va anunciar a cap mitjà de comunicació, segurament per raons de seguretat ja que la guerra no era encara acabada¹⁵⁹.

Van tenir en canvi molt de ressò popular les celebracions per la caiguda de Girona, el 4 de febrer, l'arribada a la frontera francesa, el 9 de febrer, l'ocupació de Madrid, el 28 de març, la de València, el 30 de març, i el *parte* final de guerra, el 1 d'abril. Les celebracions es feien per partida doble, d'una manera més o menys espontània el mateix dia, a l'assabentar-se'n la gent a través de la ràdio, i l'endemà

---

plaça de Catalunya, on es va fer l'acte oficial, i després pel passeig de Gràcia fins a la seu central de Falange, on es va donar el dol per acomiadat. Els familiars van acompanyar després els cossos al cementiri. D'aquell episodi del final de la guerra (que ha servit al novel·lista Javier Cercas per elaborar una novel·la que ha tingut un èxit extraordinari, l'any 2001, *Soldados de Salamina*) n'hi ha nombrosos relats a la premsa. Un d'interessant, perquè presenta la perspectiva d'una de les dones preses al Col·lell, es va publicar a *La Vanguardia Española* el 15 de febrer de 1939 (pag. 12).

¹⁵⁸ Vegeu al capítol dedicat a la reconstrucció urbana informació sobre els actes públics relacionats amb el restabliment del culte catòlic.

¹⁵⁹ Sobre la desfilada i el tractament periodístic que va rebre, vegeu nota número 26 al capítol dedicat als mitjans de comunicació. Aquesta va ser la desfilada oficial, amb assistència de Franco, però ja el dia 28 de gener, amb la ciutat acabada d'ocupar, "*80.000 hombres, juventud auténticamente española, representación genuina de la Patria renacida, han desfilado esta mañana por las calles de Barcelona marcialmente encuadrados por cientos de banderas bicolors enhiestas, y entre dos orillas cuajadas de multitud enfervorizada, que no se cansaba de aplaudir al paso de las tropas y salidaba según el rito romano ante las enseñas de las distintas unidades. Ha precedido el desfile una solemne misa, celebrada en la plaza de Cataluña, por iniciativa del Ejército de Navarra*" ("*Crónica de guerra*", por Feliciano Baratech, a *LVE*, 29 de gener).

amb convocatòries oficials¹⁶⁰. El divendres 19 de maig es va declarar festiu (recuperable des del punt de vista laboral) per a què la gent pogués assistir a unes Fiestas de la Victoria organitzades un mes i mig després de la fi de la guerra. Però aquestes festes tant a deshora no es van poder celebrar, finalment, a causa de la pluja torrencial que va caure aquell dia. Malgrat tot, les campanes de totes les esglésies van repicar i els vaixells del port van fer sonar les sirenes. El festival organitzat al Poble Espanyol es va ajornar al diumenge 21.

El 18 de juliol i el Dia del Caudillo

La manipulació de l'oci va arribar també a les festes tradicionalment reivindicatives. Esborrat del mapa festiu el Primer de Maig¹⁶¹, el nou règim va traslladar la Fiesta de Exaltación del Trabajo al 18 de juliol, aniversari de l'Alzamiento, institucionalitzant-la i despullant-la de qualsevol eco combatiu:

---

¹⁶⁰ Sagastizabal (pags 354 a 357) descriu l'alegria als carrers de Barcelona per les caigudes de Madrid i València. Vegeu-ne el text de la caiguda de Madrid al capítol 4, nota 24.

Els diaris van publicar en cada ocasió grans crides a primera plana convidant la gent a penjar als balcons banderes espanyoles o domassos i a assistir a la missa de campanya corresponent. Els edificis oficials eren il·luminats i, en ocasió de la caiguda de Madrid, es va organitzar una manifestació pèls carrers encapçalada per Mariano Calviño i José Ribas Seva, caps de la Falange barcelonina. La missa de campanya per celebrar la fi de la guerra es va fer a Montjuïc, el diumenge 2 d'abril, que era Diumenge de Rams, amb un altar davant del palau Nacional. Les fotografies publicades a la premsa (*LVE*, dies 6 i 9 d'abril) mostren una gernació que omple totes les escales i esplanades des del Palau Nacional fins a la plaça d'Espanya. Per la tarda, al Palau de la Música, es va muntar un concert de música clàssica. El diumenge següent, 9 d'abril, encara es feien misses d'acció de gràcies als barris.

¹⁶¹ Des del seu origen, la celebració del Primer de Maig havia tingut una doble vessant reivindicativa i festiva. A Barcelona era tradicional, entre els ambients obrers anarquistes i lerrouxistes, anar a les fonts de Montjuïc a fer-hi mitings i, de passada, passar una jornada a l'aire lliure.

“Madrid, 4 - En el Ministerio de Organización y Acción Sindical se está trabajando para determinar los perfiles que tendrá el 18 del corriente la Fiesta del Trabajo que se celebrará en toda España. Se prepara una ordenación a fin de que la fiesta de los trabajadores tenga la mayor solemnidad posible, y aunque aún no están perfilados todos los detalles, puede anunciarse que no se parecerá en nada a la fiesta marxista del 1º de Mayo”.¹⁶²

Per evitar que la festa —“de hermandad productora, unitaria, total y jerárquica”— es pogués descontrolar, i per tal de no alarmar alguns empresaris encara no gaire convençuts d'on podia anar a parar la *revolución pendiente*, es va establir que es celebrés “dentro de cada empresa, en un acto sencillo e íntimo, presidido por el jefe de la misma”¹⁶³.

En principi es pensava que aquest *acto íntimo* fos una *comida de hermandad* que fos a la vegada una celebració del tercer aniversari del començament de la Cruzada i una *Exaltación del Trabajo*. Però els qui l'havien convocat per a tot Espanya aviat es van adonar del seu error, en no haver tingut en compte l'escassetat de proveïments alimentaris que patien algunes zones, entre elles Barcelona. Per això la CNS va haver de fer pública una circular autoritzant les empreses a substituir la *comida de hermandad* per “una refracción más modesta”. El més bo de la circular és que en cap moment admetia que la causa pogués ser la falta de menjar, sinó que atribuï a les dificultats de fer el dinar a “la carencia de utensilios

---

¹⁶² LVE, 5 de juliol.

¹⁶³ LVE, 7 de juliol.

por el gran número de participantes” i a la voluntat de mantenir un “sentido de austeridad que rige como norma en todos los actos nacionalsindicalistas”.¹⁶⁴ En algunes empreses, la cosa encara va ser pitjor per als obrers: per iniciativa del patró, es van haver de privar d'un àpat i donar el seu import a Auxilio Social¹⁶⁵.

Les informacions sobre aquests *actos íntimos* a les empreses, publicades en la premsa barcelonina d'aquells dies, no deixa cap dubte sobre el que van ser realment: una mostra de vassallatge dels obrers als seus patrons¹⁶⁶ i una ocasió per a recordar-lis el mal camí pel que els havien portat els sindicats que no eren verticals. La col·locació de plaques recordatòries dels “caídos” de cada empresa van formar part del ritual propi de la jornada, en la que tampoc no hi van faltar les misses de campanya i els cants d'himnes del Movimiento. En algunes de les empreses més grans, els grups juvenils de Falange van afegir-hi exhibicions gimnàstiques i desfilades paramilitars. Algún patró fins i tot es va sentir esplèndid i va obsequiar als treballadors amb la paga suplementària d'un jornal, posant així les bases, potser sense saber-ho, del que seria la mesada extraordinària de juliol, que encara es manté.

Apart dels actes a les empreses, va haver-hi també actes populars al carrer. Les festes populars d'Exaltación del Trabajo es

---

¹⁶⁴ Circular difosa a través de la premsa el 13 de juliol.

¹⁶⁵ A la Constructora Barcelonesa S.A. (*LVE*, 22 de juliol).

¹⁶⁶ Són especialment significatives les informacions sobre la celebració a la Fabra i Coats del barri de Sant Andreu (*LVE* dels dies 15 i 18), La Canadencs (dia 18), l'Alsina Graells (dia 19) i la Vasco Riojana (dia 20) de transports. *LVE* del dia 22 publica fotografies de les trobades de “hermandad” a El Vulcano, Tranvías de Barcelona, Hilaturas Godó y Cia, Fomento de Obras y Construcciones y Telefónica, i el dia 28 una altra de la trobada a la fàbrica de paper de Ramon Godó Valls.

van barrejar però de tal manera amb les celebracions de l'aniversari de l'inici del Glorioso Movimiento Nacional, que per a la gent va resultar difícil distingir una cosa de l'altre. Entre aquests últims va destacar, el mateix dia 18 de juliol a les onze del matí, una missa de campanya a les Dressanes, amb un altar impressionant envoltat de grans símbols de Falange amb el *yugo y las flechas*. Va acabar amb una desfilada que, després de portar una corona de llorer al vaixell-presó Uruguai, va recórrer les Rambles fins al monument provisional als Caídos que s'havia aixecat a la plaça de Catalunya. Per la tarda, carreres ciclistes al Parc de la Ciutadella i per la nit, una desfilada amb torxes i carrosses que sortint del Parc va recórrer la Via Laietana, els carrers de Jaume I i Fernando, les Rambles, el passeig de Gràcia, Consell de Cent, Balmes i Gran Via fins a la plaça d'Espanya¹⁶⁷. La Diputació, l'Ajuntament i altres locals d'institucions van ser decorats a la façana amb símbols de Falange i els botiguers van decorar els seus aparadors, de grat o per força, amb rètols on es llegia *Franco, Franco, Franco* i *Arriba España*. Els locals públics van ser obligats a mantenir al carrer altaveus a tot volum que retransmetessin els programa de Radio Nacional especial per a la jornada.

Ja el dia abans per la tarda, a les quatre i vint minuts de la tarda, les sirenes de les fàbriques i del port van sonar alhora que repicaven

---

¹⁶⁷ L'organitzador d'aquesta cavalcada va ser Santiago de Anta y Fraile, cap de propaganda de la CNS, que anys més tard va incorporar-se al periodisme actiu i que va jubilar-se al diari *Tele/eXprés*. Dissortadament, Santiago de Anta va mantenir fins a la mort un mutisme absolut sobre tot el que havia viscut. Es va negar reiteradament a ser entrevistat. Tampoc no hem trobat, curiosament en tractar-se aparentment d'una festa tan sonada, cap testimoni memorialístic sobre aquesta desfilada o sobre algun dels actes de la jornada, però segons les informacions de premsa va ser una exhibició del més característic estil feixista sobre l'activitat obrera. Entre els que desfilaven hi havia persones vestides de pagesos amb "*productos agrícolas*", pescadors amb xarxes i carroces dedicades a l'"*Agricultura, Gremio de Pescadores, Industria Química, Obras y construcciones, Artes Gráficas, Industria textil, Metalurgia, construcciones y gas, Zootecnia, Viviendas y hospedajes, Artes decorativas y una magnífica carroza alegórica de Falange*".

les campanes d'aquelles esglésies que en tenien, per commemorar el moment de la sublevació de la guarnició de Melilla, tres anys abans. El so de sirenes i campanes es va repetir a la matinada del dia 19, per recordar l'hora de l'Alzamiento a Barcelona.

El ressò popular que aquests actes devien tenir en realitat és difícil d'establir, però probablement no va ser gaire gran. No deixa de ser significatiu que no se'n trobi ni un sol testimoni en els nombrosos llibres de memòries sobre aquell període. Possiblement l'acumulació de noves celebracions, amb una estètica i uns rituals desacostumats a Barcelona, impedia la gent arribar a distingir de què anava cadascuna. I és que a les festes de la Victoria i d'*Exaltación del Trabajo* s'hi van anar sumant el Dia del Caudillo o commemoració de la *Exaltación del Generalísimo a la Jefatura del Estado*, el primer d'octubre, el *Día de la Raza*¹⁶⁸, el 12 d'octubre, homenatges als Caídos i a l'exèrcit, visites de personalitats alemanyes i italianes —va ser especialment espectacular la del comte Ciano, el 10 de juliol—, celebracions inventades pels diversos organismes vinculats a Falange¹⁶⁹ i altres que sonaven igualment estranyes als costums

---

¹⁶⁸ A Barcelona, els actes del Dia de la Raza es van suspendre a última hora “*con objeto de contribuir al mayor esplendor de las que se celebrarán en Zaragoza*”. Probablement el poc èxit d'algunes altres festes anteriors van aconsellar evitar un nou fracàs.

¹⁶⁹ Per exemple, el “*Día del Estudiante y Fiesta de la Cultura*”, el dia de San Tomàs d'Aquino, el 6 de març, amb la inevitable missa de campanya —aquest cop a la plaça de la Universitat— i la no menys inevitable presència del cap de Falange, Mariano Calviño, i les altres autoritats. “*Severas colgaduras negras cubrían el pórtico de la Universidad, destacando en el centro una hermosa cruz blanca, entre dos haces de flechas rojas, luciendo a ambos lados del altar unas coronas de laurel y mirto. La fachada aparecía engalanada con las banderas nacional y del Movimiento, entre numerosos banderines del SEU*” (LVE, 8 de març). El toc cultural el va donar una sessió de “cine-club” (sic) al Publi, amb pase de documentals “*de mucho interés*”, com un “*sobre las operaciones de reconquista de Teruel*”.

tradicionals dels barcelonins. El cicle festiu de l'any té una component rutinària que costa molt de trencar, com saben perfectament tots els que han tractat en algun moment d'introduir alguna nova festa en el calendari. I si a més el principal atractiu de la festa son desfilades d'autoritats i uniformes, després de tres anys de guerra, no resulta estrany que algunes tinguessin una migrada assistència de públic, en aquells moments de penúria, sobretot les que recordaven el pitjor del que tothom volia oblidar. La Falange no havia tingut cap arrelament a Barcelona i les seves maneres, que dominaven la parafernàia festiva del moment, resultaven clarament exòtiques¹⁷⁰. La gent no va arribar mai a acostumar-s'hi i molt menys a entusiasmar-s'hi.

Les que no es van fer

A la vegada que s'introduï en moltes festes noves, en va desaparèixer de molt arrelades, com el Primer de Maig¹⁷¹, el Carnestoltes, l'Onze de setembre i les de la Mercè. Aquestes últimes es van limitar a una desfilada d'autoritats per traslladar la imatge de la

---

¹⁷⁰ Una bona mostra de la poca sintonia que els falangistes van saber establir amb els costums i el llenguatge quotidià dels barcelonins fins i tot en els actes més populars i despulats de connotacions polítiques, en va ser el "Dia del cinema" organitzat per al 12 d'agost, amb una "*verbena cinematográfica*" al Poble Espanyol, a 4 pessetes l'entrada —el jornal d'un obrer— que tenia com a principals alicients "*baile con piano de manubrio*", "*l'idiia de un becerro en la Plaza Mayor*" i "*concurso de muchacha más castiza*". No hi va faltar l'omnipresent missa de campanya, el dia 13, ni un lliurament de diplomes i medalles *A la Constancia* (sic) del Servicio Sindical de Cinematografía.

¹⁷¹ Els únics que a Barcelona van celebrar el Primer de Maig legalment van ser alguns membres de la colònia alemanya, en un acte organitzat pel partit nazi a l'Escola Alemanya. Als seu país el Primer de Maig era festa nacional. Uns dies abans, també a la Deutsche Schule, havien commemorat que Hitler feia 50 anys. (*LVE*, 2 de maig i 21 d'abril). Els italians feien les seves celebracions a la Casa del Italians, del passatge Méndez Vigo, com la celebració del tercer aniversari de la fundació de l'Imperi Feixista, el 9 de maig. Sobre l'activitat de la Casa dels Italians aquell any, vegeu: Gatta, Antonio: "Per una breve storia" i la selecció del diari del professor Lorenzo Plaja feta per Carmen Esteban a *Tradizione e innovazione*, Scuole Secondarie italiane di Barcelona, 1991, pags. 45-61

patrona des de la Catedral a la seva basílica, un pelegrinatge al Santuari del Collell i una missa i un concert a la Presó Model.

Pel que fa al Carnaval, a Barcelona no n'hi va haver, però sí a altres llocs, com la Manresa acabada d'ocupar, en una altra de les contradiccions típiques d'aquells dies, com posa de manifest aquest testimoni:

“Martes, 21 de febrero de 1939 - Lo primero que comprobé al salir a Las Ramblas [de Manresa], fue la presencia muy copiosa de ciudadanos moviéndose de arriba a abajo sin demostrar prisa. Por lo visto, estas gentes tenían verdaderas ansias de seguir viviendo como antes de la guerra y, por ser hoy martes de carnaval, se habían acordado de que tenían un cuerpo para lucirlo como si estuvieran de vacaciones. El caso es que poder contemplar así a tantas máscaras entregadas a una viveza pagana no dictada según las reglas morales de la Santa Madre Iglesia, apuntaba directamente a todo lo que de más sano podía tener el pueblo cuando se abría en resonancias de auténtico desafío. ¡Seguid así mientras podáis, sin más pretensiones que la de ser reyes y reinas flameando en la mera indolencia de lo inmediato! Ya llegará bien pronto quien os predicará desde su púlpito para demostraros que el día de hoy no era el más adecuado para engalanar vuestros balcones...”¹⁷².

Aquesta profecia no podia ser més encertada. Les festes de Carnaval, encara mig celebrades en algunes poblacions catalanes enmig del desconcert dels primers dies del nou règim, i malgrat la prohibició governativa¹⁷³, no solament van ser suprimides en el seu aspecte de manifestació pública, sinó que fins i tot la paraula Carnaval “fou literalment extirpada del vocabulari i no era permesa ni en els diaris.

---

¹⁷² Sagastizabal, pag. 285

¹⁷³ La primera suspensió decretada pel nou règim, que lògicament no afectava encara a la Barcelona republicana, va ser el 3 de febrer del 1937 (B.O. num 108, R. 121). L'any següent, una nova ordre del ministeri de la governació del 22 de febrer va mantenir la suspensió de les festes de Carnaval (B.O. num 491, R. 171). La premsa barcelonina va recordar a tothom aquesta prohibició el febrer de 1939: “El Excmo Sr Ministro de la Gobernación ha dispuesto queden en suspensión absoluta las fiestas de Carnaval, conforme a la Orden de 22 de febrero del año próximo pasado” (LVE, 21 de febrer). Una nova ordre del 12 de gener de 1940 (B.O. del 13, pag 277, R. 71) va mantenir el que seguia essent una “suspensión”.

No m'ho han explicat. A mi, personalment em va suprimir en més d'un article el mot *carnaval* en els 40 un censor toixarrut, que aparentment pixava aigua beneïta”¹⁷⁴

Prohibició d'apostes

Una altra de les activitats lúdiques que van ser suprimides de la ciutat van ser els canòdroms, un dels llocs d'apostes més populars de la ciutat¹⁷⁵. El governador civil va decidir clausurar-los a començaments d'octubre, dintre d'una campanya de repressió del joc i de la immoralitat. Una mesura tan dràstica no es va aplicar als frontons, un altre dels llocs tradicionals d'apostes populars¹⁷⁶, on el governador civil es va limitar a “*prohibir en absoluto todas las apuestas libres*” a la vista de que “*el público realiza apuestas en cantidades excesivas y en evitación de las inmoralidades que esto pueda originar*”¹⁷⁷. Periòdicament s'informava de bars que havia estat clausurats uns dies, multats i a vegades detinguts els propietaris, per descobrir-s'hi partides de joc¹⁷⁸. Com acostuma a passar amb aquest tipus

---

¹⁷⁴ . Luján, pag. 42

¹⁷⁵ En aquells moments n'hi havia tres a la ciutat: dos a Les Corts i un al Guinardó (avinguda de la Mare de Déu de Montserrat, 116, tocant a Cartagena). No era fet encara l'actual de la Meridiana ni funcionava el de la plaça d'Espanya. La prohibició, tanmateix, va durar poc i a la Guía Rápido de Barcelona de 1942 ja tornen a constar aquest tres canòdroms com a llocs en ple funcionament.

¹⁷⁶ A Barcelona n'hi havia set: Barcelona, Condal, Txiqui (escrit Chiqui), Novedades, Nuevo Mundo, Principal Palacio y Sol y sombra.

¹⁷⁷ LVE, 26 de setembre.

¹⁷⁸ El 27 de juny, per exemple, a *La Vanguardia Española* el cap de policia donava a conèixer el tancament de “La buena sombra” durant deu dies, per jocs prohibits. El 4 de juliol feia saber que “al

d'actuacions, l'únic que va aconseguir és que es fes mig clandestinament el que fins aleshores s'havia fet obertament i que s'originés el típic mecanisme de compra de favors de la policia i utilització per aquesta dels mecanismes repressius d'una manera arbitrària o relacionada amb qüestions alienes al motiu al.legat.

Prostitució, cabarets, món de nit...

El mateix va passar amb la prostitució, controlada més que prohibida, tot i que de cara a la galeria les autoritats mantenien una certa ambigüitat¹⁷⁹ La tolerància, sempre que es mantingués dintre d'uns límits discrets, comptava sens dubte amb el vist i plau de l'autoritat

---

recibir el domingo a los periodistas, el marqués de Rebalso, les comunicó que había ordenado el cierre, durante ocho días, de los cafés "Gato negro" y "Sícoris" y a los cabarets "Hollywood" y "Catalán" en los que se jugaba a los prohibidos. Al propio tiempo, añadió, ha dispuesto que los dueños de los establecimientos indicados, a los que, además, ha impuesto una multa de mil pesetas, paguen a los empleados y artistas que habitualmente trabajan en las mismas, mientras dure el cierre". El 25 de juliol s'informava que el cap superior de policia de Barcelona havia posat multes d'entre 250 i 1.000 pessetes a diversos establiments per permetre el ball en el local sense estar-hi autoritzat, vendre licors després de l'hora reglamentària o "jugar a los prohibidos". També es feia saber el "cierre de su establecimiento durante 15 días al dueño del bar restaurante Cosmos, de la plaza del teatro, por permitir inmoralidades en sus reservados". El Cosmos era, i va continuar sent durant tot el franquisme, un dels "meublés" més populars de Barcelona. La mesura governativa advertia també en aquest cas que "durante los días que esté cerrado deberá el dueño pagar los sueldos a sus empleados". El 2 d'agost s'informava de la detenció dels amos de dos bars, per tancar més tard de l'hora autoritzada i per haver-se descobert una partida de "julepe" en l'establiment. El 13 d'octubre, "en un local de la carretera de Sans, nº 223, ha sido descubierta una partida de juegos prohibidos, procediéndose a la detención del dueño del establecimiento y de 19 individuos que estaban jugando al "monte" y a la "carteta". La policía se incautó de los naipes, de 4.000 pts en billetes y de varias fichas".

¹⁷⁹ Vegeu una mostra evident d'aquesta ambigüitat: "Hasta tanto el nuevo Estado dicte normas referentes a la prostitución, el Excmo sr Gobernador Civil ha resuelto poner en vigor la legislación que regía antes del advenimiento de la República" (LVE, 26 de setembre). Enlloc s'especificava quina era aquesta legislació. A la pràctica, com explica Paco Villar en el seu llibre sobre el barri xino, hi havia "casas de lenocinio legalmente autorizadas" a les que "la policía concedía los permisos pertinentes para su funcionamiento, las reglamentaba y controlaba". (Villar, pag 176)

eclesiàstica, que tradicionalment ha considerat la prostitució com un mal menor per garantir la tranquil·litat de les parroquianes.

La prostitució va viure, ja des del primer moment del nou ordre a la ciutat, un dels seus moments més esplendorosos. Heus aquí un testimoni de només un mes després de l'ocupació de Barcelona:

“Barcelona, Domingo, 5 de marzo de 1939 - Y bien que lo demostraron en cuanto hicimos acto de presencia en pleno Barrio Chino, deambulando a través de unas cuantas callejas estrechas y tortuosas. Aquí, entre tanta furia cómo salía directamente al paso de los soldados, todo se mostraba al descubierto, irrumpiendo como las cosas devorantes que permitían ser abrazadas a modo de un temblor vertical. De seguro que ni Lázaro ni Doroteo hubieran tenido nada que objetar de haber sido besados en plena calle por alguna de aquellas chispeantes mujeres. Claro que, a falta de eso, bien estaba conformarse con hablar del deseo de boca para afuera, mientras se dejaba correr la imaginación para extasiarse mejor con aquellos escotes atrevidos, los maquillajes ostentosos y los perfumes descarados...”¹⁸⁰

De tant en tant, la policia feia alguna ràzia¹⁸¹, per tranquil·litzar les persones d'ordre, però l'activitat del barri xinó no va disminuir amb la fi de la guerra. Ben al contrari, la prostitució va augmentar. Paco Villar, autor del millor estudi sobre el tema publicat fins ara¹⁸², assegura que *“el ambiente de pobreza extrema de la posguerra hizo que el número de prostitutas creciera espectacularmente. Las calles aparecían infestadas de mujeres, muchas de ellas menores de edad, ofreciendo su cuerpo a cambio de dinero o comida. Los burdeles estaban a rebosar, y los precios eran muy baratos”*.

---

¹⁸⁰ Sagastizabal, Javier: El precio de la guerra. Pag. 309. En un altre punt del seu dietari (pag. 350) el mateix testimoni fa un bon retrat del barri xinó de finals d'aquell mateix mes de març.

¹⁸¹ “La policia practicó una razia en las Ramblas y en algunas calles del distrito quinto, deteniendo a 113 mujeres de vida airada, que han quedado a disposición del Jefe Superior de Policía” (LVE, 26 d'agost).

¹⁸² *Historia y leyenda del Barrio Chino*. Edicions La Campana, Barcelona 1996.

Tot i els preus econòmics, adequats a les circumstàncies del moment, hi havia qui no podia pagar-se una relació completa en una cambra, i això va fer proliferar una altra institució de postguerra, la “pajillera”, que per una petita quantitat masturbava homes en les sales de cinema. Ramón Draper, un altre especialista en el tema, les descriu així: *“La pajillera que actuaba en un elevado número de cines, por no decir en todos, adquirió una identidad propia. El precio de sus servicios, según edad y presencia, oscilaba de una a cinco pesetas. En los cines eran toleradas al contribuir a dotar al acomodador de unos ingresos extras. Algunos de estos acomodadores les proporcionaban el cliente a cambio, claro está, de una comisión por sus servicios. Era corriente que a la entrada de un hombre solo en el cine el acomodador le indicase los lugares ocupados por esas mujeres. Los propios cines se beneficiaban de su existencia, puesto que un elevado número de hombres, sobre todo muchachos que no tenían la edad requerida para acudir a un prostíbulo, utilizaban esas mujeres para su desahogo sexual, entrando en los locales solamente para ello (...) Algunas, por algo más de dinero, aceptaban la cópula en los servicios del cine, contando con la colaboración de la encargada de los mismos, que era sobornada con una pequeña propina. Estos casos eran excepcionales (..) Este tipo de servicio sexual tuvo vigencia hasta 1945, pero a partir de este momento fue desapareciendo paulatinamente”*¹⁸³. D’acord amb els preus a què es refereix Draper, la tarifa màxima que cobrava una d’aquestes “pajilleras” era l’equivalent al jornal diari d’un obrer,

---

¹⁸³ Draper, pag. 24.

cinc pessetes, però que era habitual la tarifa d'una pesseta. Per quantitats inferiors es podien obtenir els mateixos serveis a l'aire lliure, en les zones de "terra negra" situades al pont de Marina i al Morrot. Un testimoni entrevistat per Josep Maria Huertas¹⁸⁴ descriu una escena terrorífica, on un noi que va a buscar la seva primera experiència sexual a una d'aquestes dones de Montjuïc, rep a la cara, com una broma, l'impacte del drap amb el que s'eixugaven els homes situats a la cua davant seu.

Les empresàries dels bordells eren més o menys les mateixes que durant la guerra i que abans de la guerra. La policia preferia tractar amb persones conegudes encara que tinguessin una fitxa molt poc adequada a la ideologia imperant¹⁸⁵.

---

¹⁸⁴ *Chicos de la gran ciudad*, pag. 155.

¹⁸⁵ Heus aquí una d'aquestes fitxes policials, redactada el desembre de 1939: la de Montserrat V. P., mestressa d'una popular casa de prostitució coneguda amb el nom de La Raquel, a la part baixa de la Rambla:

“Durante el período de dominación rojo separatista, se manifestó completamente afecta a las ideologías marxistas, entablando relaciones íntimas con Ascaso, Durruti y Combina, con quienes y en compañía de su amante y otros patrulleros de la F.A.I. se reunían en casa de la Montserrat P. para festejar los crímenes, asesinatos y robos, que eran en dicha casa tramados.

Era tan grande la amistad que unía a dicha Montserrat con los citados sujetos y directivos de los Sindicatos de Transporte y Metalurgia, que incluso asistió en compañía de una encargada suya en el negocio de prostitución, al casamiento de un patrullero, de la ideología anarquista, llamado Freixe.

El amante de la Montserrat se llamaba Manolo, apodado «El Carota», feo, con dentadura de oro, con semblante repugnante, se alardeaba siempre, cuando la visitaba, sacudiéndose los pantalones y diciendo que todavía le quedaban pedazos de seso y gotas de sangre de los fascistas que acababa de matar en la «cheka» del antiguo Banco de España.

«El Carota» dió a la Montserrat gran cantidad de dinero y fue quien asesinó al Marqués de Juliá que vivía en la calle de Mallorca nº 264, cuñado de Don Balotaras de Bacardí Ribas, a quien le robó de su domicilio en el Pasaje de su nombre nº 1, cuando estuvo a su antojo, pues estuvieron sacando muebles por espacio de mes y medio, regalando entre otras cosas un hermoso tocador dorado a la Montserrat depositándolo en su casa, metiéndolo luego en casa de una tal Paquita. Complicadas en parte de estos hechos delictivos se encuentran una tal Rosita apodada «La Jerezana», actualmente empleada como florista en el cabaret Mónaco, gracias a quien pudo salvar gran parte de las joyas que tenía depositadas en un banco de esta ciudad, y una tal Paquita que actualmente trabaja como encargada en la casa de prostitución Chalet Arabe. Compró la citada Montserrat V. a muchachas necesitadas joyas a bajo precio (una barrita de oro con brillantes a lo largo, por 500 pesetas). En cuanto se dio cuenta del inminente triunfo de las gloriosas tropas nacionales, se fue a vivir en una torre de La Roca, con el exclusivo objeto de desligarse de «el Carota» con un poco de habilidad, no consiguiéndolo debido a la perseverancia que le profesaba el citado patrullero; en dicho pueblo entabló amistad con otro individuo, que en la actualidad es su amante. En el pueblo de La Roca, a la

L'aspecte físic del barri xino havia variat notablement a causa dels bombardeigs, que havien oberts importants ferides en la trama urbana de carrers com la Porta de santa Madrona, Cid, Pereccamps, Migdia o Mina. La Criolla, un dels cabarets de més renom d'abans de la guerra, havia estat destruït per una bomba, i bordells en altre temps distingits, com el de Madame Petit o Casa Emilia, famós pels seus miralls, es van transformar en establiments miserables. El món de l'homosexualitat hi trobava un cert refugi¹⁸⁶. Revenedors d'estraperlo oferien la seva mercaderia a les cantonades¹⁸⁷ i es podia

---

Montserrat se le efectuó un registro, incautándosele 10.000 pesetas, que le fueron devueltas por el mismo policía que practicó el registro, gracias a que la Montserrat accedió a las pretensiones deshonestas del mismo. La citada dueña de la casa de prostitución, sita en Rambla de Santa Mónica número 11 principal, tiene una cuenta pendiente con la justicia en Valencia, que importa 300.000 pesetas (60.000 duros) por juego de ventaja con un tal Ferrer y una tal Asunción.

En la actualidad se ha comprado una hermosa torre, un precioso coche, habiendo efectuado la compra de varias vacas, cerdos, cabras, pollos y demás aves domésticas. Barcelona 3 de diciembre de 1939'.(Juzgado de Instrucción nº 5. Sumario 18/1948.)

¹⁸⁶ El juliol de 1939 la comisaria de policia del districte de l'Hospital rebia aquest anònim, incorporat més tard al sumari 55/1942 del jutjat d'instrucció 7 de Barcelona:

“En su distrito y en una calleja que existe entre las calles Carme y Hospital, y que se llama calle Egipcias, hay establecido en el número 13, segunda interior, una especie de «huerto del francés». Una sociedad compuesta por tres individuos tienen alquilado dicho piso y lo utilizan para desvalijar incautos. Uno de estos individuos de 22 ó 24 años, de pelo negro y tez morena, con pequeño bigotillo a la moda, y correctamente vestido, frecuenta los teatros y lugares donde hay gran afluencia de gente, se insinúa con aquellos individuos en los que adivina aficiones equívocas y les propone llevarlos a su piso donde podrán pasar un rato de placer: El infeliz invertido acepta la proposición; y una vez en el piso aparecen los otros dos cómplices y entre los tres le roban a mansalva dinero, reloj, alhajas, todo lo que lleva de valor. El pobre invertido víctima de su desviación moral, tiene que conformarse con el despojo por miedo a un escándalo mayor; y fiados en esa impunidad siguen viviendo bien y sin trabajar esta pandilla de vagos y otros muchos por el estilo que actúan en Barcelona. Señor Comisario, si entra en sus cálculos detenerlos y mejor aún sorprenderlos in fraganti bastará con que en sábado o día festivo para mayor seguridad establezca una vigilancia cerca de la casa después de las 10 de la noche, y no habrán pasado un par de horas sin que se vea llegar al individuo del bigotito acompañado de la víctima de turno; poco después que hayan entrado en la casa llegará el compinche que les sigue de cerca; el tercer apache suele estar dentro de la habitación. Es inútil ir de día porque nunca hay a esas horas nadie en casa. Creo cumplir un deber con esta relación verídica puesto que soy un damnificado. Por Dios, por Franco y por la justicia”.

¹⁸⁷ Vegeu-ne detalls al capítol dedicat als proveïments de menjar a la ciutat el 1939.

escoltar a totes hores el so dels pianos de manubri ambulants¹⁸⁸. El carrer de les Tapies es va convertir en l'eix central d'un barri que iniciava un procés de degradació al que, malgrat tot, va sobreviure durant dècades.

Entre les treballadores del sexe hi havia les professionals, però abundaven també les ocasionals, forçades per la misèria imperant, que podien d'aquesta manera obtenir unes pessetes amb què alimentar la família. Lúdia Falcón, en les seves memòries, ha deixat escrit un corprenedor testimoni de com la seva mare, actriu vinculada al partit comunista durant la guerra, havia hagut de vendre els seus favors:

“Sólo algunos días antes Enriqueta todavía trabajaba en la oficina de Film Popular que se dedicaba a la importación de películas soviéticas y a la redacción del noticiero España al día. (...) Días antes de la entrada de las tropas nacionales, la oficina se desmontó y los dirigentes y colaboradores huyeron rápidamente hacia parajes más acogedores. Mamá, no. En el último instante un compañero la urgió para que subiera al camión que partía de la plaza Cataluña con los restos del equipo. No había más que una plaza, y en aquel piso del ensanche la esperaban la vieja y la niña que dependían de ella. Mi madre se quedó.

Días después, cuando la última lata de sardinas se había tirado vacía a la basura, Enriqueta se decidió a salir en busca de trabajo. Era preciso superar el miedo y enfrentar la nueva etapa. Regina esperó en la casa temiendo que cualquier delación, el imprevisto reconocimiento de algún quintacolumnista, provocara la detención de su hija y no regresara nunca.

En la Barcelona de la recién estrenada posguerra las colas para adquirir alimentos, para encontrar trabajo, se amontonaban en las aceras llenas de escombros y de basuras, junto a las tapias en milagroso equilibrio, que antes habían sido sólidos edificios. Enriqueta se unió a los centenares de mujeres, enlutadas, flacas, de ojos ansiosos por la angustia, que esperaban su oportunidad para llenar el puchero de aquel día.

---

¹⁸⁸ Els pianos de manubrio, també coneguts com “organillos” van ser una de les estampes més típiques de la Barcelona de posguerra en els barris populars. Els qui els feien anar actuaven per la voluntat, però havien de tenir una llicència municipal que obtenien per subhasta: “*Habiendo acordado el Ayuntamiento la celebración de la subasta para adjudicar 10 patentes de pianos de manubrio, correspondientes al año corriente de 1939, se hace público, para conocimiento de todos los interesados, que dicha subasta se celebrará el próximo lunes, día 21*” (LVE, 18 d'agost).

Este período de esperas, de rechazos sucesivos, de búsqueda hambrienta por las calles de la ciudad, debió ser el más siniestro de todos los vividos por mi madre. Ciertos comentarios, una amargura peculiar cuando se mencionaba el tema, me dejaron entrever que las tres comimos muchos días gracias a la belleza exhausta de mi madre. Fue la experiencia más gravosa para ella. De aquellos días quedaron los más odiosos recuerdos, y el rencor por la ignorancia de la abuela, por la irresponsabilidad tranquila con que su madre acogió las entregas de dinero sin una pregunta ni una sorpresa”¹⁸⁹.

I hi havia també la prostitució de luxe, més camuflada, però responent com calia a la demanda creixent dels nous rics que començaven a aparèixer:

“En Barcelona, puerto de mar —aunque el mar no lo viéramos nunca—, las putas proliferaban como pulgas en el pelaje de un perro hambriento. Las había guapas y caras en algunos conocidos bares de la Rambla de Cataluña, muy caras y espléndidas en el grill del Ritz y baratas, y no siempre apetecibles, desde el Liceo hasta el puerto, pasando, naturalmente, por el infame Barrio Chino”¹⁹⁰.

Carlos Barral, a *Años de penitencia*¹⁹¹, va deixar una detallada descripció dels bordells dels primers anys quaranta a Barcelona on, segons assegura, ell anava només a mirar. També Oriol Bohigas deixa constància d'establiments de prostitució cara a la zona alta de la ciutat, en la immediata postguerra:

“Potser només recordo unes certes excitacions eròtiques col·lectives quan sortíem de l'Institut a última hora de la tarda i ens creuàvem amb unes noies esplendoroses que freqüentaven un xalet que hi havia a la cantonada del carrer de Muntaner i la Via Augusta, davant de la trinxera del Ferrocarril de Sarrià. Eren unes noies estranyes que no sabíem classificar, però que traspuaven una evident flaire sexual. Al cap de molts anys endevinaria que allò era una casa de putes. Ho vaig endevinar en construir una casa de pisos en aquell mateix solar, la casa on ara viu en Martorell. Al fer els fonaments, la màquina percussora dels pilotatges va fer, de cop, una sotragada fenomenal i sortí rebotada cap als aires, impulsada per una mena de ressort subterrani. Havia topat amb un pou mort on hi havia

---

¹⁸⁹ Falcón, pag. 45-47

¹⁹⁰ Vilallonga: *Memorias no autorizadas*, pag 286

¹⁹¹ Pags 124-125.

emmagatzemades les deixalles de milions de preservatius, conseqüència de molts anys de fornicació clandestina, convertits en una massa de goma rebotant”¹⁹².

Una ciutat sense museus

Altres formes d’ocupar el temps lliure més enriquidores van estar vedades als barcelonins de la postguerra. El 1939 i el 1940 Barcelona va ser pràcticament una ciutat sense museus¹⁹³. Només el d’arqueologia va obrir les seves portes, el mes d’agost¹⁹⁴. Segurament per això tenien tant d’èxit les galeries d’art privades que anaven obrint les seves portes¹⁹⁵, i també les visites de diumenge al

---

¹⁹² Bohigas, pag. 199.

¹⁹³ El panorama museístic de Barcelona el 1939 era francament lamentable, ja que la major part dels fons importants havien estat retirats pel govern republicà, per protegir-los dels bombardeigs, o portats a l’estranger. A Montjuïc hi havia l’Arqueològic, a l’antic palau d’Arts Gràfiques de l’Exposició del 1929, el d’Art, al Palau Nacional, i el de tradicions populars, al Poble Espanyol; a la Ciutadella els de Geologia i el de Zoologia, a les Drassanes el Marítim i al Palau de Pedralbes el d’Arts Decoratives. Però tots ells van romandre tancats l’any 1939, i així van seguir l’any següent també, mentre una Junta de Museos de Barcelona (autoritzada per Orden de Educación Nacional, BOE del 14 de febrer) començava a plantejar-se, sense gaires presses, d’anar-los retornant a la normalitat. L’únic que va fer una reobertura, més simbòlica que altra cosa, va ser l’Arqueològic, a primers d’agost, un cop recuperades les peces que s’havien endut a Ginebra. Es va fer un acte solmemne d’inauguració, el dia 3 d’agost, amb autoritats de Madrid. El Palau de Belles Arts, al saló de Sant Joan, on hi havia hagut el museu d’Art Contemporani, era en estat ruïnós i va ser enderrocat. El Palau Nacional de Montjuïc es trobava en tan mal estat, que la Comissió Municipal permanent va aprovar en la seva reunió de la última setmana de febrer, un pressupost urgent de 9.839 pessetes per poder assegurar almenys unes dependències sense degoters on guardar-hi les obres d’art recuperades.

¹⁹⁴ Entorn del Museu d’Arqueologia, i la revista *Ampurias*, que hi tenia la redacció, es va moure un dels grups intel·lectuals més interessants i de més gran rigor científic de la Barcelona d’aquells moments, centrat en l’etnografia i l’arqueologia. Vegeu a la nota 60 del capítol dedicat a la premsa algunes dades sobre la revista *Ampurias*.

¹⁹⁵ La Pinacoteca (la primera que va obrir) i la Sala Gaspar (que va obrir al desembre) eren molt visitades per tota mena de públic, sobretot els diumenges, que tenien obert. Joan Gaspar (Farreras, pags. 15, 44 i 48) explica sobre el 1939:

“Barcelona s’anava recuperant més o menys i els amics i artistes que havien marxat o havien estat detinguts o amagats anaven reapareixent. Érem joves i havíem de mirar endavant, malgrat el record dels que s’havien exiliat o ens havien deixat per sempre (...) El 16 de desembre de 1939 vam inaugurar la sala, o reinaugar-la, com es vulgui dir. L’havíem refeta i es començava a superar el final de la guerra. Jo havia apostat fort per tirar endavant la galeria d’art. Ho veia clar. En Miquel, el meu cosí, no era pas d’aquest parer. Creia que durant aquells anys el negoci seria vendre vidres perquè les cases de Barcelona, a resultes dels bombardejos, els tenien tots trencats (...) La primera exposició (...) va ser d’Eliseu Meifrèn, que ja tenia molta relació amb nosaltres i que va morir pocs mesos després (...) Després de la primera exposició del la postguerra de Meifrèn, la sala va començar l’activitat d’exposar

matí al mercat de llibres vells de Sant Antoni¹⁹⁶. En els anys següents, el regidor de Cultura de l'Ajuntament, Tomàs Carreras Artau, procedent de la Lliga, va anar fent el possible per tornar a obrir els existents i per crear-ne de nous¹⁹⁷. L'any 1939 li va correspondre

---

canviant cada vint dies l'artista i l'obra. Era qüestió d'obrir-se camí en anys difícils. Normalment la temporada començava l'octubre i acabava el juny o a mitjan juliol. El diumenge al matí obríem fins a la una i hi passava força gent (...) Recordo que l'exposició de Meifrèn va anar molt bé per ser el temps que era”.

Es refereix a la temporada que va començar l'octubre de 1939 i va acabar el juliol del 1940, segons s'explica més endavant. Després de l'exposició Meifrèn en va fer una de l'escultor Clarà i una altra de dibuixos humorístics amb obres de Llaverías, Castanys, Cornet, Mallol, Junceda, Moreno, Salvador Mestres, Puigjaner, Prat Ubach i Opisso. Al cap de dos mesos Opisso va tornar a fer una exposició en solitari sobre temes hípics. Després una de Vidal Rolland, amb bodegons i figures, en va fer una de Valentín de Zubiaurre, i “vam acabar la primera temporada, el juliol de 1940, amb una exposició de 30 dibuixos originals de López Ramón sobre Poblet, acompanyats de textos del poeta de Tarragona Manuel de Montoliu”.

La Pinacoteca ja era oberta al mes d'abril. Una crítica signada Soler i publicada a El Correo Catalán el 14 d'abril sobre una exposició de pintura religiosa de F. Galofre Oller la qualifica de “estudio con el sabor de los maestros del siglo pasado” i opina que “*revivir i cultivar las buenas escuelas es precisamente lo que falta después de tanto tiempo de esnobismo e incomprensión*”. Com a informació sobre una de les obres de l'exposició, un tríptic presidit per l'imatge de Jesús, l'autor va editar un fulletó de vuit planes titulat “*A la paz universal. Ego sum via et veritas vita*” que obre la portada amb un tros d'un discurs de Franco a Granada i tanca la contraportada amb un “*Barcelona 1939 año de la Victoria*”. Sobre una altra exposició a la sala barcelonina La Pinacoteca, Renart (pag. 244) fa la següent anotació

“4 juny 1939 – He estat molt content de la visita que em feu ahir l'amic pintor Darius Vilàs, vingut de Camprodon temporalment per vigilar la seva exposició de pintures a La Pinacoteca”.

¹⁹⁶ El 1939 es va tornar a muntar amb una certa normalitat la fira de llibres vells els diumenges al matí al voltant del mercat, tot i que n'havien desaparegut les obres en català i de temes o autors prohibits pel nou règim. Hi havia però un cert tràfic clandestí, com posa en evidència un informe de la delegación de Investigación e Información de Falange (11 de febrer 1941, AGA Gobernación caja 51), segons el qual “*los dueños de los puestos de venta, vienen obligados a presentar en la Jefatura provincial de Propaganda una relación detallada de los libros que han de vender con indicación de sus autores. Pues bien: existen “paradas” que únicamente venden libros escritos en catalán, ya traducidos o bien originales de autores catalanes. Conocido el “amor” que dichos individuos han profesado siempre a la verdadera España y habiendo la mayoría de ellos adquirido fama de rojos por su actuación durante nuestra Gloriosa Cruzada, es vergonzoso que ahora sus libros vuelvan a venderse como si aquí no hubiera pasado nada. Como muestra de lo que antecede, se puede exponer el caso de uno de los últimos domingos, en que se pusieron a la venta obras de un tal J. NAVARRO COSTABELLA, que se dedicó durante el periodo marxista a ultrajar al Glorioso Movimiento y a nuestro Caudillo y la “Historia de Cataluña” de J. Rovira Virgili, donde la palabra más significativa entre las muchas que figuran dedicadas a los españoles, es la de “asesinos”*”.

¹⁹⁷ Als anys quaranta va crear el d'Art Modern en l'edifici que havia ocupat el Parlament de Catalunya al parc de la Ciutadella, i el d'Història a la Casa Padellàs, traslladada ja abans de la guerra pedra a pedra des de la Via Laietana a la plaça del Rei. Alhora l'Ajuntament va comprar el Tinell i la capella de Santa Àgata, que van ser incorporats al museu. El d'Art Modern partia d'algunes col·leccions d'art molt divers reunides en aquell edifici en començar la segona dècada del segle, i exposades sense gaire ordre ni concert fins que el Parlament va ocupar l'edifici. El 1945 es van reobrir els museus de geologia i zoologia del parc de la Ciutadella i el gabinet numismàtic, tancats des de la guerra. Els anys següents es va habilitar una part de l'antic palau reial per al Museu Marès i es va crear el Museu de la Música en el Conservatori i l'Etnològic a Montjuïc. També es va comprar el palau de la Virreina,

sobretot controlar el retorn dels fons dels museus de Barcelona que havien estat traslladats a París i Ginebra per la Generalitat¹⁹⁸.

Davant de la misèria cultural, hi havia qui s'esforçava per mantenir alguna cosa, col·lectivament sempre que fou possible, o sinó de manera individual. No tot es va perdre, encara que va ser molt el que es va perdre. Algunes institucions culturals i d'esplai van poder mantenir-se ni que fos convertides en una ombra del que havien estat.

---

es va restaurar, i s'hi va instal·lar el Museu d'Arts Decoratives que havia estat a Pedralbes.

D'aquesta manera, Carreras Artau va posar en evidència, d'una banda, fins on podien tenir joc en la política les restes de la Lliga, i de l'altra les possibilitats de fer coses en aquells difícils anys quaranta. Vegeu més informació sobre l'activitat de Carreras Artau i els nuclis supervivents de la Lliga en el capítol dedicat a la reconstrucció de la ciutat.

¹⁹⁸ *“En la mañana de ayer, y en tren especial procedente de Madrid, han llegado importantes fondos de arte que fueron llevados por los rojos al extranjero y que en Ginebra han sido rescatados por nuestro gobierno. Constaba el tren de 14 unidades, conteniendo más de 500 cajas con tablas románicas y góticas de los museos de Barcelona, Solsona y Vic, las tablas góticas de la Catedral de Barcelona, piezas de los museos de Barcelona y Tarragona, 44 cajas del Archivo de la Corona de Aragón, orfebrería de la Catedral de Tortosa y valiosos fondos de colecciones particulares, tales como Mateu, Amatller, Macaya, Cabot y otros”* (LVE, 13 d'agost)

“El Ayuntamiento ha tenido que destinar un nuevo crédito de 96.000 francos con que hacer frente a los gastos que la imprevisión y malicia roja le ha ocasionado, al trasladar las colecciones de los Museos de Barcelona a París. Recuperadas en gran parte las mismas, el nuevo crédito acordado permitirá su embalaje y traslado a Barcelona. Aún en estos de graves sucesos internacionales, el Ayuntamiento no ha cesado en sus gestiones para devolver a la ciudad lo que le había sido robado, a las que ha contribuido el Gobierno nacional y la Embajada española en París, con notable éxito y acierto” (LVE, 14 de setembre)

“A las cuatro de la tarde del día 15 han llegado a la estación de Portbou en tren especial compuesto de siete vagones capitonés, dos grandes vagones cerrados y una plataforma, las obras de arte catalán que los rojos habían llevado a París y que se encontraban depositados en Maison Cité [sic; es refereix a la Maison Laffite], pendientes de su devolución a España.

En el tren venían el prefecto de Policía y el comisario militar de la zona francesa, el alcalde de Cerbère, el gobernador civil de Gerona, Sr. Coll y el comisario general de Recuperación Artística, don Pedro Muguruza, que conducía la expedición desde París con mosén Font, delegado del señor obispo de Gerona. Esta recuperación tiene una importancia extraordinaria para las catedrales de Barcelona y de Gerona así como para los museos de Cataluña”.[segueix una relació d'obres, que es repeteix, més completa, tres dies després] (LVE, 16 de setembre)

L'Escola Catalana d'Art Dramàtic¹⁹⁹, l'Ateneu, les entitats excursionistes²⁰⁰, les agrupacions culturals de barri, alguns centres parroquials, mantenien, ni que fos d'una manera simbòlica, el record del que havia estat la vida cultural a la ciutat.

L'Ateneo Barcelonés, el 1939

Encara que existeixen diversos testimonis de què l'Ateneu de la primera postguerra, amb totes les limitacions, es mantenia com un oasi de pau cultural, la veritat és que si hom atén als actes que s'hi programaven, no es pot dir que el seu nivell fos gaire digne, almenys l'any 1939. La Jefatura Territorial de Propaganda l'utilitzava, com el Palau de la Música, de tribuna per a les seves obsessions particulars,

---

¹⁹⁹ Oriol Bohigas té aquesta visió de l'Escola Catalana d'Art Dramàtic quan va reiniciar les seves activitats el desembre de 1939 (*LVE*, 11 de novembre) de la mà de la Diputació de Barcelona i amb el nou nom d'Instituto del Teatro:

“El pitjor era que s'havien acabat les il·lusions institucionalitzadores d'abans de la guerra. Si bé l'Institut del Teatre va mantenir-se actiu, sota la direcció de Guillem Díaz-Plaja —substituit de Joan Alavedra, director durant l'última etapa republicana—, amb una comprensió oberta a la seva història, els museus varen caure en una inoperància de la qual encara no s'han revifat. En Xavier de Salas —persona culta i educada, un discret científic de la història de l'art antic— fou nomenat director en substitució d'en Folch. Exercí el càrrec amb elegància aristocràtica, però amb la mateixa manca d'eficàcia que després va demostrar en la direcció del Museu del Prado.

Tota la gent que entrava en aquestes antigues institucions catalanes no podien ni volien entendre quines eren llurs arrels històriques ni quins eren els fils de contacte que encara s'haurien pogut salvar. Recordo que el meu pare m'explicà una anècdota molt clarificadora d'aquesta situació. En un dels actes oficials per a la recepció formal del patrimoni salvaguardat —em sembla que devia ser el retorn de les peces que havien quedat a París— hi va acudir el director general de Belles Arts, que aleshores era l'Eugeni d'Ors. Don Eugenio va aparèixer amb camisa blava i no sé si, àdhuc, amb boina vermella. De corretjam militar no crec que en portés. A l'acte hi havia tots els jerarques locals del règim i els nous funcionaris imposats. Els antics, també, però gairebé d'amagatotis i una mica temorosos de rebre alguna clatellada, encara que fos verbal. Ors, quan arribà, se separà del grup jeràrquic i, amb la sorpresa de tothom, anà a fer una afectuosíssima abraçada a en Quim Borralleras perquè, precisament en ell, hi havia trobat el testimoni d'unes arrels culturals a les quals, malgrat els terrabastalls bèl·lics i revolucionaris, li era indispensable referir-se. No sé ben bé quina cara hi devia posar en Borralleras, amb la seva còrpora adherida a la camisa blava de l'altre, ni tampoc com devien actualitzar-se-li les velles polèmiques amb Xènius, ell que havia estat un dels participants en la crítica general dels intel·lectuals catalans quan el Pentarca va tenir l'altivesa d'anar-se'n a Madrid fent una immensa botifarra a la política i a la cultura que l'havia defenestrat”. (Bohigas, pag. 50)

²⁰⁰ Vegeu més amunt, en aquest mateix capítol.

i s'hi feien conferències com ara “*El judaísmo, factor revolucionario*”, pel falangista Reñé Llanas de Niubó, el 22 de setembre, en plenes festes de la Mercé. La inauguració del curs de conferències havia tingut lloc la setmana anterior amb una d'Aurelio Joaniquet sobre Calvo Sotelo.

L'Ateneu va estar tancat durant els mesos de febrer i març, temps que va servir per buscar documents que poguessin incriminar algú i per depurar la biblioteca: 15.000 volums i la major part de la secció hemerogràfica van quedar retirats de la consulta.

La primera junta de l'Ateneu “*que responde a las necesidades del momento y es fiel expresión de las directrices que informan el espíritu de la Nueva España*”²⁰¹, es va constituir el 2 d'abril i va quedar formada per Ignasi de Despujol com a president, Joan Puig Sureda, com a vicepresident, Agustí Matons, com a secretari, Antoni Navarro Sedó, com a vicesecretari, Eduard Buxaderes, com a tresorer, i Miquel Gallart Duboch com a comptador. El responsable de la biblioteca era Ferran Valls i Taberner, el conservador de l'edifici Carles Fages de Climent i els vocals Ignasi Agustí, Josep Maria Junyent, Joan Ramon Masoliver, Santiago Nadal, Pere pruna, Carles Sentís i mossén Josep Vives, capellà castrense. Aquesta junta tenia un caràcter provisional i va durar poc més d'un mes. El 10 de maig, la junta directiva, reunida en sessió plenària²⁰², va designar per a la presidència al falangista il·lustrat Luys Santa Marina (Luis Gutiérrez

---

²⁰¹ LVE, 4 d'abril

²⁰² LVE, 11 de maig

Santa Marina), que dos mesos després agafaria, a més, la direcció del diari barceloní *Solidaridad Nacional*²⁰³.

Jordi Cassassas, autor de l'única història de l'Ateneu feta fins ara, opina²⁰⁴ que “el vell general Ignasi Despujol, que havia estat el darrer governador civil de Barcelona abans de la proclamació de la República, havia demostrat aleshores un tarannà força liberal davant aquell canvi polític. Ara, el 1939, sembla que per aquest motiu va ser utilitzat per alguns socis com a cobertura per a assolir un ràpid retorn a la “normalitat”. Així, amb gran cèleritat, l'Ateneu recobrava legalitat jurídica i s'estalviava, per afegitó, les conseqüències derivades de la pretensió del Frente de Juventudes que volia fer-se càrec de la institució. Dintre el mateix mes d'abril es va nomenar des de Madrid una junta definitiva que fins a l'any 1952, va presidir *el “consejero nacional”* Luys Santamarina. Són, aquests, anys de foscor per a l'Ateneu: la seva vida cultural és mínima o inexistent; la biblioteca resta descuidada en tots sentits; les noves promocions intel·lectuals, i les no tan joves, resten al marge de l'Ateneu. Malgrat tot, cal dir que Santamarina, salvat ell mateix d'una condemna durant el període anterior, va saber ajudar discretament molts catalans durant els anys de la repressió més dura: tal podria ser el cas, per exemple, d'Agustí Esclasans. Per aquest motiu, al seu enterrament acudiren moltes persones, algunes d'un cert relleu en la vida cultural barcelonina, que sense aquella circumstància mai no haguessin assistit a un acte d'aquell tipus”.

---

²⁰³ Vegeu-ne una breu biografia a l'Apèndix 8

²⁰⁴ Pags. 142-143

De totes maneres, el mateix autor d'aquest estudi reconeix que ell no ha estudiat en profunditat aquest complex període i que “resta per fer la història de l'Ateneu Barcelonès durant aquests anys” i que “una història així servirà força per a entendre com s'ha recuperat una vida intel·lectual i cultural col·lectiva, recuperació lenta i en ocasions contradictòria, en la qual la soterrada revitalització d'una entitat com l'Ateneu jugà un paper bastant rellevant.”. No sembla per exemple exacte, a la vista de les informacions de què disposem, que es pogués evitar que els falangistes utilitzessin a bastament l'Ateneu, almenys els primers mesos. Però a la vegada s'hi troba la presència dels intel·lectuals orgànics de més categoria. Un cop més, les contradiccions presidiren la situació.

Un dels que conserven una visió positiva de l'Ateneu dels anys 40 és Oriol Bohigas:

“Una altra obertura cultural d'aquells anys me la proporcionà també el meu pare. Quan jo encara era joveníssim m'inscriví com a soci de l'Ateneu Barcelonès, del qual ell n'era un assidu sistemàtic. A l'Ateneu vaig descobrir l'apassionament del lector de biblioteca i allà devia néixer la meva tendència tastaolletes la meva xafarderia intel·lectual, remenant fitxes, fullejant diaris antics, escoltant d'esquitlletes les converses de les patums. I em sembla que així començà el meu interès per la història moderna de Barcelona, encara no entesa des del punt de vista urbanístic, sinó, més aviat, des de l'anècdota dels temes immediats i quotidians. Gaudia molt remenant les pàgines del vell “Brusi” i traient dades de les guies antigues de Barcelona”. (Bohigas, pag. 248).

Joaquim Renart va anotar en el seu diari un curiós comentari sobre una conferència de Giménez Caballero a l'Ateneu que posa en evidència les esperances de la gent més conservadora sobre un retorn a una certa situació de normalitat catalana de la mà d'un sector de falangistes que ho veien possible, i la visió imperialista compartida pels dos:

“9 juliol 1939 – El literat Giménez Caballero, aquell amic de Catalunya que volgué estendre la mà amiga i publicà aquella “Gaceta literaria” on es xifraven grans esperances, ha donat una conferència a l’Ateneu Barcelonès parlant de Catalunya. Ja s’ha apuntat la idea de la reintegració al nostre país dels territoris del Rosselló i de la Provença, pròpiament dita d’Occitània. Visió d’en Joan Maragall que ara recull en Giménez Caballero, dintre, naturalment, d’una concepció ben diferent” (Renart, pag. 245).

Entitats de barri

Pel que fa a les entitats de barri, un dels estudis monogràfics que ens manquen i que millor reflectirien el canvi de la ciutat de Barcelona el 1939 seria una recerca exhaustiva de cadascuna de les entitats existents a Barcelona aquell any, i comparar-ho amb el panorama d’abans del 1936 (no amb el de 1938, ja que l’associacionisme de guerra va tenir unes característiques molt peculiars, excepcionals i no representatives).

Però aquest és un estudi quasi impossible per la manca de dades referides al 1939, un any, en aquest aspecte, molt especial, ja que hi havia encara qui creia que les coses podien seguir com abans de 1936 i va posar en marxa entitats que posteriorment no van passar el filtre governatiu.

El professor Pere Solà del departament de Pedagogia Sistemàtica i Social de la Universitat Autònoma, és qui més ha investigat el món associatiu català i ell mateix, en demanar-li determinades informacions, ens n’ha reconegut la impossibilitat d’obtenir-les, sobretot en referència als anys 1939 i 1940, és a dir abans del decret de 25 de gener de 1941 sobre revalidació de les associacions²⁰⁵. L’article quart d’aquest decret disposava que totes

---

²⁰⁵ B.O. del 6 de febrer, pag. 891

les associacions existents (llevat de les mercantils, religioses, cooperatives o sindicals, subjectes totes elles a legislacions especials) havien de presentar al Govern Civil, en el termini d'un mes, dos exemplars dels seus estatuts, dos exemplars de la composició de la Junta Directiva, llistes d'associats, inventari de béns i darrer balanç aprovat: *“Los Gobiernos Civiles (y la Jefatura provincial de Policia en Madrid) examinarán la documentación expresada y anunciarán en los periódicos oficiales las deficiencias que se observen, concediendo un nuevo plazo de quince días para completarla...”*. Les entitats que no complissin els requisits en els terminis assenyalats deixaven d'existir, *“dándose a sus bienes el destino legal que proceda”*.

Això vol dir que abans del 1941, hi havia una desorientació molt gran i les entitats van estar sotmeses a l'arbitrarietat més absoluta o com a màxim a les lleis de repressió política. Però també vol dir que es van donar casos curiosos de supervivència, fruit precisament d'aquella mateixa arbitrarietat i falta de criteris. I vol dir també que és impossible disposar d'un cens de les entitats supervivents abans de la regulació de 1941.

Pere Solà, en l'estudi més exhaustiu fet fins ara de l'associacionisme català que el va portar a fitxar i processar 22.000 entitats inscrites, al llarg del segle vint, en el registre d'associacions del Govern Civil de Barcelona, va descobrir que, mentre que a la dècada dels anys trenta hi havia inscrites a Govern Civil (el que no vol dir totes les existents) 2.143 entitats, entre les de nova inscripció i les existents ja des d'abans de la dècada, a la dels anys quaranta n'hi va

haver 256 de nova inscripció i 293 d'existents abans de 1939 que van superar la depuració de 1941, el que fa un total de 549. Pere Solà obté, dividint la població mitjana de la dècada pel nombre d'entitats existents, el que ell anomena Oportunitat Associativo-Cultural (OAC). Mentre que en la dècada dels trenta l'OAC és de 406, en la dels quaranta és de 1.969, és a dir que les possibilitats associatives per habitant es redueixen a una cinquena part²⁰⁶.

Tot i que aquestes xifres haurien de ser sotmeses a infinitat de matisos (el més important, que les dades de la dècada dels quaranta no inclouen les associacions mercantils, religioses o cooperatives, que sí que figuren en les dades de la dècada dels trenta), posen en evidència la magnitud de la catàstrofe en el ric panorama associatiu de Barcelona. El mateix Solà introdueix alguns d'aquests matisos, en un treball posterior on fa una classificació estructurada de les entitats que van superar la depuració de 1941: "Els càlculs sobre el total d'entitats barcelonines porten a afirmar que la xifra d'entitats anteriors a la victòria franquista autoritzades després de la guerra civil no arriba en cap cas a 300. Caldria estudiar cas per cas les circumstàncies d'aquesta "resurrecció" de només 300 entitats que es van salvar del naufragi irreversible general²⁰⁷.

---

²⁰⁶ Solà: Història..., pags. 43, 23 i 21, nota 10

²⁰⁷ El mateix estudi de Solà fa aquesta classificació:

"Entre les "salvades" d'aquest naufragi cívic, hi trobem diverses categories de centres:

- a) Centre tradicionals de gran arrelament a les barriades respectives; el cas del Foment Martinenc, per exemple.
- b) Associacions patronals i de defensa dels interessos de la burgesia; per exemple de la Societat de defensa de la propietat urbana de Barcelona.
- c) Centres d'esbarjo, en especial centres d'esbarjo selectiu, de l'alta burgesia local (Societat Cercle Equestre, nada el setembre de 1893). O centres catòlics directament controlats per l'Església, com el Cercle Barceloní d'Obrers de Sant Josep o l'Ateneu Montserrat (de 1923).
- d) Entitats de socors mutus, com el centre La Llum Andreuenca, que data del 1897.
- e) Algunes entitats musicals (corals)
- f) Entitats religioses i de romeus de Sant Medir.

Ens hem referit ja més amunt, en aquest mateix capítol, a algunes entitats esportives i excursionistes autoritzades, que constituï en sens dubte el nucli bàsic, junt amb els cercles catòlics, de l'associacionisme de postguerra. Cal tenir en compte que a aquestes quasi 300 entitats aprovades el 1941 cal afegir-hi les mercantils, religioses, cooperatives i sindicals, subjectes a legislacions especials, el que augmentaria el nombre d'entitats existents de manera significativa. Algunes d'aquestes, sobretot les cooperatives de consum, van tenir a més, en alguns casos, una projecció en el barri en el que actuaven més enllà de les seves estrictes finalitats comercials, fomentant activitats de tipus cultural i recreatiu. És el cas d'entitats com La Flor de Maig, al Poble Nou, La Vanguardia Obrera, d'Horta, o Avant (Rosselló, 231) rebatejada Avante per la comissió gestora nomenada per donar-li continuïtat el maig de 1939 (*LVE*, 12 de maig). Cal tenir en compte, també, que algunes entitats van ser en principi ocupades per Falange i transformades en locals per a les

-
- g) Societat benèfiques, generalment de caire religiós i gestionades per la burgesia local; per exemple, el Basar de l'Obrer.
  - h) Entitats esportives
  - i) Centres culturals de significació dretana; per exemple la Biblioteca Popular per a la Dona (encara que la seva supeditació a les estructures ideològiques nacional-sindicalistes la buida de contingut).
  - j) Entitats lligades a algun estat estranger; per exemple, la Societat Helvètica de Beneficència, que és de 1916. O algunes cambres de comerç, la Hispano-Brasileira a Espanya, per exemple, o l'argentina i la veneçolana.
  - k) Entitats de defensa professional, de comerciants, funcionaris, etc.
  - l) Diverses entitats regionals, com el Centre Navarrès, fundat l'any 1929.
  - m) Força entitats ocellaires, que no molestaven ningú, sempre que no tinguessin antecedents esquerranosos o catalanistes.
  - n) Algunes entitats protectores de desvalguts i jubilats, com l'entitat inscrita ja durant la guerra "Protecció de l'Ancià" o l'Agrupació Els Vells i Llussiats, també de 1936 (juny).
  - o) Finalment, algunes entitats que van ser autoritzades ja havien estat fundades (o refundades) acabada la guerra civil. Són els casos de l'Associació d'Accionistes del Banc Espanyol del Ríu de la Plata, la Federació d'Associacions Catòliques de Pares de família de Barcelona, el Club Ariel, l'Associació d'Exalumnes de Col·legis Religiosos, el Centre Parroquial de Crist Rei o una curiosa Associació d'Historiadors "del Imperio Español y la mayor de las Cruzadas". (Solà: *L'esclafament...*, pags. 15-16)

seves activitats (sobretot les que havien estat centres republicans i ateneus i societats obreres, com els Federals del Poblenou o l'Artesà de Gràcia), però que en alguns pocs casos, i a mesura que va disminuir l'activitat dels falangistes, van poder tornar posteriorment als seus orígens, conservant sempre, per a la gent del carrer, el nom que les havia fet populars. En molts altres casos, van transformar-se en sales de ball o van degradar-se fins al tancament. Caldria considerar, finalment, per a fer una valoració més exacta de la reducció de les possibilitats associatives dels barcelonins el 1939, quantes de les entitats inscrites anteriorment tenien un caràcter fonamentalment polític. L'efervescència republicana i obrerista dels anys trenta va portar al naixement d'un gran nombre de noves entitats que són les que formen el bloc bàsic de les desaparicions del 1939. Amb totes les restriccions i limitacions que es vulgui, la supervivència d'alguns centres tradicionals als barris i les possibilitats que permetien els locals parroquials, van mantenir viva una certa flama sobre la que s'assentaria la formació cívica i de cultura popular de les generacions posteriors a la guerra. Eduard Castellet es refereix a una d'elles a les seves memòries:

“Fa poc he citat el Centre Moral de Gràcia. Em referia al Centro Moral e Instructivo de Gracia, al carrer Ros de Olano. Aquest Centre, durant molts anys, va ser gairebé feu dels Munné i dels Castellet Llopis, fins al punt que el meu oncle Francesc Castellet va arribar a ser-ne president durant els anys quaranta. Els pares i la majoria dels fills d'aquestes famílies eren socis i practicants de les diverses possibilitats recreatives que aquella institució oferia. Molt especialment del grup de teatre que programava funcions gairebé tot l'any. Els Castellet Díaz de Cossío mai no vam ser-ne socis ni assidus concurrents. Personalment no recordo haver-hi anat més enllà de cinc o sis vegades” (Castellet, pag. 61).

Iniciatives individuals

També algunes iniciatives particulars feien possible, en el clos tancat dels domicilis, trobades familiars i d'amics que feia la gent culta que encara no ho donava tot per perdut²⁰⁸. Però de tot això, l'any 1939 ben poca cosa n'hi va haver. Van ser més aviat iniciatives dels anys posteriors.

Més que les institucions, en els primers temps de postguerra eren les personalitats les que conservaven alguna cosa de la cultura catalana. El 1939, entre els intel·lectuals i artistes catalans que s'havien quedat n'hi havia que es mantenien en el més absolut ostracisme i d'altres que van poder seguir portant a terme la seva activitat públicament, en castellà amb limitacions.²⁰⁹

N'hi havia de destacats ja abans de la guerra i n'hi havia de més joves. Eren Joan Estelrich, Josep Maria de Sagarra, Josep Pla, Rossend Llates, Joan Cortès, Sebastià Gasch, Josep Palau, Joan Vinyoli, Salvador Espriu, Boix Selva, Josep Janés i Olivé, Rosselló Pòrcel, Josep Pla, Francesc Pujols, Xavier Nogués, Ramon Sunyer, Miquel Llor, López-Picó, Tomàs Garcés, Pere Bohigas, Josep Maria de Sucre, Ricard Giralt Miracle, Marià Manent, Miquel Llor, Alexandre de Cabanyes, Agustí Durán i Sampere, Lluís Pericot, Tomàs Carreras Artau, Lluís Solé Sabarís, Josep Maria Millàs Vallicrosa, Pius Font i

---

²⁰⁸ N'hi ha molts testimonis. Vegeu-en alguns a l'Apèndix 19 i també al nostre *llibre Vint anys de resistència catalana 1939-1959*, pags. 168-173.

²⁰⁹ Guillermo Díaz-Plaja va fer una interessant anàlisi del paper d'aquells barcelonins que van quedar-se a la seva ciutat i van fer un esforç des de Barcelona per "obrir las puertas a Europa". Vegeu-ne a l'Apèndix 20.el text complet d'aquestes reflexions.

Quer, Josep Maria Folch i Torres²¹⁰, els dibuixants Opisso, Junceda i Valentí Castanys, els escultors Manolo, Enric Monjo, Josep Clarà Frederic Marés, Vicenç Navarro, Miquel i Lucià Oslé, els actors de teatre Enric Borrás, Alady, Mercé Plantada, Joan Magriñà i Pepita Sansalvadó, la cantant d'òpera Mercè Capsir, i tants altres.

Com recordava Josep Palau i Fabre en una entrevista²¹¹, *“la generación de Espriu, excepto Rosselló-Pòrcel [a qui Espriu qualificava de "molt comunista"] no era franquista pero sí muy conservadora y partidaria del orden. Esgrimían aquella frase de Goethe: " Prefiero la injusticia al desorden".*

La societat catalana d'avui és hereva del que van fer aquells que es van quedar, com ho és també del que havien fet els que havien marxat. A vegades l'història s'explica com si hagués marxat tothom, i això fa ignorar una bona part de les arrels de la cultura catalana actual. La lucidesa d'Oriol Bohigas ha reflectit aquesta combinació de forces en paraules extraordinàriament exactes:

"La Historia no se acumula nunca en un "museo de recuerdos". Pero, incluso dentro de esa operatividad de todos los hechos

---

²¹⁰ Folch i Torres va publicar el seu primer llibre després de la guerra, en castellà, el mateix any 1939: *El libro azul de Marta Angélica*, que va aparèixer a les llibreries de Barcelona el mes d'agost. Folch i Torres va començar a escriure aquest llibre en català immediatament després de l'ocupació de la ciutat, però en veure el caire que anaven prenent les coses va redactar-lo finalment en castellà. És una bona prova de com eren molts els que no s'imaginaven el nivell de repressió contra la llengua que va haver-hi. Folch i Torres va anotar en el seu diari el 20 de febrer: “Davant l'aspecte que prenen els afers, resolc posar-me a escriure una novel·la i editar-la pel meu compte. Això si permeten publicar llibres en català, i en previsió de que no permetin la publicació d'*En Patufet*. Aquesta nit, aprofitant el meu desvetllament, he rumiat l'assumpte i el títol: El llibre blau de Marta Angèlica” (citat a Folch i Camarasa, pag. 219). Poc després va viure un incident penós, segons anota al seu diari el 27 de juny: “Al passeig de Gràcia, un oficial m'atura i m'increpa, amb l'actitud d'anar-me a arrencar el corbatí, que qualifica de separatista. No me l'arrenca per “respeto a su edad””. El llibre blau esdevingué tot seguit el *libro azul*.

²¹¹ *La Vanguardia*, 15 de març del 1987, pag. 26

históricos, la guerra civil se mantiene viva de una manera especial: cualquier acontecimiento que cuente en términos colectivos se produce hoy con unas tensiones cuya estructura se parece a la de las tensiones que vivió la guerra civil. No me refiero al hecho evidente de que a partir de un cierto nivel gubernamental todo sea producto lógico de los que ganaron la guerra. Esto es obvio y fuera de discusión. Me refiero a temas más sutiles que precisamente por esto, acreditan hasta que punto las tensiones básicas perduran. En el campo de la cultura, por ejemplo, se puede encontrar la misma estructura de aquellas tensiones, pero aplicada a menudo a temas formales y expresivos. Hay una cultura tan opositora como se quiera pero expresivamente hija de los triunfadores. Y hay, por otra parte, una cultura todavía adicta a las fórmulas expresivas de los vencidos”²¹².

---

²¹² Declaracions a Borrás, pag. 13

Síntesi del capítol 8

Els sentiments

Els barcelonins que es van quedar van rebre els ocupants amb sentiments molt diversos, segons les seves simpaties polítiques. Sense necessitat de fer cas als cronistes franquistes, que parlaven d' "entusiasmo delirante" de manera generalitzada, és evident que en tots els barcelonins hi havia alguna cosa en comú: l'alegria per la fi de la guerra:

La majoria, sense manifestar grans entusiasmes, van fer un esforç d'adaptació, com l'havien fet molt probablement el 1936. Sense haver-se implicat amb el poder republicà i sense intenció de fer-ho amb franquista, l'única cosa que volien era sobreviure: mantenir el negoci, conservar el treball, evitar represàlies, tractar de fer una vida el més normal possible en un context tremendament normal.

Però va haver-hi també els que van aprofitar la situació per ajustar antics comptes. Les autoritats franquistes difícilment haurien pogut assentar-se ràpidament en un terreny que coneixien poc si no haguessin comptat amb la col·laboració de "botxins voluntaris". La delació va ser elevada a la categoria d'avís patriòtic.

Pel costat dels guanyadors, la possibilitat d'atorgar favors als vençuts els va portar a fer-ho a vegades de manera desinteressada, però a vegades també reclamant altres favors a canvi, tant de tipus econòmic com, en les dones de presos, de caràcter sexual. Molts que haurien pogut ajudar solidàriament gent en dificultats no van fer-ho o van rabejar-se en la revenja.

Va ser un moment en què va sortir a la llum totes les misèries i totes les grandeses de la naturalesa humana.

Capítol 8

Odiar i perdonar

Els sentiments dels barcelonins:
Alegria, ràbia, entusiasme, indiferència, revanxisme,
delació, solidaritat, adaptació.

“Els perses!”, va exclamar en francès André Malraux des de Montjuïc en veure els focs de les avançades de Franco, poc abans de l'ocupació. Malraux es trobava a Barcelona des de juliol del 1938 rodant als estudis Orfea algunes escenes de *Sierra de Teruel*, basada en la seva obra *L'espoir*, i va haver d'interrompre la filmació i marxar a França a causa de l'imminent arribada de les tropes “nacionals”¹. L'exclamació, recollida per Max Aub en el seu llibre sobre la pel·lícula, en la que també va participar, és explicada d'aquesta manera per l'escriptor: “[Malraux] recordava la representación famosa de la tragedia de Esquilo en la que, según la leyenda, el actor que encarnaba Jerjes cayó atravesado por una flecha enemiga al denunciar la llegada de sus adversarios”².

Però no tots els barcelonins veien arribar els perses ni veien propera la destrucció de l'Acròpolis. Els barcelonins que es van quedar van rebre els ocupants amb sentiments molt diversos, segons les

---

¹ La marxa va ser el 24 de gener, com explica Elvira Farreras, que va treballar d'escriptora, primer, i des de secretària de direcció, cap al final:

“El 24 de gener, Malraux va carregar tots els trastos de la pel·lícula, fins i tot omplí la carlinga de l'avió amb l'atrezzo, i va marxar (...) a Joinville, on hi havia uns estudis cinematogràfics, a acabar la pel·lícula”. (Farreras, Elvira, pag. 39)

² Aub, pag. 42.

seves simpaties polítiques. Sense necessitat de fer cas als cronistes franquistes, que parlaven d'”*entusiasmo delirante*” de manera generalitzada, és evident que en tots els barcelonins hi havia alguna cosa en comú: l'alegria per la fi de la guerra:

“Pero al menos todo había terminado por fin. Así pensaba Juana Alier, la esposa del molinero. La gente a la que conocía estaba loca de alegría. “Éramos felices porque la guerra había terminado, no porque hubiese ganado uno u otro bando””³.

“Aquella noche [la del 26 de gener, a Barcelona] dormí como un lirón. Pese a todo, la guerra se había terminado para nosotros, y ya era difícil que lo pasáramos peor de lo que lo habíamos pasado””.⁴

“La gente comenzó a relajarse, agradecida de tener la posibilidad de dormir sin sobresaltarse con los ataques aéreos. Para una Barcelona agotada por la guerra, la paz fue una bendición; era muy pronto para calcular el coste. Con pan en las casas y luz en las calles, la gente se atrevió a abrigar esperanzas””⁵.

“El vespre del dia que van entrar, sí que n’hi havia de gent pel carrer... Gent parlant, gent canviant impressions... Però gent manifestant-se, res de res. Almenys jo no ho vaig veure. Eufòria, aquelles coses, no”⁶.

“Excepte els republicans més convençuts, tothom era al carrer, abraçant-se, petonejant-se, rient i plorant alhora. No se celebrava una victòria sinó el final imminent de la guerra civil”⁷.

---

³ Testimoni recollit per Fraser, pag.259

⁴ Pastor, pag. 196

⁵ Cooper, pag. 300

⁶ Testimoni d’A.B. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, pag. 142). Aquest testimoni es refereix als carrers del barri de Gràcia i ell mateix explica que els festeigs es van concentrar al vespre del dia 26 a la plaça de Catalunya, on sí que hi havia veritable eufòria. A la mateixa conclusió va arribar Hugh Thomas, qui explica que mentre es produïa l’entrada de les tropes d’ocupació “las calles seguían en silencio y vacías” i només cap al tard “*la parte de la población que durante todo el tiempo había apoyado secretamente a los nacionalistas, se lanzó a la calle para manifestar su regocijo*” (pag. 675)

⁷ Dargallo, pag 239

*“La reacción que lanzó a la calle aquella multitud enfervorizada, era fiel reflejo de una sensación de alivio; de la medida de nuestro amor a la vida. Y se manifestaba desbordante, tras unos años de zozobra continua. No es otra cosa lo que da lugar a esas apoteósicas liberaciones que se han sucedido tan repetidamente en lo que va de siglo, por doquier donde la guerra asoló los campos y segó las vidas”.*⁸

“Finalment, la guerra es va acabar. El dia 26 de gener de 1939, de bon matí, vaig pujar al terrat de casa per veure el que passava. En el cel de Barcelona encara es lliuraven els darrers combats aeris, enmig de l’estrèpit dels canons i les metralladores. A l’horitzó, vora el mar, darrera la silueta de Montjuïc, es veia una immensa fumarada negra dels dipòsits de la Campsa incendiats. De sobte, cap al migdia, els avions van desaparèixer. Un silenci impressionant va planar sobre la ciutat. A la tarda, una patrulla de soldats requetès, amb les boines vermelles, pujaven, un xic esmaperduts, carrer del Putxet amunt. Vaig córrer, boig d’alegria, a abraçar-los”.⁹

“Era una notícia que estàvem esperant feia dies. Jo havia anat a un lloc elevat per veure l’incendi dels dipòsits de la Campsa. Pels carrers trobava corrues de gent que fugia, carregats de maletes. Vaig ajudar una dona a portar-ne una un bon tros, mentre pensava si a dins d’aquella maleta potser hi havia les joies que havien robat a un parent meu. Al tornar a casa, una amiga em va dir que ja ho havia sentit per la ràdio, que entraven els nacionals. És una sensació que no oblidaré mai. Corria cap a casa que els peus em tocaven al cul. Era com si volés. I a l’arribar a la porta, vaig caure a terra, plorant. La guerra s’havia acabat!”¹⁰.

“Per fi, avui han arribat les tropes nacionals. Les esperàvem amb ànsia. Han fet llur entrada triomfal per allà les dues de la tarda. Ens han fet dinar tard, però no ens ha dolgut ni poc ni molt, perquè l’esdeveniment ens ha satisfet més que el millor menjar. Ho haig de declarar sincerament: fins i tot jo que tenia els dos fills en les rengles de l’exèrcit republicà, que he combatut implacablement el feixisme, que he estat enemic indomable del militarisme i de les revoltes militars, estava anhelant, esperant aquell moment”¹¹

I l’alegria pel que creien la fi de la fam. Aviat s’adonarien de l’error pel que fa a aquest últim aspecte. També, tots aquells que eren creients i practicants, fossin quines fossin les seves idees sobre la sublevació

---

⁸ Estrada, pag. 203.

⁹ Farreras, pag. 148

¹⁰ Testimoni de Maria Fornaguera Botey recollit personalment el juny del 2001.

¹¹ Recasens, pag. 145.

militar, veien amb satisfacció la possibilitat de recuperar els seus hàbits religiosos.

L'escriptor Francesc Candel va deixar un corprenedor testimoni d'aquesta barreja de sentiments contradictoris:

“Con sus banderas, sus boinas rojas, sus capotes pardos, sus mulos y sus cañones, avanzaban, por aquel tambor del llano, las columnas de Navarra. Por la Diagonal entraron tropas y tanques al mando del general Yagüe. Por San Pedro Mártir y el Tibidabo, los moros... Éstos, como al sesgo o de refilón, para no espantar a la ciudadanía. Los de Navarra, unos, echaron por Can Tunis, el Morrot, Colón, el puerto... Otros, dejada atrás la estación de mercancías, pasaron por las Casas Baratas, el camino de Port y la montaña de Montjuic... La gente los saludaba y preguntaba si traían comida. Los soldados contestaban: "Por detrás vienen los mulos". Por delante de las cuevas cruzó una avanzadilla. Se oían disparos hacia el castillo de Montjuic. Preguntaron por los atajos y caminos. El Popeye los orientó. Su madre, luego, le sopló una hostia, por traidor. Pasaron soldados rezagados. Un requeté invitó a fumar al tío Limpiabotas. El tío Limpiabotas lió el pitillo y preguntó qué tenía que gritar por aquel cigarro. "Lo que usted quiera", dijo el soldado. El tío Limpiabotas gritó. "Viva Franco; ¡Arriba España!" (...) Anocheciendo llegaron los mulos y los cañones. En el campo del Macarriñas plantaron una batería. Se veían los fuegos del vivac. Al final, los niños, terminamos acercándonos. Los soldados nos dieron café con leche.

Yo estaba contento por muchas cosas: por todas las emociones que aquel día tan largo me había deparado i porque había comido hasta saciarme, sobre todo carne rusa y avellanas, tanto que no podía agacharme; porque pese a eso —si me matan, que muera harto—, los fascistas, que se estaban transformando en nacionales, no me habían matado, ni a mí ni a los míos ni a la gente que conocía; porque mi madre estaba alborozada —me había abrazado en algo así como en un aparte y me había dicho: "Paquito, ahora podremos ir otra vez a misa..."; a mí ir a misa no me ponía contento— y porque los soldados me habían dado café con leche y azúcar... Estaba contento y como con remordimiento por esta alegría, por este confraternizar con aquella gente que tanto había odiado y que tardaría en volver a odiar. No hacía nada, aquella tarde, y a mis trece años, si me hubieran dado un fusil y me hubiesen ordenado disparar contra ellos, lo hubiese hecho”¹².

Altres no podien contenir la seva ràbia:

“Quan van entrar els feixistes, vaig haver de venir aquí a casa a plorar. Jo gairebé em vaig morir del disgust... Quan vaig veure aquells lerrouxistes que destapaven les

---

¹² Candel, Paco, dins *Memòries d'un burgès...* Pags. 85-86

ampolles de xampany.... Gent que es va passar tota la guerra fen el malalt (...), que van robar tot el que van poder i encara aquell dia destapant ampolles de xampany.... Vaig plorar tot el dia, vaig estar malalta. Si no hagués anat reaccionant de mica en mica, potser m'hauria mort”¹³

Els entusiastes

Les tropes franquistes van ser rebudes en els barris més cèntrics, per una part important de la població de Barcelona, amb un entusiasme que anava més enllà de la pura satisfacció per la fi de la guerra:

“El dia 26 de gener de 1939, a la tarda, i pràcticament sense disparar un tret, les tropes franquistes aparegueren als carrers de Barcelona. Era a entrada de fosc; de fet, no devia ser gaire tard, potser les cinc d'una tarda d'hivern sense l'hora avançada i amb els llums de la ciutat apagats. La tarda era freda i els últims rajos de llum tenyien de vermell uns immensos nuvolots, presagi de pluja o de vent. De fet, era un tenebrós escenari, poc apte per a rebre unes tropes victorioses. La meua mare, que sempre havia estat molt poruga, en aquella ocasió no va dubtar a llançar-se al carrer, com una mare Coraje qualsevol, per donar-los la benvinguda, portant-nos, de la mà, al meu germà i a mi. Vàrem anar al Passeig de Gràcia, on, tres anys abans, havíem estat testimonis dels primers moments de la revolta. Ara, els petits soldats espanyols, mal vestits, amb la manta per bandolera, davallaven arrossegant-se de cansament, en files discontinúes d'un o de dos de fons. El passeig estava quasi buit; tan sols uns centenars de barcelonins es barrejaven amb els soldats al mig de la calçada, els abraçaven i enfollien d'entusiasme. Alguns, amb llargues barbes i vestits amb pijames, evidenciaven la seva ex-condició d'emboscats. Tot el que m'havia turmentat durant tres llargs anys havia desaparegut de cop: estàvem salvats amb absoluta plenitud. Res no sabíem, almenys els de casa, que altres persones, d'altres barris de la ciutat, en aquelles mateixes hores, començaven una nova història de persecució, de la qual nosaltres acabàvem de sortir. Havia acabat la guerra, però no s'iniciava la pau. Però nosaltres érem ben aliens a tot això, i, per tant, res no va traspalsar la nostra joia. Aquella ja va ser una nit diferent de les altres. Ens varen manar d'obrir tots els llums de les cambres que donaven al carrer, i Barcelona va aparèixer diferent, redimida de la por als bombardejos i a la foscuria. Al carrer de la Diputació, es varen obrir totes les botelles de cava que havien estat guardades, des del primer dia, per a aquella ocasió.(...) L'endemà, ens vàrem llançar altra vegada al carrer; grups de manifestants recorriem tot el barri. La mare, portada pel fervor patriòtic del dia anterior, ens va tornar a agafar de la mà i, durant tot el matí, vàrem recórrer carrers, amunt i avall, cridant visqués a Espanya, a l'exèrcit, a Franco, a l'Església. A la Rambla de

---

¹³ Testimoni de J.J. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona* pag. 157.

Catalunya, entre Aragó i València, hi havia plantada, a la voravia, una Mare de Déu de la grandària d'una persona i mitja, de presència majestàtica i encatronada, comparable solament a la Geganta de la ciutat. No sé pas com la devien haver amagat durant la guerra. Tots els manifestants que hi passàvem pel davant ens paràvem i, braç en alt —la salutació feixista va ser apresada ben aviat—, cantàvem tot el repertori que més o menys coneixíem: la “Marxa Reial”, la “Salve, Regina”, l'himne de la Mare de Déu de Lurdes, tot naturalment menys “El Virolai”. Aquest desenfrenament patriòtic va durar no sé quants dies”.¹⁴

“Els soldats passaven i la gent cridava «¡Arriba España!» i «¡Viva España!». Les dones grans petonejaven els soldats, els soldats tiraven floretes a les noies i les noies reien com si els fessin pessigolles. A cada bandera que passava, que era groga i vermella, feien el saludo ibérico aixecant recte el braç dret. Que aviat que s'aprenen aquestes coses! Sentíem aplaudiments i «¡Viva España!» pertot arreu. Com que feia un fred que pelava, a moltes persones els van sortir penellons de tant saludar sense guants. Els soldats repartien xocolatines i medalletes, com si ells fossin missioners i nosaltres negrets. No es treien del davant la canalleta enganxosa i famèlica”.¹⁵

“No vaig veure l'entrada dels feixistes a Barcelona, però vaig tenir temps de veure l'eufòria de la ciutat, les riuades de gent que es movia d'un cantó a l'altre cridant: «Fran-có, Fran-có, Fran-có.» Exactament amb aquest ritme. Havies de triar, o quedar-te tancat a casa, amb les finestres tancades, o resistir aquella onada d'eufòria dels teus enemics. ¿Era possible que tota aquella gent fossin els teus enemics? Uns quants companys ens trobàvem, esborneiats, sense saber ben bé què havíem de fer. Sortíem al carrer, ens afegíem a la riuada, cridant però: «Ca-bró, Ca-bró...» Sonava exactament igual i això ens feia tristament feliços, era una petita entremaliadura”¹⁶.

L'entusiasme dels que se sentien satisfets amb la nova situació es va perllongar durant setmanes i mesos. Els homenatges i banquets se succeïen, fins al punt que el mes de juliol, el Govern Civil va fer públic que “*el Excmo. Sr. Ministre de la Governació, don Ramón Serrano Suñer, considerando que es hora de trabajar y de consagrar todas*

---

¹⁴ Muñoz, pags. 26-27-28

¹⁵ Dargallo, pag. 240.

¹⁶ Capmany, pag. 74

*las energías a la satisfacción de las necesidades del pueblo, ha ordenado a este Gobierno Civil la prohibición absoluta de homenajes, banquetes y fiestas, cualquiera que sea quien las proponga*¹⁷.

No solament en els barris benestants hi havia entusiastes de la nova situació. També als barris més marginals i perifèrics, als barris obrers, n'hi havia que se n'alegraven. I ells van ser els qui es van fer amos de la situació:

“Els feixistes de Cases Barates, alguns botiguers i beates que havien callat com morts i havien passat desapercebuts durant tota la contesa, es llançaren al carrer de bracet amb els soldats d'ocupació, guàrdies civils, falangistes i requetès i suplantaren les nostres cançons revolucionàries per les cançons bel licoses i patriotes d'ells.

(...) Quan prengueren Barcelona, els beats i els feixistes de Cases Barates van recórrer cantant i voleiant banderes el carrer central, que era el 4, amunt i avall. Després van fer el mateix i amb la mateixa exultació el dia primer d'abril. Aleshores els feixistes ja no eren «feixistes» eren «nacionals».

(...) Els beats i els feixistes de Cases Barates eren: un indià monàrquic anomenat Filomeno que tenia una botiga d'ultramarins; la seva dona i les seves filles; la beata Pura, que va flirtejar amb tots els guàrdies civils que estigueren de guarnició a la zona sense poder-se quedar amb cap, perquè resultà ser un gallinarsot; un geperut que arribà a cap de centúria de la Falange; els pagesos; l'apotecari i algun altre. Se'ls afegí el Tocinico: el 25 de gener de

---

¹⁷ LVE, 26 de juliol. La nota acabava matisant que “cuando por razones de política nacional sea precisa la realización de alguno de los actos indicados, el propio ministro de Gobernación, sin necesidad de petición o requerimiento, concederá la autorización precisa” i el Governador conclou a que “se complace en hacer pública tan oportuna, razonable y justificada disposición, que viene a satisfacer deseos de austeridad y trabajo por todos sentidos”. Però la cosa no va acabar així, i va haver-hi dues seqüeles. La primera, l'endemà mateix: “Con relación a la general prohibición de fiestas, homenajes y banquetes anunciada en el día de ayer, se hace constar que dicha prohibición no comprende las procesiones religiosas ni fiestas populares de carácter regional, como tampoco las deportivas o reuniones en lugares públicos motivados por acontecimientos familiares. No obstante, respecto a estas fiestas, se mantiene la necesidad legal de solicitar y obtener el previo permiso. La prohibición versa concretamente sobre fiestas de carácter político, como “aplecs”, mitines, desfiles, concentraciones, etc, etc., cuya organización procede directamente del Ministerio de Gobernación. Del mismo modo, queda prohibido absolutamente toda moción u organización de homenajes, banquetes y fiestas en honor de cualquier persona o entidad determinada”. (LVE, 27 de juliol) I encara va haver-hi una última matisació, altament significativa, l'endemà: “En la nota aclaratoria publicada por este Gobierno Civil, como ampliación a otra relativa a las autorizaciones para celebrar homenajes y fiestas de determinada índole, se ha cometido un error en la transcripción taquigráfica, en la cual se decía: “fiestas populares de carácter regional”, debiendo entenderse como fiestas populares de carácter tradicional. Se hace constar así para su debida rectificación” (LVE, 28 de juliol).

1939, pertanyia a les patrulles de control; el 27 de gener de 1939, se sentia conspicu falangista i es lluïa en la caça del roig”¹⁸.

Els canvis de camisa

I van començar les sorpreses. Gent de qui, durant la guerra, es donava per suposada la seva fidelitat republicana, va resultar que havia estat quintacolumnista. Gent que efectivament havia mantingut una clara fidelitat republicana i cap contacte amb la cinquena columna va transformar-se de la nit al dia en falangista agressiu. Gent que havia odiat el feixisme va haver-se d'adaptar a la nova realitat fent pública la seva adhesió, perquè no n'hi havia prou amb la passivitat o la tebior¹⁹. Potser l'obra literària que millor ha expressat aquests canvis d'actitud, aquests autorentats de cervell, és “¿Que me quieres, amor?”, de Manuel Rivas²⁰ que José Luis Cuerda va portar al cinema amb el títol de “La lengua de las mariposas”. També a Catalunya va haver-hi alumnes que van renegar dels seus mestres i gent d'esquerres que ho va fer amb les seves idees, ateus que van esdevenir beats de missa diària i persones pacífiques transformades en feixistes violents. Són transformacions de les que és fàcil veure'n els resultats però difícil descobrir-ne les causes, perquè cada persona i cada família és un món. Però és evident que la por va ser en la majoria dels casos el motiu fonamental. Però n'hi va haver que

---

¹⁸ Candel: Crónica informal, pags 28-31

¹⁹ “La tibieza y la neutralidad resultaban inadmisibles”. (Linati, pag. 220)

²⁰ Editorial Alfaguara.

van anar més enllà del que sembla raonable quan, en un context tremendament repressiu, un no està disposat a sacrificar-se.

“La guerra ho sotraguejà tot. Van haver-hi canvis d'actituds, d'ideologia, de conducta. En alguns casos per la por que s'havia generalitzat, en altres per conveniències personals, en molts per cansament, o per decepcions, o Déu sap per què. Els grans trasbalsaments obnubilen les intel·ligències, i sota aquest signe vam entrar en la postguerra. Hi hagué fins i tot antics catalanistes pertanyents a famílies de gran i sòlida tradició catalana que van arribar a creure que el catalanisme era el culpable de tot el que havia succeït”²¹.

“Molt lentament, la gent va sortint al carrer (...) Sembla talment impossible; gent que sempre havia pensat que eren d'esquerra avui glorifiquen els invasors. Jo no surto encara. De moment, els feixistes i els que els glorifiquen van barrejats pel carrer. Insulten els qui saben que no pensen com ells. Entre ells s'abracen els uns amb els altres. Em crida molt l'atenció que alguns parlen castellà”²².

“Por fin a las cuatro de la tarde del memorable día 26, las emisoras de radio nos anunciaron que las tropas iban a entrar en la ciudad. Todo el mundo lloraba de alegría. Son momentos que se viven pocas veces, y que nadie podría organizar con ese toque vivo, palpitante, de lo espontáneo, de lo firmemente sentido. El entusiasmo se desbordaba incontrolable. La gente abrazaba a los soldados, tocaba la ropa de los oficiales, besaba las manos a los generales; y si lloraba, lo hacía con ese convulso reaccionar que a veces raya en la locura. Pasados los años, me doy cuenta de que, aquellos que más aplaudían, los que más gritaban su agradecimiento, son hoy los que más critican, los que más discuten... No podemos en realidad hacer nada contra esto, la evolución es temperamentamente española.

Y no sólo se hablan lanzado a la calle los convencidos, los que iban a dar la bienvenida de corazón, sino también los que militaban en el bando contrario. Por esto, entre tanto entusiasmo, también se veían caras indiferentes, reconcentradas, serias; bocas cerradas que ni vitoreaban ni reían... La gente se paraba ante ellos, los interpelaba, los atosigaba: Y el hombre tenía que esfumarse so pena de verse abucheado y posiblemente maltratado.

A veces nos sentíamos perplejos, desorientados, al ver cómo aplaudía a rabiar, junto a nuestro lado, alguien de quien sabíamos positivamente que habla ocupado cargos importantes con los rojos. Y nuestra sorpresa subía de punto al verle bien situado y conceptuado... Sólo algunos llegábamos a enterarnos de que aquella persona habla pertenecido a Falange o a algún partido de derechas, incluso de que había estado

---

²¹ Moreta, pag. 131.

²² Mas i Soler, pag. 23

*mientras en realidad ayudaba a los nacionales; pero, para la gran mayoría de los espectadores, no era más que “uno que había cambiado la chaqueta con éxito”.*²³

*“Otros sí que aprenden. O aprendieron. El avisgado Chinica, un tipo gordezuelo, de las patrullas de control y pistolón al cinto con los republicanos, al día siguiente de la entrada de los nacionales en Barcelona llevaba boina roja, camisa azul y pistolita en lugar de pistolón. Se desgañitaba cantando el Cara al Sol con la camisa nueva —él la llevaba de trinca—, gritando vivafrancoarribaespaña, y pelando al rape o dando aceite de ricino a quien se le terciaba. Enseguida florecieron los falangistas. Muchos payeses se hicieron o lo eran —creo que se hicieron— y otra gente de la que nunca lo hubieras dicho ni sospechado. Vivir para ver”.*²⁴

*“La instauración de un partido único fue la señal para muchos advenedizos. A centenares de ellos, que jamás tuvieron relación ni contacto algunos con el Movimiento, les faltó tiempo para adherirse a él. En el mejor de los casos lo hicieron con el mismo espíritu con que se hubiesen inscrito en una sociedad recreativa o una entidad deportiva. Era chocante ver, en los primeros desfiles de aquellos tiempos, a ciertos individuos vistiendo camisa azul y boina roja. También estos individuos cuidan hoy diligentemente de que estas prendas reposen en el olvido”.*²⁵

*“Uns dels primers que van anar a rebre les tropes franquistes, el 27 de gener del trenta-nou (quan van passar pel carrer gran del Clot, camí de la Sagrera i Sant Andreu), van ser els de cal Carboneret. Van dubtar entre marxar o quedar-se, els de cal Carboneret. Però finalment van arriscar-se. Per no perdre el negoci, la casa... Tot el que posseï en, vaja (...) La meva mare, el dia que van entrar al Clot, els feixistes, es va remoure irada quan va veure els de cal Carboneret al carrer fent gala d'un entusiasme que no sentien”.*²⁶

*“Hi havia gent que jo havia sentit que deien mal d'en Franco i que cremaven esglésies i que deien fills de puta als capellans, que després eren a la carretera amb el braç enlaire”.*²⁷

“Els sempre havien estat gent d'ordre i el cor el tenien amb en Franco. Així han pogut respirar fort quan han entrat a la ciutat. Els republicans eren uns desvergonyits comunistes que robaven tot el que podien, eh? Si en Lluís, el seu home, s'havia fet de la CNT i després

---

²³ Estrada, pags. 202-203.

²⁴ Candel, dins *Memòries d'un burgès...*, pags 87-88

²⁵ Marcet, pag. 24

²⁶ Torres: *Entre el Clot i el Guinardó*, pags. 95-98

²⁷ Testimoni d'A.B. recollit per Estanislau Torres a “La caiguda de Barcelona” (reedició de 19999, pag. 324).

de la UGT, era només perquè no els prenguessin tot el que tenien (...) En Josep havia anat a apuntar-se corre-cuita a la Falange perquè deien que dinaven uns lots i així podies remenar les cireres”.²⁸

Altres, sense manifestar grans entusiasmes, van fer un esforç d’adaptació, com l’havien fet molt probablement el 1936. Aquests eren probablement la majoria, els que, sense haver-se implicat amb el poder republicà sense intenció de fer-ho amb franquista, l’única cosa que volien era sobreviure: mantenir el negoci, conservar el treball, evitar represàlies, tractar de fer una vida el més normal possible en un context tremendament anormal:

“Haviem perdut! Però i què...? Doncs, havíem perdut... El vencedor imposava la seva llei. D’acord. Acatant-la estaves en pau. Jo sé acatar, sé obeir, de la mateixa manera que sé dir si una cosa m’agrada o no m’agrada. Però sé adaptar-me perfectament a les circumstàncies”.²⁹

“Vaig corrent a buscar la mare. La trobo a la cuina triant lleties.

- Què ens passarà, mare, quan entrin els feixistes?
- No ens passarà res, però no els diguis feixistes. Després els ho diràs sense adonar-te’n i es poden enfadar.
- Però si són dolents, molt dolents. Van matar en Josep Maria i ell no els havia fet res. I el pare? És a la guerra contra els feixistes!
- Si, ja ho sé, però... ara ells manaran i hem d’estar-hi bé. No podem posar-nos-hi en contra perquè ens les podríem carregar”.³⁰

En el cas dels infants, aquesta adaptació va ser molt més fàcil, a causa de la falta de criteris polítics. Francisco Candel explicava en una conferència el seu propi cas:

---

²⁸ Mas: *El soldat i la penombra*, pag. 97.

²⁹ Rius i Vila, pag. 90.

³⁰ Mas: *El soldat i la penombra*, pag. 81.

“[Durante la guerra] yo me volví rojo furibundo, pasábamos mucha hambre. Luego pasé a ser fascista: los niños son la coña (...) Mis libretas están llenas de vivas a Cristo Rey y a Franco; el día 26, por la mañana hubiera disparado contra los fascistas y por la noche en el campo del payés Macarrillas los soldados nacionales me dieron café. Algo se estaba rompiendo...”³¹

Les banderes

En poques hores van desaparèixer de la ciutat totes les banderes republicanes, catalanes i de partits i sindicats.

“Quan ells entraren pel carrer Gran [de Gràcia], banderes “nacionals” als balcons, llums encesos, i crits aquí i crits allà... De fet, no va venir de nou, tothom s’ho esperava. Però allò de molta gent pel carrer, cridant, no, oi? Jo crec que el noranta per cent de la gent s’estava tancada a casa”³².

“L’edifici del costat de casa, el número 205 del carrer de Balmes, acabava de ser construït i en esclatar la guerra i va quedar abandonat, sense veïns. Al cap de poc temps va ser ocupat per unes dependències del Partido Comunista de España (...) El 26 de gener, unes hores abans que entressin les tropes de Franco a Barcelona, els meus germans petits van veure com uns homes d’aquella casa feien les últimes endreces i paquets i marxaven amb pressa. (...) Tinc gravada la imatge de com alguns veïns van pujar al balcó d’aquella casa per arrencar les banderes republicana, catalana i comunista que hi havia. Les van apilar al mig del carrer solitari i van voler cremar-les”³³.

Hi havia ingenus que creien que malgrat el canvi polític, la personalitat de Catalunya seria respectada:

“L’endemà al matí tots els balcons s’havien vestit de festa. A casa, com gairebé a tot arreu, havien escollit el cobrellit millor. Les ordres eren ben clares: s’havien d’il·luminar tots els

---

³¹ *El País*, 27 de gener de 1999, encartament *Cataluña*, pag. 3.

³² Testimoni d’A.B. recollit per Estanislau Torres a “La caiguda de Barcelona” pag. 135.

³³ Tàpies, pag. 117

pisos amb domassos multicolors. En un balcó immens de l'avinguda d'en Gaudí, una bandera catalana.

La bandera estava desplegada esplendorosament. En l'estol dels cobrellits era l'únic cant d'esperança. El carrer estava atapeït de soldats. Els homes grans els feien bona cara. Tot d'una s'oï a un gran crit. Un paisà sacsejava els soldats:

"¡Abajo los catalanes!"

Calia esclafar els "separatistes". Calia dir obertament que havien mort Catalunya. El paisà rabiüt, fill de totes les bagasses, volia pujar a l'habitacle i agafar-ne tots els estadants.

Els militars no permetien que hi pugés. L'empresonament hauria fos alegries. Calia, però, fer un escarment. Amb llestesa s'enfilaven al balcó i arrencaven la bandera.

Un gran silenci planà al carrer. Només el malnascut encara gesticulava.

Van abocar una ampolla de benzina sobre els quatre rius vermells. L'avinguda de Gaudí sagnava".³⁴

Altres es van adonar més ràpidament de què era el que calia fer per sobreviure:

"El 26 de enero, mi padre se puso a remover cajones, separar papeles, recortes de diario, carnets de la U.G.T. y de la C.N.T., que a los dos sindicatos había pertenecido. Unas fotografías de Macià y Companys, que le dolieron en el alma tenerlas que quemar. Todo lo que de una manera u otra podía comprometernos, lo hicimos desaparecer. Teníamos también una bandera republicana, pero cuando mi padre se disponía a destruirla, mi madre tuvo una idea genial y con el rojo y el amarillo compuso una pequeña bandera rojigualda, que después haría su servicio. Por contra mi madre volvió a colocar, detrás de la puerta, un corazón de Jesús, que mi padre había hecho quitar, pero que mi madre no había destruido.

(...) Me encontré con nuestra vecina la "sastresa" que estaba barriendo la acera. (...) Era de las que estaban enteradas de todo. Me aconsejó:

—Dile a tu padre que no haga el tonto y que ponga en la ventana una bandera española. Fíjate las que ya hay puestas en nuestra calle.

Efectivamente, eran muchas las casas, precisamente las de los que más se habían significado como republicanos, en cuyos balcones y ventanas había banderas de las ahora llamadas nacionales. Nosotros ya teníamos la que había confeccionado mi madre, pero cualquiera convencía a mi padre para ponerla. Me equivoqué; cuando le expliqué lo que ocurría, no contestó a mi indicación de que era conveniente ponerla, pero tampoco se opuso. El miedo guarda la viña, y yo mismo puse en la ventana la bandera de los que tantas veces habían venido a bombardearnos. Qué ironías tiene la vida".³⁵

---

³⁴ Tort, pag. 147

³⁵ Pastor, pag. 196

La transformació de les banderes catalanes en banderes monàrquiques va ser una pràctica habitual:

“La meua mare es mirava també les muntanyes de papers (propaganda comprometedora que havia llençat, la gent) que voleiaven. També les banderes que havien penjat al balcó, molts veïns, per fer-se simpàtics... Banderes que havien estat catalanes fins poques hores abans i que, partint-les, havien convertit en banderes espanyoles”.³⁶

“De Solervicens [*el doctor Francesc Solervicens*] explicaven que el dia del «desfile de la Victoria», que passava per sota de casa seva encapçalat pel Generalíssim i en què s'havien d'engalanar els balcons, com que no disposava de cap bandera espanyola, li va passar pel cap de posar-n'hi una de catalana doblegada, amb la mala sort que el vent la va desdoblegar, cosa que produí un gran escàndol i la intervenció de la policia, i molts maldecaps per al professor”³⁷.

Altres ja s'havien anat preparant des de feia dies:

“Hi havia una calma tensa. Ningú no deia res i davant dels xiquets es fingia una tranquil·litat exagerada. I la ràdio havia deixat de transmetre les consignes de resistència i pertot arreu regnava un estrany silenci. La nostra mestra, a través de la galeria, ens repassava a la meua germana i a mi la lletra del Cara al sol que ja ens havia donat per escrit en una de les últimes classes. Açò és el que caldrà cantar d'ací a molt poc, assegurava amb una naturalitat que s'encomanava. Així, ho vaig acceptar sense fer preguntes; però no tenia clar quan ni per què calia començar a cantar allò”.³⁸

Altres s'ho van pensar uns dies, però van decidir-se finalment per escollir el bàndol guanyador a la presó o l'exili. Tal és el cas d'anarcosindicalistes captats pel sindicat vertical:

“També causà molt rebombori l'arribada a la presó dels sindicalistes de la CNT que venien de França per integrar-se a les regles dels sindicats oficials de l'Estat franquista. Aquests sindicalistes foren, generalment, molt mal rebuts a la Model. N'hi havia un d'històric, em

---

³⁶ Torres: *Entre el Clot i el Guinardó*. pags. 97-98

³⁷ Broggi, pag. 281

³⁸ Martí Guillamon, pag 109

reservo el nom, que es va confessar amb el David Rei. Aquest li donà la seva opinió de què havien fet un disbarat en venir a treballar als sindicats falangistes. Era una ximpleria pensar que els vells sindicalistes podrien fer-se amb el comanament o direcció d'aquests sindicats. Els homes que venien de França feien una “curta estada a la presó i abans d'un mes eren alliberats i integrats com a “tècnics” als sindicats verticals. Qui va emprenyar més a la gent fou el “mandamàs” dels metal·lúrgics en Vallejo. Aquest destacat membre de la CNT fou el President del potent Sindicat de la Metal·lúrgia durant la guerra, i dirigí la producció de material de guerra. Era un element molt destacat i conegut i els presos estaven irritats amb la seva presència a la presó. Deien que havia salvat la vida, durant la guerra, al poderós industrial del ferro Miquel Mateu i que aquest el volia afavorir donant-li un càrrec de responsabilitat en el nou sistema. Diversos companys van manifestar-li la seva repulsa amb crits i insults i l'esbojarrat Ferrés de Vic fins i tot va tenir el mal gust de tirar-li una escopinada. Lamentable. Aquests “sindicalistes” van ser ocells de pas en la vida de la Model”.³⁹

Es fa difícil fer una valoració general de l'adaptació general a la nova situació.

“Quan jo dic, en moltes ocasions, que els feixistes són molts, és veritat. Però és que els vençuts som molts més. La realitat del cas és que tothom fa molt bona cara als que vénen amb banderes desplegadas i victorioses. Sembla talment que la gran victòria que pregonen a tort i a dret sigui una victòria producte d'una consulta popular. No, no és pas així. La gent té molta por i aquesta por col·lectiva fa que molts portin la rialla hipòcrita als llavis però es caguin en la mare dels botiflers”⁴⁰

---

³⁹ Fernández Jurado, pags. 337-338. Pons Prades assegura (pag. 345) també que “unas docenas” de militants del Partit Sindicalista van decidir durant la retirada, quan ja eren a Garriguella, tornar “a colaborar con los sindicatos falangistes”. Ja abans de la guerra hi havia hagut contactes entre els trentistes i la Falange. Ho acredita Felio Vilarrubias (pag. 39), un carlí bon coneixedor dels entrellats dels dies previs a la sublevació militar de juliol del 1936 a Barcelona:

“La Falange de Barcelona, en cumplimiento de órdenes dictadas por José Antonio Primo de Rivera, había conectado, a través de Luys Santamarina y de José Maria Poblador, con auténticos sindicalistas de la CNT, preocupados éstos por la politización de su movimiento de exclusiva — entonces— base sindical... Los contactos fracasaron al final porque la FAI ejercía un marcaje muy intenso y sus líderes no aceptaban el sentido católico de la vida que José Antonio estimaba innegociables. Este extremo está acreditado por el testimonio personal del ilustre médico y político barcelonés Dr. Alberto de Grau testigo de una histórica entrevista celebrada entre el fundador de la Falange y el líder sindicalista Ángel Pestaña —éste en nombre de los trentistas— que tuvo lugar a fines de 1935 en el café Glaciar de la plaza real del barrio viejo de Barcelona”.

⁴⁰ Mas, pag. 133

Caldria quasi mirar cas per cas. Són molts els que després van saber rentar el seu passat i ocultar qualsevol prova que pogués demostrar que els primers mesos, portats per l'entusiasme general o per les conveniències davant les dificultats del moment, s'havien passat amb armes i bagatges als guanyadors, encara que ben aviat se'n desenganyessin i se n'anessin allunyant. Una personalitat tant intatxablement antifranquista i nacionalista com Manuel Ibáñez Escofet, per exemple, havia estat afiliat a Falange amb 21 anys el 1939 i va poder fer desaparèixer el seu expedient, segons el testimoni d'un periodista en les seves memòries:

“[Ibáñez] Incluso estaba dispuesto a perdonarle algo que Sierra [Josep Maria Sierra Vallés, advocat i periodista falangista, responsable de la crònica municipal a El Correo Catalán i amic íntim de Manuel Ibáñez Escofet, subdirector del diari] le reprochaba audazmente algunas noches que había bebido de más. A aquellas alturas de los años sesenta y del futuro democrático y catalanista por el que luchábamos, Ibáñez había querido borrar de las historia las huellas de su paso por Falange y pidió a Sierra que rescatara de los archivos su expediente (...) Lo imaginé retirando de la delegación de Falange de la calle Mallorca, donde tenía aún mano, el expediente de Ibáñez para no dejar testimonios comprometedores de su amigo, para borrar las huellas que pudieran enturbiar su futuro político”⁴¹.

Ibáñez, que provenia del fejecisme, no fa cap esment del seu pas per Falange en les seves memòries⁴², si és que va existir, però altres

---

⁴¹ Gràcia i Plana, pags 296 i 300.

⁴² *La memòria és un gran cementiri*. Ibáñez explica que va arribar a Barcelona amb un permís de sis mesos, l'estiu de 1939, provinent de la secretaria particular de l'Auditoria de Guerra de Burgos, on havia estat destinat després que pogués sortir del camp de presoners d'Aranda de Duero gràcies a uns avals. I escriu: “Uns amics meus s'havien apuntat com a civils voluntaris, per tal de cobrir-se en cas de ser cridats al servei, al Govern Militar [de Barcelona] i jo vaig fer el mateix. Em posaren en una oficina, manada pel coronel Manuel de la Prada...” (pag. 151). Com s'ha d'interpretar, això de “civils voluntaris”? El fet és que, com explica més endavant (pag. 152), ja no va tornar a Burgos i va deixar el Govern Militar de Barcelona al cap de poc, acollit a l'exempció del servei per a fills de vídua sense recursos, i va trobar feina a Can Rivièrre. Com ell mateix escriu, “era un home lliure i afortunat, perquè molts anics meus d'aquells temps, entre els dos exèrcits, es passaren quatre i cinc anys a files”.

personalitats que després es van significar en la lluita antifranquista, com Josep Maria Castellet, no han tingut cap inconvenient en acceptar-ho com un pecat de joventut⁴³.

El revanxisme

Amb la victòria de les tropes insurgents s'inicià el procés d'assentament dels mecanismes de poder del nou règim totalitari. Uns mecanismes repressius que van comptar amb un ajut important per part de la població civil: la delació. L'abundància de deladors i

---

⁴³ Ho recorda el llibre de memòries d'un bon amic seu:

“No sabia dir quan fou que ens vam trobar, per primera vegada, amb en Josep Maria Castellet. devia ser de molt joves, en la redacció d'alguna d'aquelles publicacions esporàdiques del SEU, "Alerta" o "Estilo", probablement de la mà de l'amic comú Manolo Sacristán”. (Farreras, pag. 163)

El mateix autor esmenta, en les seves memòries, altres noms vinculats al falangisme dels primers anys de posguerra que més endavant es van significar com destacats intel·lectuals catalans (i en alguns casos, catalanistes):

“*Impetu* (...) fou una revista molt ben impresa en un paper de qualitat, malgrat les restriccions, tota il·lustrada a mà per un dibuixant extraordinari, un rojo recuperat que es deia Lozano Olivares, i amb excel·lents col·laboracions d'escriptors falangistes com Luys Santa Marina, José M. García Rodríguez i Manolo Vela Jiménez. Era una revista que jo ja vaig trobar feta pel meu antecessor José Luis Beltrán. Aquella revista, a causa del seu cost excessiu, va durar poc, però encara va servir de cobertura perquè uns anys després en Manolo Sacristán, en García Borrón i en Jesús Núñez s'inventessin un suplement d'*Impetu*, que es deia *Quadrante*, que fou una breu però interessant revista universitària, en què jo no vaig intervenir.

"Atajo", és a dir, dreuera, ja era un fullet més combatiu (...) Es feia a tongades. O mancaven els diners, o fallaven les col·laboracions o l'autocensura aplicada pel governador i cap provincial n'esmotxava la meitat dels articles. A més el seu petit format no permetia gaires floritures tipogràfiques i, al final, fou substituït per una altra revista, de format de diari, que vaig titular *Temple*, tremp. En la seva redacció ja hi van intervenir regularment a més de Jesús Ruiz, que fou el més lleial col·laborador directe en tot el temps del meu pas pel Frente de Juventudes, Juan Carlos García Borrón, Manolo Sacristán i Jesús Núñez. Amb ells continuaria col·laborant després, en diverses èpoques i amb diferents directors, en les revistes universitàries *Alerta* i *Estilo* en què van aparèixer per primera vegada els noms de Josep Maria Castellet, Carlos Barral, Alfons Costafreda, i també Néstor Luján, Antoni Vilanova, Manel Valls, Joan Perucho, Carles Fisas, el formidable dibuixant José M. de Martín i molts d'altres sota la direcció d'en Josep Espriu, germà del poeta, que també fou cap del SEU i, més tard, bon metge i l'inspirador i organitzador de l'exemplar servei social cooperatiu que és l'Assistència Mèdica Col·legiada. També un altre metge, l'estimat amic Felip Soler Sabarís, va dirigir un temps *Alerta*. (Farreras, pag. 51)

denúncies contra amics i enemics i el suport oficial que propugnava “*una delación policíaca que subirá al prestigio de aviso patriótico*” palesen l'esperit de revenja que es visqué a la postguerra.

Entre els catalans que no van sentir l'amargor de la derrota i, en el millor dels casos, no van patir ni la repressió ni l'exili exterior ni l'interior, ¿quants van alegrar-se només per la fi de la guerra i quants van fer-ho també per l'alegria de la victòria, el desig de venjança o la perspectiva d'uns temps de prepotència sense límits?

No són magnituds quantificables, i molt menys en una gran ciutat com Barcelona. No hi ha res de més complex que les actituds humanes, que els sentiments i tot allò que guia les nostres conductes. Qualsevol opinió sobre allò que feien els altres que hagi estat posada negre sobre blanc no és més que un punt de vista personal que ignora moltes de les circumstàncies vitals que condicionaven els comportaments. Abunden els textos crítics amb els altres, però són molt poc freqüents els autocrítics, i fins i tot aquests són plens de subjectivismes. ¿Com reconstruir, al cap de seixanta anys, allò que no era clar ni en el mateix moment que es produïa? Com fer-ho a través de testimonis que es contradiuen, que són plens de prejudicis? Què en podem treure dels judicis d'intencions fets al cap de tant de temps?

Malgrat tot, crec que, per reconstruir ni que sigui molt aproximadament una societat en un any i en una ciutat molt concrets val la pena intentar una vague aproximació a les conductes de les persones que hi vivien. No n'hi ha prou amb saber quants eren i en quin marc portaven a terme cada dia la seva activitat. Cal saber què feien, de quina manera es comportaven, quines regles de convivència i de civisme els guiaven, quins odis i quin esperit de revenja els feia

sortir el pitjor que pot tenir la naturalesa humana però també quins moments d'humanitat i solidaritat es produï en. Com l'entusiasme d'uns es barrejava amb la indiferència o el fingiment dels altres, única manera de sobreviure.

¿Què va portar molts catalans que vivien a Barcelona a cridar sincerament “*Viva Franco! Arriba España!*” o a escriure als seus parents coses com aquesta:

*“Queridísimos José M^a y Lola: Aún gravitan sobre nosotros las emociones de la gloriosa entrada de las tropas nacionales que nos han limpiado de la chusma marxista, sobre todo yo, tuve la satisfacción de ir al encuentro, junto con mis dos hijos, de los primeros carros de asalto que entraron por la Diagonal. ¡Que delirante emoción! no es posible describirte. Sólo te diré que el muchacho que conducía el primer tanque, al cual nos abrazamos, nos dijo estas palabras que las recordaré siempre «En vez de asaltar yo Barcelona, me asaltais vosotros». [...] Espero que no terdemos mucho en poder juntarnos todos para celebrar, no sólo el triunfo de las armas y postulados del invicto Fanco, sino la suerte que nos ha deparado Dios de llegar a este feliz momento todos con salud y sobre todo con vida para poder gritar muy alto ¡Franco! ¡Franco! ¡Franco! ¡Arriba España!”.*⁴⁴

L'alegria a Barcelona, aquell 1939, va ser immensa per a molta gent. Hi havia la Barcelona dels presoners, dels derrotats moralment, dels afamats. Però hi havia també la Barcelona dels embriacs de victòria, que no eren pas només tres o quatre:

“Una eufòria semblant, igualment violenta, vaig viure-la a Barcelona, a l'estiu del 39, en un dinar que va fer-se al Palau Nacional de Montjuïc en honor dels ex-combatents. Certament, jo formava part de l'exèrcit vencedor, però no sé ben bé què hi feia. Era un gran dinar, amb més de 5.000 persones a taula. Vaig assistir a un acte que tenia totes les característiques de la bacanal romana, amb els ex-combatents pujats a taula, ballant, cantant, cridant i trencant plats, gots i ampolles. No sé qui pagava, però sospito que anava a compte de l'Ajuntament de Barcelona, a compte de Mateu. Va ser deplorable, és clar.

---

⁴⁴ Carta de Lluís Munné i Arús als seus nebots, enviada a Bilbao tretze dies després de l'entrada a Barcelona de les tropes franquistes. Reproduï da a: Castellet, pag.60.

Però comprensible: la incertesa de tres anys de guerra s'havia convertit finalment en un espectacle sota les columnates del gran saló oval del palau.⁴⁵

Era una societat completament dividida, “plena d'odis i rancúnies i en mans d'una oligarquia mediocre inspirada només per l'afany de venjança i de fer un escarment”⁴⁶. Molts es limitaven a tancar els ulls al que estava passant al seu voltant, però altres se n'alegraven. Qualsevol injustícia amb un vençut podia deixar indiferents als guanyadors o omplir-los de satisfacció. “*Han perdido la guerra, ¿no? Pues que se jodan*” és una expressió que José Luis de Vilallonga va sentir de boca del seu pare⁴⁷:

“Había una insolidaridad absoluta. Me acuerdo de que teníamos un portero en la calle del Pino, que se llamaba Juan, que ya debía de estar en la casa cuando yo nací. Y lo denunciaron. Dijeron que había estado sacando paquetes de la casa. Lo detuvieron inmediatamente, lo metieron en la cárcel acusado de saqueo. Se estaba jugando la piel. Recuerdo que le dije a mi padre que había que hacer algo y la contestación de mi padre me paralizó. Era un hombre que nunca usaba palabrotas, y me dijo: «Han perdido. Que se jodan.» Pensé: «Esto es espantoso. Lo van a matar porque se ha llevado cualquier cosa». Después resultó que había estado haciendo paquetes para que otros no se los llevaran, que había estado salvando muchas cosas. No se lo agradecieron nunca. Yo le he oído decir a mi padre muchas veces que la guerra civil es la única guerra que tiene razón de ser, porque te puedes cargar al que te ha estado fastidiando toda la vida. Y eso es verdad. Hay mucha gente que opina eso. Muertes que hubo durante la guerra y después, muchas muertes, fueron venganzas personales. Lo peor del hombre sale cuando tiene la fuerza de su lado. La razón no existe, la fuerza está ahí y entonces todo es bastante fácil”.⁴⁸

La mateixa constatació feia, des del costat dels vençuts i d'una manera més moderada un ciutadà de l'Hospitalet de Llobregat que va

---

⁴⁵ Ortínez, pag 26.

⁴⁶ Farreras, pag. 53

⁴⁷ Vilallonga: *La cruda y tierna verdad*, pag. 285.

⁴⁸ Vilallonga, José Luis de: “El día que entré en Barcelona”, dintre de Espada (editor), pag 19-20

quedar-se molt sorprès al sentir de boca de veïns seus, al ser empresonat: “Que purgui! Així escarmentarà”

“Amb el meu sentit primari i natural d’entendre les coses, no m’havia adonat d’una cosa molt essencial: que per part d’alguns dels vencedors —per més catòlics i apostòlics que es manifestessin— existia el mateix esperit de revenja o de venjança dels vençuts quan, al seu torn, foren vencedors”.⁴⁹

Eduardo Haro Tecglen explica una vivència semblant, de la que ell va ser testimoni, protagonitzada per Ignasi Agustí:

“Poco después de la guerra, Ignacio Agustí estaba en la terraza del Café Gijón cuando pasó un mendigo cojo que dijo que su herida era de guerra. El autor de la gran novela Mariona Rebull —y tantas otras— le dijo que era imposible: el Estado protegía a los Caballeros Mutilados. “Es que yo era republicano...” “¡Ah!”, dijo Ignacio. “Un jodío rojo. ¡Ale, fuera, fuera!”. Se avergonzó de cómo le miré, y me dijo: “Dale tu algo, si quieres”.⁵⁰

Tota norma de convivència havia quedat trencada. El revanxisme podia portar a què un home escopís un altre que, lligat, passava pel carrer formant part d’una corda de presos⁵¹ o que un fuster es negués a fer-li a una persona coneguda un bagul per enterrar la seva mare al·legant escassetat de fusta:

---

⁴⁹ Rius i Vila, pag. 90.

⁵⁰ *El País*, 28 de agosto de 2001, pag. 45.

⁵¹ “Per la carretera passen llargues fileres d’homes. Molts d’ells, lligats. Diuen que són presoners. Van malgirbats, més aviat miserables. Alguns van coberts de parracs i sabates lligades amb cordills. No s’han afaitat de fa molts dies i la brutícia és evident al colli a les mans. La majoria camina amb el cap cot i no mora la gent de les voreres. La gent, en canvi, els mira en silenci. Però he vist un home que s’ha avançat i ha escopit a un dels presoners” (Mas: *El soldat i la penombra*, pag. 100).

“—I encara va afegir—: Pots estar segur que encara que tingués materials no us el faria pas, comunistes de merda!”⁵²

L'anglesa Mavis Bacca Dowden, que va arribar a Barcelona el setembre de 1939 va detectar idèntics sentiments en la casa d'una família benestant de Sarriàon s'allotjava:

“A Casa Vidal, asseguda la família en una taula farcida de delicioses menges de la finca o, si no, del mercat negre, doña Mercedes sovint manava a un dels criats: “Tanqueu les portes del jardí i si truca un captaire, digueu-li que no tenim res.” Una vegada s'havia girat cap a mi, com si volgués defensar-se: “Si tenen gana, vol dir que són rojos”.”⁵³

A continuació d'aquest comentari, en relata un altre encara més significatiu de la profunda rassa que separava la societat barcelonina:

“Un dia d'entre setmana, en anar cap a missa, vaig veure una persona estesa a la vorera, en un cul-de-sac a la cantonada de la torre on vivia. Pensava que era un treballador que feia una siesta matinal i no vaig pensar-hi més; però, en tornar, em va cridar l'atenció algun aspecte de la seva postura. La seva actitud era més de prosternació que d'indolència. M'hi vaig atansar. “Està malalt?”, vaig demanar-li. A poc a poc va retirar el braç que li escudava els ulls i, sota una rossa cabellera esborrifada, vaig veure-hi la cara d'un noi d'uns disset anys, xuclat de galtes i ullerós per la gana. Va fer un esforç per aixecar-se i va rondinar ronc: “No senyoreta. Tinc gana. Tinc gana.” Els seus ulls van cercar els meus llastimosament i vaig quedar-me perplexa, pensant i pensant maneres de poder-lo ajudar. Era la meva obligació perquè havia estat jo qui havia penetrat en el seu món; però jo mateixa era una convidada, una circumstància que em representava un obstacle més que no un ajut. Finalment vaig dir: “Espera't aquí, que intentaré portar-te alguna cosa.” Vaig assenyalar el reixat de la torre i vaig afegir: “Visc aquí.”

En entrar corrents, sentia damunt meu la mirada del noi. La casa semblava buida i vaig baixar a la cuina en silenci per explicar-li la meva necessitat a Engràcia. Va fer un gest despectiu amb el cap. “Si té gana, deu ser roig”, va declarar amb la mateixa cruesa i falta de lògica que els seus amos. De sobte vaig perdre la calma. Per a tot hi ha una raó; i si hi ha un temps per a l'amor, també n'hi ha per a l'odi, per a la ràbia, la ràbia justa. En un obrir i tancar d'ulls vaig saber què havia sentit aquesta gent: que també hi havia un temps per a matar.

---

⁵² Mas i Soler, pag. 100.

⁵³ Bacca, pag. 51.

Vaig aixecar la tapa de la panera i vaig agafar-ne uns quants crostons, els vaig tirar en un bol i amb mans tremoloses els vaig embeure amb llet. La cuinera se'm va quedar mirant sense saber què fer. “No es pot negar, el pa”, vaig cridar abans de córrer escales amunt i travessar el vestíbul de marbre que de sobte m'havia semblat horrible.

El noi va menjar i beure, i en fer-ho es va recolzar al reixat que separava el cul-de-sac del nostre jardí.

“Per què no vas a la beneficència?”, vaig demanar-li amablement mentre em tornava el bol. Va vacil·lar, i després va dir amb senzillesa: “El meu pare era republicà.” La implicació era clara. Els fills i les dones de republicans fugitius preferien morir-se de gana abans de traïr els homes de la família o ser presos com a hostatges. Després d'una pausa, li vaig demanar on vivia. “A Terrassa”, va respondre. Vaig pensar de pressa. Terrassa quedava a uns 20 quilòmetres de Barcelona. El noi estava feble, afamegat, i no tenia feina; en termes laborals, era inaprofitable. “Si et pago el viatge, aniràs a casa..., ara?”, vaig demanar-li. “Sí, senyoreta”, va dir el noi respirant en curts esbufecs. Aleshores es va passar la mà per sobre els ulls i va afegir amb vergonya: “No puc caminar.” El vaig mirar bé. Tenia la cara grisa i pàl·lida i el pols del coll li batejava violentament. “Espera t aquí, que faré venir un taxi”, vaig ordenar-li. En entrar de nou a la casa, vaig veure Engràcia i Montserrat, recolzades al balcó davanter. Gaudien de l'escena com haurien gaudit del teatre. Amb ràbia continguda vais trucar a la parada del taxi. Aleshores vaig buidar la bossa sobre el tocador, vaig arregar una presa de xocolata i vaig baixar les escales estrepitosament.

Vaig trobar el noi que avançava amb dificultats, aferrant-se un per un a cada barrot del reixat. Es va sentir el ronc d'un motor i quan el taxi va arribar, va saltar-ne el conductor per obrir la porta.

Vaig agafar el noi pel braç i el vaig guiar a poc a poc cap al taxi. Del grup immisericordiós de dalt va sortir un esclat de rialles. “Ja l'allisaré, jo, aquest!” va fer la cuinera en un xiuxiueig tan fort com cruel. Aleshores va dir en veu audible: “És un roig; això, un roig assassí matacapellans. Ara veurem on se l'emporten!” I, sense compassió, va emfasitzar el que volia dir.

El noi va parar de cop la seva penosa avançada cap al taxi, i em va mirar angoixat. Després va girar la vista cap a les dones i al taxi aturat. Va enretirar el braç del meu. “No! No!”, va dir.

“No t'amoï nis”, vaig pregar-li. “Si's plau, no en facis cas.

Aniràs a l'estació de tren, no pas a la comissaria.””

“No”, va repetir amb espant.

Va quedar immòbil i callat, tentinejant lleugerament i amb els ulls mig clucs. Conscient de la por que el tenallava, no hi podia insistir. Vaig pagar el taxi i m'hi vaig girar de nou.

“Si prefereixes anar-hi amb tramvia, t'acompanyaré a la carretera principal”, vaig dir.

“Vinga, agafa't al braç.” Vaig conduir el noi amb dificultats cap a la carretera. La parada del tramvia era a l'altre costat. Van aparèixer dos nois amb els llibres penjant a les espatlles.

“Em podeu ajudar?”, els vaig preguntar. Van mirar-nos amb deteniment i van passar-nos de llarg tot murmurant: “Roig!” Va passar un altre grup, i amb el mateix resultat. Venia a pas lent un venedor de gelats empenyent el carro. Vaig assenyalar-li el noi tentinós. “Si's plau. Que em pot ajudar?”, vaig pregar-li. Entre tos dos el vam pujar al tramvia. Vaig posar-li els diners i la xocolata entre les mans i vaig tornar a la torre, molt disgustada.

En seure a taula per dinar, el cristall, la fina roba i l'argent em van semblar estranyament apagats, el menjar exquisit, immenjable. Reien molt a costa meva.

“La senyoreta Mavis té el cor massa tou”, va dir l'amfitrió tot desplegant tranquil·lament el tovalló.

“Pensa en quanta gent pot haver assassinat”, va dir Montserrat rient entre dues queixalades d'*hors d'oeuvres*.

“Res no és massa dolent per a aquell tipus”, va afegir l'àvia.

“De deu vegades, nou ho fan veure només, que tenen gana”, va interrompre la criada que havia presenciat l'escena.

“Aleshores continuaré ajudant totes deu per por de saltar-me l'una”, vaig dir sense poder-me contenir. Doña Mercedes es va tombar cap a mi, el seu tic nerviós més evident que de costum.

“No ho entén. Si tenia gana, ha d'haver estat un roig”, va repetir en un to superficial i monòton.

Vaig contemplar a l'entorn de la taula la família ben alimentada que s'afartava de productes d'estraperlo i els ulls em van anar a parar a la florida creu de nacre que dominava la sala. Els faria caure al parany. “Fins la més petita de les criatures...”, vaig murmurar tot mirant al Crist afligit.

A dalt, a la meva habitació, vaig recordar la setmana abans de Nadal quan doña Mercedes m'havia fet el comentari, potser amb un lleuger excés d'indolència: “El meu marit és tan caritatiu... Per Nadal i Setmana Santa sempre dóna un taló de 5.000 pessetes per ajudar els pobres de la parròquia.” Em vaig treure la roba a poc a poc i em vaig ficar cansadament al llit”.

Una persona gens sospitosa de sectarisme antifrancista com el qui fou alcalde de Sabadell els anys de postguerra, Josep Maria Marcet, reconeix sense embuts la misèria humana que campava aquell 1939:

“En los primeros y eufóricos días de la liberación reinó un excelente espíritu de colaboración y buena voluntad. Todo, adictos y adversarios, sólo deseaban paz y tranquilidad, el fin de aquella cruenta guerra que todos, sin excepción de ideologías, anhelaban desde hacía tiempo. Desgraciadamente, apenas se extinguieron las exteriorizaciones de entusiasmo producidas por la recuperación de la ciudad, entraron inmediatamente en acción los espíritus sedientos de venganza, y se desató la persecución [...] Hubo muchos que en aquellos días de confusiónismo político, no

*pujieron con tener su afán de represalias y sin disimulo mostraron singulares apetencias policíacas y carcelarias”.*⁵⁴

L’esperit de venjança ho dominava tot:

*“El 26 de enero fue como un retorno a la vida. Aquellos días todo tenía el aspecto de una resurrección. Sin embargo, para una minoría empezaban los sinsabores, el miedo, la persecución: eran los vencidos [...] Primeramente nos vimos envueltos por el espíritu de venganza, ese sentimiento que barre a su paso todo cuanto supone caridad y piedad. No fueron pocos los que denunciaron a familiares, amigos y extraños. Y en muchos casos, ¿por qué? Aparentemente ellos no habían resultado perjudicados por el proceder de los denunciados. Pero tal vez necesitasen dar una satisfacción a su miedo, a su hambre, a sus días sin esperanza, y se la dieron denunciando a aquellos que sabían mezclados en la caótica red de los acontecimientos. Después se sabían amparados, seguros, y no vacilaron en levantar el dedo de la acusación contra quien fuese”.*⁵⁵

A Barcelona, els dos mesos que van passar entre l’ocupació de la ciutat i la fi de la guerra van ser els pitjors:

“La dichosa guerra, si bien para los barceloneses terminó aquel 26 de enero de 1939, aún duró para el resto de la poca España republicana que quedaba, hasta el uno de abril de aquel mismo año, en que con gran solemnidad se leyó el último parte de guerra.

O sea que nosotros aún estuvimos algo más de dos meses en guerra, pero “disfrutando” de la paz que nos ofrecía la llamada zona nacional. Fueron dos meses de zozobra y de angustia, ya que los franquistas, con el beneplácito del clero,

---

⁵⁴ Marcet, pag. 23. L’ex alcalde afegeix en el seu llibre més comentaris sobre l’ambient del primer any de l’ocupació:

“En momentos de gran confusión, muy natural en aquellos días en que la ciudad acababa de cambiar de manos y había que fiarlo todo a la improvisación, apareció en Sabadell una serie de individuos, algunos luciendo vistosos uniformes, pero de condición harto dudosa, cuando no indocumentados, quienes cometieron toda clase de tropelías. Entre ellos se destacaban algunos que acababan de sufrir prisión en cárceles y “checas” de la zona roja, pero cuyo origen político era siempre equívoco. Sujetos que durante casi todo el largo período, de dominación marxista no fueron molestados lo más mínimo y a quienes se les respetaron sus propiedades. Gentes consideradas políticamente indiferentes o que no habían pertenecido a ninguna ideología afín al Movimiento Nacional, pero que, en los últimos tiempos de la contienda, al ver su cariz, jugaron fuerte y se apresuraron a hacer méritos para tener una justificación ante los seguros vencedores[...] Fueron los clásicos pescadores en río revuelto”.

⁵⁵ Estrada, pag 205. Altres episodis que narra l’empresari que va crear l’imperi de Muebles La Fábrica revelen també clarament quin era l’ambient d’aquells temps (pags. 206-209):

cometieron tantas o más salvajadas que las que había cometido el otro bando los días posteriores al 18 de julio.

Se mató indiscriminadamente a muchas personas por motivos insignificantes. Aquello de que los que no se habían manchado las manos de sangre podían sentirse tranquilos, fue pura utopía. El poseer un carnet de la C.N.T., el estar en una lista del partido comunista, el que al hacerle un registro, que los hicieron a centenares, le encontrarán cualquier cosa que demostrara tener unas ideas contrarias a las de ellos, ya era suficiente motivo para que pasaran por el Campo de la Bota, lugar preferido por los nacionales para sus fusilamientos. Abundaron las venganzas personales. En fin, las mismas tropelías que habíamos vivido con un bando, las vivíamos de nuevo en el otro”.⁵⁶

Molts que movent un dit podien haver salvat una vida no van fer-ho, i l'Església, com comenta Ricardo Pastor, va tenir un paper destacat en la repressió. Tot i que va haver-hi capellans que van ajudar a qui els ho va demanar, molts van preferir de l'espectacle de veure caure aquells que situaven en el bàndol dels perdedors:

“El pare Lahoz és un home estrofolari del qual Francesc guarda una íntima i ben guanyada antipatia. Perquè, aquell religiós, abans de la guerra va tenir una estreta amistat i assídua relació amb un amic de Francesc, Antoni Bergós, del qual utilitzava el seu despatx i la biblioteca com a cosa pròpia.

A l'entrada dels feixistes, Bergós fou empresonat i acusat de «rojo-separatista». Per aquest motiu, Bergós, va escriure una carta al pare Lahoz demanant-li una certificació per a presentar al tribunal que l'havia de jutjar, fent constar l'amistat que els unia i que ell, Antoni Bergós, era l'advocat de l'Orde a Lleida; i també que en el seu despatx hi havia un crucifix...

La resposta de pare Lahoz fou d'un cinisme repujat:—«...L'Orde ha acordat de no fer res per cap roig. I, a tu, si no tens les mans brutes de sang no t'ha de passar res, perquè la justícia de Franco no és com la dels rojos”.⁵⁷

Lluís Carandell recorda que el seu pare li explicava, referint-se a aquells moments, “*la irresponsabilidad con que, para hacer méritos delante de las autoridades, reaccionaban muchos, a sabiendas de*

---

⁵⁶ Pastor, pags. 202-203.

⁵⁷ Viadiu, pag. 23.

*que de una sola palabra dependía a menudo la vida o la libertad de un hombre. Mi padre imitaba el tono a la vez cruel y estúpido de aquellos acusadores:”¡Que se pudra en la cárcel! ¡Que lo fusilen!”*⁵⁸

L’esperit de revenja es basava a vegades en qüestions personals que havien quedat pendents. No calia asseure’s a esperar que passés per davant la porta el cadàver de l’enemic: era possible fer que hi passés de seguida. A vegades, una baralla insignificant d’altre temps, una enveja, un ressentiment covat d’anys, induï a a una denúncia que portaria a la presó aquell a qui s’havia desitjat mal durant anys. Les històries d’aquestes misèries abunden. Un dels casos més extrems el relata Ignasi Agustí en les seves memòries. Un dia de l’any 1937 que ell era assegut en un cafè de Salamanca va trobar-se “*un tipo gallardo, alto, con un bigotito recortado; en el cinto llevaba un puñalito como los que lucían entonces en Alemania las juventudes nacionalsocialistas; iba vestido de jerarca azul, guarnecido de lustrosos correaes*”, que li va agrair entusiàsticament que dos anys abans hagués publicat al diari *L’Instant* una bona crítica d’*“una bailarina de flamenco, de nacionalidad alemana”*, que era l’amant de l’individu en qüestió, anomenat Escosura. Cal dir que Agustí no va fer la bona crítica sincerament, sinó com un favor que l’individu li havia demanat previament, perquè “*la bailarina era rematadamente mala, horriblemente mediocre, con un flamenco grotescamente importado de Manheim, lamentablemente incapacitada para el baile español y aun para cualquier clase de baile. No estuve más que un minuto en el*

---

⁵⁸ Carandell, pag. 90

teatro Romea, donde ella daba su recital, en una sala sólo con media entrada, reclutada por sorpresa por el señor Escosura con gentes que éste se había visto obligado a llevar al teatro valiéndose de toda clase de ardides y hasta saliendo al final a las Ramblas a la caza de incautos, que consiguieron dar a la función una apariencia de algún éxito con cierta temperatura popular”.

Però no va fer el mateix el crític Sebastià Gasch, el millor especialista de flamenco que hi havia aleshores a Barcelona, que va escriure una crítica molt dura contra la ballarina: *“Había comentado en el diario, ante la insistencia de Escosura, la actuación de la danzante, pero tal como él la veía: pura bazofia. El comentario de Gasch era duro, pero justo, y no era ninguna zafiedad ni ataque alguno personal”.*

Escosura no ho havia oblidat. I li va preguntar a Agustí: *“Oye, por cierto, ¿y aquel tipejo, cómo se llamaba... ah, sí... Gasch?... Si te enteras de que está por aquí, me avisas en seguida, que le daremos "pal pelo".”*

I comenta Agustí:

“Me quedé espeluznado. Un simple descuido profesional mío, una nota dada porque sí y para salir del paso, una casualidad, me había evitado un tropiezo gravísimo, tal vez definitivo. ¿No ocurrió así, quizá, con Lorca?, pensé, y comprendí la tragedia del poeta. Nadie sabía en aquellos momentos de qué nimiedad dependía un destino. Un simple soplo de viento, una ligera brisa podía abatirnos. Ya en Barcelona se lo conté a Gasch. ¿Le conocen ustedes? Si le conocen adivinarán que se le pusieron los pelos de punta. Aún muchos años después, cuando doblaba una esquina, Gasch se aseguraba de que Escosura no asomara por la otra; Escosura, al que, yo, por cierto, no he vuelto a ver en mi vida, ni creo que ya exista”⁵⁹.

El més petit assumpte pendent amb un veí podia portar-te a la presó. Al testimoni d'un consell de guerra col·lectiu a vint-i-sis homes i quatre

---

⁵⁹ Agustí, pags. 320-322

dones, el van fer seure, per raons d'espai, a les files del davant, “on hi havia aquelles quatre dones pageses, vestides humilment i de dol, cosa molt habitual en aquells temps, que no podien contenir les llàgrimes. Només d'asseure'm vaig creuar quatre mots amb la que seia al meu costat. Em va dir que era de Pomar de Cinca. Ni tan sols vaig sentir el seu nom. Segons ella, es trobava allà perquè havia tingut alguna discussió amb la seva veïna i aquesta l'havia denunciada quan havien arribat els seus. El tribunal va considerar aquests fets una més de les moltes injustícies que s'havien fet durant aquells dies i les quatre dones van ser absoltes.”⁶⁰.

Crides a la delació

Durant l'any 1939, les sentències judicials per motius polítics van ser emeses a Barcelona per l'Auditoria de Guerra, que va començar els consells de guerra a mitjans febrer, i pel Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas, que va començar a actuar a mitjans d'agost.

No havien estat aprovades encara, aquell any, ni la *Ley sobre represión de la masonería y el comunismo*, que és de l'1 de març de 1940, ni la *Ley para la Seguridad del Estado*, que és del 29 de març de 1941. Per tant, totes les sentències emeses aquell any a Barcelona es basaven en la Justícia Militar i en la *Ley de Responsabilidades Políticas* que és del 9 de febrer del mateix 1939, però que de

---

⁶⁰ Pac, pag. 71

fet va trigar uns mesos a aplicar-se, fins que no es a constituir el Tribunal Regional i el Jutjat instructor provincial, cap a final de juliol⁶¹.

La primera actuació del *Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas* va ser la d'incoar expedient contra el president de la Generalitat, Lluís Companys⁶².

Aquest tribunal reclamava constantment la col·laboració ciutadana, segons reflecteix aquest edicte del seu primer president, el coronel Jorge A. Villamide Salinero:

---

⁶¹ A primers de juliol encara no havien començat a actuar a Barcelona, segons que es dedueix d'aquesta nota de premsa:

"El Tribunal Regional de Responsabilidades, los Juzgados Provinciales y el Juzgado civil especial están instalando sus oficinas en el paseo de Gracia, 112, donde muy pronto comenzarán a actuar". (LVE, 6 de juliol).

El jutjat civil especial al qual es refereix aquesta nota és el Juzgado Especial Delegado de la Comisión Central de Incautaciones, encarregat no d'aplicar sentències a les persones sinó de regular les incautacions de patrimoni dels partits, sindicats i altres associacions incloses en la Ley de Responsabilidades Políticas, i de vetllar pel pagament de les sancions econòmiques imposades als declarats responsables polítics, així com l'embargament dels seus béns.

Del numero 112 del passeig de Gràcia, el jutjat instructor i el jutjat especial van passar al número 85 del mateix passeig, a primers de setembre. El Tribunal Regional havia començat a actuar per Sant Jaume: *"De acuerdo con los preceptos de la Ley de 9 de febrero último, y para efectividad de la misma, ha quedado constituido el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas en Barcelona, instalado provisionalmente en el Paseo de Gracia, 112, principal así como los Juzgados Instructor Provincial de Barcelona y Civil Especial dependientes del mismo. Los juzgados instructores provinciales de Gerona, Tarragona y Lérida se han instalado en las capitales respectivas"* (LVE, 2 de juliol).

⁶² *"Se ha publicado el siguiente edicto, en virtud de la resolución del Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas: Don Salvador Heredia de Vargas Machucas, teniente honorífico del Cuerpo Jurídico Militar, juez instructor provincial de Responsabilidades Políticas de Barcelona, Hago saber: Que en este Juzgado a mi cargo se incoa expediente de responsabilidades políticas contra don Luis Companys Jover, ex presidente de la Generalidad de Cataluña, en virtud de haberlo acordado el Tribunal Regional de Responsabilidades Políticas de esta capital por lo que todas cuantas personas tengan conocimiento de cual haya sido la conducta política y social del mencionado inculpado, así como cuales sean los bienes de su pertenencia, está a la obligación de ponerlo en conocimiento de este Juzgado o del correspondiente al que tenga domicilio el declarante, haciéndose saber además que ni la ausencia ni la incomparecencia del inculpado retendrá la tramitación ni fallo del expediente. Barcelona, 26 de julio de 1939"*.

Al mateix temps van fer-se públics edictes semblants sobre Bonaventura Gassol i Josep Dencàs. L'incoament d'expedients de responsabilitats polítiques apareixia al Boletín Oficial del Estado, i així per exemple, hi van apareixer el 25 d'octubre els de Federica Montseny i Joan Garcia Oliver, entre d'altres ex ministres de la República, i el 2 de desembre, Martí Barrera, Joan Comorera, Jaume Aiguadé, Lluís Nicolau d'Olwer, Claudi Arnetlla, Joaquim Maurín, Pere Mestres, Ramon Nogués, Josep Trabal i Josep Calvet.

“Por el presente hago saber: Que constituido y en funcionamiento este organismo oficial a mi cargo, y a fin de lograr el perfecto cometido asignado al mismo, en la aplicación de la Ley de nueve de febrero del año actual, dentro de los términos de amplitud reguladores de la misma, se invita a todos los ciudadanos en general para que, rindiendo culto al deber impuesto a todo buen patriota, cooperen a la acción de la Justicia, enviando por escrito a este Alto Tribunal sito en el Pº de Gracia, nº 112, principal, en Barcelona, durante las horas de diez a una de la mañana, todos los días hábiles, las denuncias referentes a personas individuales vecindadas dentro del territorio de las cuatro provincias de Cataluña o que hayan tenido su último domicilio en las mismas, expresando sus circunstancias, relación de lo que se sepa o se tenga noticia de que hayan prestado en cualquier forma directa o indirectamente servicios o auxilio a la causa rojo separatista, de los bienes que posean, puntos donde radiquen y valor aproximado de ellos, todo ello según el artículo 40 de la mencionada Ley, con el fin de que este Tribunal adopte la resolución debida”⁶³

Aquesta crida a la delació no és una cosa excepcional, sinó un fet característic de la immediata postguerra. Com deia el coronel Ungría, cap dels serveis de Seguretat de l'Estat, en una visita a Barcelona a final de febrer, *“la delación policial subirá al prestigio de aviso patriótico”⁶⁴*

---

⁶³ LVE, 12 d'agost.

⁶⁴ LVE, 26 de febrer.

Porters d'edificis, taxistes i amos d'hotels van ser convertits en delators forçosos, van crear-se cossos especials de delators gratificats⁶⁵ i va anunciar-se que *“la denuncia, esta actuación ciudadana, además de representar un cumplimiento del deber, será estimada individualmente como muestra de adhesión y afecto a la causa nacional”*⁶⁶. Molts no necessitaven tant. L'esperit de revenja més primari o les possibilitats de lucre personal els portaven a la denuncia. Vegeu sinó:

*“Ha sido detenido Ricardo Batista Alentorn. Se le acusa de haber hecho detener a un socio capitalista suyo porque no quiso entregarle una importante cantidad de dinero y dejarle el usufructo total del negocio que ambos tenían, lo que consiguió gracias a su denuncia”*⁶⁷

O bé:

“El 18 de marzo dimos la noticia de que había sido detenido don Antonio Farriola Reynals, acusado de tener en su poder unos cuadros y objetos artísticos que procedentes de robos le había

---

⁶⁵ El coronel Ungría, a final de febrer, sol·licitava *“voluntarios hasta el fin de la guerra como mínimo, con el carácter de auxiliares de la misma, anunciándolos que “percibirán una pequeña gratificación para cubrir sus necesidades”*. Aquesta *“pequeña gratificación”*, segons la convocatòria oficial que publicava el *Boletín Oficial de la Provincia*, de 27 de febrer, era de 300 pesetas mensuals, és a dir, el que venia a representar aleshores el salari d'un obrer.

⁶⁶ LVE, 31 de gener

⁶⁷ LVE, 29 de setembre.

*entregado el hijo de Alvarez del Vayo. Se ha comprobado que todo ello era falso y debido a una denuncia de una criada, que ha sido detenida*⁶⁸

Quants denunciants falsament varen ser condemnats, o quants denunciadors aprofitats no vàn ser descoberts? De fet, en el clima repressiu de l'època, amb centenar d'execucions i milers d'empresonats, no venia d'aquí.

Les crides a la delació no provenien només del Tribunal de Responsabilidades Políticas o del cap de seguretat. També l'Auditoria de Guerra volia “*facilitar al público la presentación de denuncias*” i va ordenar la instal·lació de deu jutjats⁶⁹, un per districte, “*a fin de que se invierta el minimum de tiempo en las diligencias aclaratorias*”.⁷⁰

En teoria, les denúncies calia presentar-les no anònimament, sinó donant noms, cognoms i domicili del denunciant. Però a la pràctica era evident que una denúncia anònima podia provocar una investigació de la policia que originés igualment la detenció del denunciat. En molts casos, però, als denunciants no els feia cap vergonya donar la cara i eren presents fins i tot als Consells de Guerra com a testimoni de l'acusació.

---

⁶⁸ LVE, 2 de setembre.

⁶⁹ Els deu jutjats van ser instal·lats a les adreces següents. Llull, 266, 1r; Pi, 11; Palau Güell, al carrer Nou de la Ramba; Plaça Urquinaona, 5, 1r. 1a; Pelayo, 9; Còrsega, 325; Diagonal, 411, 1r; Mallorca, 505; Gran Via, 420, i Muntaner, 217. (LVE, 5 de març). La denúncia no s'havia de presentar no al districte on vivia el denunciant, sinó el denunciat.

⁷⁰ LVE, 5 de març.

A Barcelona, el clima de denúncies va suposar, durant els tres últims mesos de l'any, una feina extraordinària per als funcionaris de l'Hemeroteca Municipal de Ca l'Ardiaca:

“Abierto nuevamente al público el Archivo Histórico en octubre de 1939 (...) sus colecciones de prensa local aparecida durante la guerra fueron consultadas por los organismos oficiales y por muchos particulares, en busca de pruebas documentales de actuaciones punibles o laudables, cuya noticia habrá de facilitar la uena marcha de la Justicia. En más de 3.000 hay que evaluar las consultas efectuadas, muchas de las cuales han dado lugar a copias y certificados”⁷¹

Les noves autoritats, vingudes de fora, coneixien poc el terreny que trepitjaven, i la major part dels arxius de partits i sindicats havien estat destruïts abans de l'entrada de les tropes franquistes. La delació era un mitjà fonamental per donar feina als botxins. I per a què hi hagués força botxins voluntaris, es donaven tota mena de facilitats per delatar, com revela aquest testimoni, que descobreix una curiosa característica dels impresos per a demanar salconduits: s'hi oferia la possibilitat de denunciar altres persones, deixant la porta oberta a la suposició que, si es feia, seria més fàcil obtenir el salconduit:

“En la última semana de abril [del 1939] decidí efectuar un viaje a Blanes, con el fin de conocer a una amiga con la cual me había carteadado durante la guerra (...). Me presenté en las oficinas de Falange, instaladas en un piso de la Plaza de Lesseps, al

---

⁷¹ *La obra realizada...*, pàg 148. La xifra de 3.000 és referida als tres últims mesos de 1939 i a tot l'any, 1940. La feina que això havia de suposar als funcionaris de l'Hemeroteca havia de ser ingent si tenim en compte que no existien encara màquines fotocopiadores.

objeto de solicitar el salvoconducto imprescindible en aquella época para trasladarse de una población a otra. Allí me entregaron un impreso que yo debía rellenar y volver a presentar debidamente avalado por una persona adicta al Régimen. Al pie del impreso, cuyas características exactas no recuerdo, figuraba un apartado que decía: “Nombre de dos personas que se hayan distinguido durante el período rojo”. En honor a la verdad he de aclarar que el tal apartado no obligaba a denunciar a dos presuntos rojos. Pero el simple hecho de que figurase al pie de un documento semioficial permitía suponer que aquellos que se decidieran a efectuar la denuncia recibirían un trato de favor. Ni que decir tiene que renuncié al viaje y que mis aprensiones se multiplicaron”⁷²

La delació no solament era un mitjà útil per posar al dia els fitxers de la repressió política. Era una manera, també, d'implicar la població civil amb aquesta tasca repressiva i, per tant, d'identificar-la amb el nou règim⁷³. Alguns eren fins i tot tan impacients de col·laborar que va caldre, els primers dies, que les autoritats militars demanessin calma:

---

⁷² Aroca, pags 29-30

⁷³ És molt interessant, en aquest sentit, l'estudi portat a terme per Conxita Mir, en un municipi de 2.500 habitants de la província de Lleida on el 1936 van ser assassinades o executades 23 persones, pertanyents a les famílies amb millor posició econòmica i social del municipi, i on després de la guerra van ser represaliades o denunciades un mínim de 119 persones, de les quals 18 van ser executades prèvia sentència de consell de guerra. L'autora de l'estudi ha elaborat dues gràfiques (*L'Avenç*, número 251, octubre 2000, pags. 45-47, *Plecs d'Història local*, número 89, pags. 1395-1397) sobre les xarxes familiars i veïnals de col·laboració amb la repressió franquista en aquella localitat que posen en evidència les dimensions de la revenja. I escriu: “La informació reunida s'ha utilitzat bàsicament per tractar d'establir com, a escala local i a redós de la revenja, es va conformar una extensa xarxa de complicitats, a partir de la qual el bloc vencedor va amalgamar un col·lectiu compacte, lligat tant per qüestions de fuliació, parentiu, amistat o conveniència política com per raó del sentiment de pertinença del bloc en el poder. Dins d'aquestes xarxes destaca de manera especial la participació dels joves i de les vídues, amb pares o esposos víctimes de la repressió republicana que, junt amb les autoritats locals, apareixen convertits en actius agents polítics al servei del nou ordre (...) La llista de familiars i veïns implicats en la comesa d'informar i testificar que hem fixat només a partir dels consells de guerra sumaríssims se situa a la ratlla de les seixanta persones (...) Els nivells d'involucració de la població civil oscil·laren de la bel·ligerància més voluntariosa —fins 20 vegades va anar a testimoniar o a denunciar un mateix jove— a l'existència de veïns pels quals acudir davant les noves autoritats no fou gaire més que un precepte indefugible”. I conclou: “El règim, un cop establert, cercava la cohesió social a través de recursos diversos. Per a molts dels que van participar en la repressió, el presentar-se a declarar davant de la Guàrdia Civil o dels jutges militars va esdevenir una mena de ritual d'iniciació política a través del compromís que els aixoplugava en les seves pretensions de promoció en el sí de la nova societat. En qualsevol cas, la complicitat dels ciutadans en la repressió dels vençuts no fou un recurs inusual”. Altres estudis de caràcter local realitzats a Catalunya arriben a les mateixes conclusions, com ara el de Gavaldà, A.: “Jo delato, tu inculpes, ell denuncia...” a *Repressió franquista a Valls i comarca*. Institut d'Estudis Valencs. Valls, 1997.

“En el Palacio de Justicia de esta capital ha quedado ya constituida la Auditoría de Guerra. Muy en breve habrán sido organizados todos los servicios dependientes de tan importante centro de Justicia Militar. Mientras tanto, el señor coronel auditor jefe ruega al pueblo de Barcelona que se abstenga de presentarse en el Palacio de Justicia para formular reclamaciones o denunciar hechos delictivos acaecidos durante la época del terror rojo. Oportunamente se anunciará por la prensa y la radio la apertura de las oficinas y entonces serán escuchados y atendidos todos aquellos que reclamen la intervención de la serena justicia de la España Nacional”⁷⁴.

Tres dies després, tot era ja a punt⁷⁵. La justícia militar va instal·lar-se en el Palau de Justícia, i això va plantejar fins i tot la possibilitat de desallotjar de l'edifici els jutjats i l'Audiència⁷⁶. Aquest trasllat, però, no

---

⁷⁴ LVE, 30 de gener

⁷⁵ “Para general conocimiento, se advierte que desde esta fecha han comenzado a funcionar los Juzgados Militares en el ala izquierda del Palacio de Justicia, locales donde se presentarán exclusivamente aquellas personas que sean citadas por los respectivos jueces, absteniéndose de hacerlo las que únicamente deseen información o instrucciones, las cuales deberán solicitarlo de la correspondiente sección de Información, montada en la Auditoría, y en cuanto a los particulares que deseen formular denuncias lo harán por escrito verbalmente (sic) ante la Delegación o secciones dependientes de Orden Público, comisarías, puesto de la Guardia Civil, y ante el Juzgado de Guardia, instalado éste en la planta baja, ala izquierda del edificio del Palacio de Justicia” (LVE, 3 d'abril).

⁷⁶ “Se da como seguro el traslado de las dependencias de Juzgados y Audiencia al local que ocupaba en el Parque de la Ciudadela el Parlamento Catalán. El presidente de la Audiencia, señor Sánchez Cañete, ha estado en el edificio citado para ver la distribución de las dependencias del mismo y amoldarlo a las necesidades de la Justicia. Seguramente ésta no comenzará a actuar allí antes de fin de mes” (LVE, 5 d'abril).

va arribar a efectuar-se, sinó que va optar-se per deixar l'Audiència en el seu edifici històric, bé que limitada al primer pis⁷⁷.

Els primers consells de guerra van començar a mitjan febrer⁷⁸ i ja no van aturar-se. La delació va ser una de les seves bases fonamentals d'informació. Josep Clara, que ha estudiat els expedients de quatre sentències de mort de l'any 1939 en l'arxiu del Tribunal

---

⁷⁷ "En breve todas las dependencias de la Auditoría quedarán instaladas exclusivamente en los bajos del Palacio de Justicia, pasando la Audiencia de Barcelona a ocupar el piso primero". (El Noticiero Universal, 1 de gener del 1940). Els jutjats municipals i els de primera instància i instrucció serien instal·lats, anys a venir, en el seu actual emplaçament del Saló de Sant Joan, al solar on hi hagué el Palau de Belles Arts, després del projecte no realitzat d'emplaçar-los al mateix edifici que l'Institut Municipal d'Estadística que l'Ajuntament va decidir construir el mateix any 1939 al Portal de l'Àngel. La comissió Municipal Permanent del 19 de novembre va decidir aixecar un nou edifici que servís per allotjar els jutjats municipals dispersos fins aleshores per la ciutat i l'"Instituto Municipal de Estadística, en el solar de la calle, Durán y Bas, número 2, y el de la casa colindante en la avenida de la Puerta del Ángel". (Gaceta Municipal de Barcelona, any 1939, pàg 344). Era el solar de l'antic convent de Sant Domènec, transformat en seu des jutjats de primera instància i instrucció de Barcelona i on, per tant devien celebrar-se tots els matrimonis civils republicans. Més endavant es va decidir que aquest projectat edifici servís només per a Instituto Municipal de Estadística i allotjar els jutjats municipals juntament amb els de primera instància i instrucció en el nou edifici aixecat al solar del ruïnós Palau de Belles Arts de l'exposició de 1888, situació que es manté actualment.

⁷⁸ El día 5 d'aquest mes, *La Vanguardia Española* publicava la primera relació de detencions "de los elementos que más se han distinguido duante la dominación roja en esta provincia", relacions que serien, a partir d'aleshores, habituals a les pàgines del diari, tot al llarg de l'any. Aquell mateix dia s'anunciava que "dentro de breves días comenzará la actuación de los tribunales militares en los sumarios que la Auditoría dejará terminados y elevados a plenario".

La informació sobre consells de guerra a la premsa, i sobre les sentències emeses era molt fragmentària i no pot considerar-se de cap manera una font vàlida. No hi havia cap voluntat de donar una informació completa, sinó només d'aquells casos que es volia fossin considerats "exemplars".

La primera notícia d'un Consell de Guerra aparegué el 8 de febrer, contra Eduardo Barriobero. Al conegut polític i escriptor Eduardo Barriobero Herrán se l'acusava de pertànyer al Partit Republicà Federal, de ser maçó, i de ser cap de la Oficina Jurídica (Tribunal Revolucionario) que actuava al Palau de Justicia. Efectivament, presidí un tribunal revolucionari a Barcelona, i deixà testimoni escrit de la seva experiència: *Un tribunal revolucionario. Cuenta rendida del que fue su presidente* (Barcelona, 1937).

El fet de ser la primera persona que va passar per un Consell de Guerra a Barcelona demostra una clara voluntat simbòlica per part del nou règim. Les següents informacions sobre consells de guerra van aparèixer a *La Vanguardia Española* els dies 14 (un contra el president del tribunal del vaixell-presó "Uruguay" i un altre contra sis persones), 15 (contra tres persones), 17 (contra 9 persones) i 18 (contra 7 persones). Tots ells sumaríssims amb petició fiscal de pena de mort. No van publicar-se, però, les sentències emeses ni l'execució de la sentència.

Les primeres sentències de mort emeses que van publicar-se van ser dues, el dia 5 de març, contra Enrique Munayorce Casanova y Carlos Flix Morera. No va informar-se, però, del compliment de la sentència, i la primera ocasió en què això es va fer fou el 25 de març amb motiu del Consell de Guerra a dos moros de l'exèrcit franquista detinguts a Barcelona per atracadors, assenyalant en la informació que "la Justicia de Fanco es igual para todos".

Militar Tercer de Barcelona, posa en evidència l'important paper que tenien els delators a l'hora de proporcionar una base sobre la que formular els càrecs del consell de guerra. I també Francesc Vilanova en el seu treball sobre els processos per responsabilitats polítiques incoats a republicans detalla la relació de persones que van acudir a testificar i la importància que va tenir el seu testimoni, a favor o en contra.

Picaresca

L'activitat judicial va engendrar l'aparició d'una nova mostra de com pot arribar a ser-ne de miserable la naturalesa humana: la picaresca que jugava amb la por de la gent:

*“La justicia militar es gratuita. Aunque esta consideración de la justicia castrense debe ser conocida por todos, se considera conveniente recalcarla para evitar que algunos estafadores comercien con los familiares de los actualmente procesados, ofreciéndoles libertades provisionales o prisiones atenuadas de sus deudos, mediante cantidades, unas veces con pretexto de fianza, que en esta jurisdicción no existe, y otras para gastos de gestión”.*⁷⁹

---

⁷⁹ LVE, 12 de novembre. El mateix Col·legi d'Advocats va haver-hi d'intervenir per evitar que la gent fos constantment estafada:

“El Colegio de Abogados de Barcelona recuerda a los familiares o interesa dos de quienes están sometidos a la jurisdicción de Consejos de Guerra Sumarísimos y Sumarísimos de Urgencia, que no pueden intervenir en las defensas de las causas instruidas otros abogados que los alféreces del

Altres anaven més enllà i sota la promesa d'intervenir a favor d'algun home empresonat exigien favors sexuals a les seves esposes:

“En trucar a la porta estava un xic nerviosa, però jo volia sortir del pas i salvar el meu marit al preu que fos, sense fer atzagaiades, és clar. Em va obrir la porta una de les filles, la qual, en preguntar-li pel seu pare, va fer-me passar a un despatx que era una habitació-cambra, en la qual unes cortines separaven el llit del despatx allà habilitat. Em vaig adonar tot seguit de la situació, però vaig pensar arribar al màxim que jo m'havia proposat. Ell em va preguntar què volia i jo li vaig exposar tot seguit que necessitava uns avals per en Cots. Així de senzill i clar. No va pas contestar de seguida. Va mirar-me de dalt a baix i fent una mitja rialleta em va dir que era molt maca i que sabia vestir bé, encara que fos amb roba senzilla. Vaig fer-li notar que no era pas a això al que havia vingut, però ell no em treia els ulls dels pits. Semblava talment que en el món no hi hagués res més important que els meus pits. Sense dir res, va posar-se dret amb intent de passar a l'acció. Vaig fer-me enrera i situant-me darrera d'una cadira el vaig amenaçar que cridaria, jo ja sabia que les seves filles eren a casa, i tenia el convenciment que això el frenaria. De moment, ho vaig aconseguir, però també molt clar i de pressa va fer-me saber que no hi havia aval si no passava una nit amb ell. No era la primera proposta deshonest, ni va ser la darrera.—I va continuar la muller d'en Cots—: Li vaig fer reflexions sobre la contradicció del seu cristianisme amb les seves propostes. També li vaig fer notar que per l'edat podria ser el meu pare. No va haver-hi res a fer. Per tota resposta va dir-me que la bragueta no admetia ni religions ni edat. No vaig poder treure'l d'aquí. Abans de marxar, amb despit, li vaig dir que jo, si algun dia em ficava al llit amb algun home que no fos el meu marit, seria perquè en tindria desig dintre meu. Però si em ficava al llit amb ell seria tanta la repugnància que sentiria que segurament vomitaria. Per tota resposta va dir-me que en Cots es podria en els camps de concentració i a les presons”.⁸⁰

¿Quantes proposicions com aquestes no van ser acceptades, malgrat la repugnància, amb l'esperança de salvar la vida de l'espòs, o del fill?

---

cuerpo Jurídico Militar, afectos a Auditoría de Guerra de Cataluña. Se hace esta aclaración para evitar sea sorprendida la buena fe de los interesados por personas completamente ajenas a la abogacía, verdaderos intrusos en la profesión, que no pertenecen a esta Corporación y que puedan ofrecerse para la tramitación de defensas o gestión de asuntos. Toda otra actuación aparte de la indicada está reservada a los abogados colegiados, en ejercicio, únicos profesionales facultados para ello” (LVE, 7 de juny)

Però l'Auditoria fins i tot desanimava la gent perquè no fes servir advocats col·legiats. En una nota feta pública a mitjan agost aconsellava que la gent fes personalment les gestions a favor de familiars detinguts, ja que el resultat diu serà el mateix que si les fessin advocats professionals. És a dir, i això ja no ho diu però se sobreentén, que no servien de res en cap dels dos casos.

⁸⁰ Mas i Soler, pàgina 126

Quants miserables no es van aprofitar de la desgràcia aliena per obtenir, no solament una dubtosa satisfacció sexual, sinó una autodemostració del seu poder sense límits?

“A moltes dones els van tallar els cabells al zero, a d'altres els van donar purgues d'oli de ricí, cosa molt de moda, sense parlar dels abusos sexuals, fets per homes que es titllaven de religiosos. Esgarrifa veure què és capa de fer l'ésser humà quan posseeix el poder absolut. Ells es pensaven, a més, que seria per a tota la vida (...) Una nit, cap a les dotze, va trucar una senyora d'uns 35 anys, molt bonica. Vaig sortir a la finestra i vaig veure que anava casi despullada i amb la roba esquinçada. Ens va demanar auxili (...) El seu marit estava condemnat a la pena de mort a la cel·la 10 de la presó de Benavarri. Resulta que un capítol de la Falange l'havia violada”.⁸¹

Enmig del clima repressiu, les detencions, empresonaments i execucions, prenen per als qui no les pateixen directament o els seus familiars i amics, un to de normalitat. Un periodista reflectia a primers de juliol, en la crònica local, el seu estat d'esperit:

*“La jornada de ayer fue tranquila, sedante. Una temperatura maravillosa acentuó su carácter de jornada de reposo Periodísticamente no había apenas de que hablar de no ser por la eficazísima actuación de la policía, que realizó ayer actuaciones verdaderamente sensacionales. Varios monstruos de maldad, seres infrahumanos que en los años rojos habían dado libre escape a sus más feroces instintos, cayeron ayer en poder de los infatigables y sagaces agentes”.*⁸²

---

⁸¹ Pac, pag. 72 i 62

⁸² LVE, 7 de juny.

L'altra cara de la moneda

Però al costat dels revanxistes, hi havia els partidaris de la reconciliació i la concòrdia, encara que els temps no estiguessin per aquestes coses. Lluís Carandell diu del seu pare que:

*“Hizo lo posible para que no se juzgara y condenara a quíenes llegaban buscando refugio y sobre los cuales pesaba alguna acusación o alguna sospecha. La trayectoria de su vida le había situado en el bando nacional, pero nunca acusó a nadie, nunca le oí una palabra de odio, nunca un comentario suyo pudo contribuir a una condena”.*⁸³

I Estrada Saladich, en les seves memòries, deixa clara la seva posició que era sens dubte compartida per molts:

*“Yo también tenía motivos; también tenía en la mano la ocasión de denunciar a quienes me habían perseguido e incluso puesto en peligro mi existencia. Conocía a personas que habían hecho verdaderas fecharías y, debo confesarlo, fueron muchas las veces en que estuve tentado de cumplir con mi deber denunciando a cuantos no sólo me hablan perjudicado a mí, sino a familiares, amigos, conocidos, desconocidos incluso; pero siempre se impuso finalmente un sentimiento de caridad y perdón. Hoy estoy orgulloso de que así fuese. Porque si todos hubiésemos obrado así, los acontecimientos se hubieran desarrollado igual, hubieran seguido la misma trayectoria que nos ha conducido a la hora presente, pero con la diferencia de que muchas familias no contarían con esos vacíos que sólo sirven para el encono y el odio. Las represalias no dan jamás el resultado que esperamos Y. siempre queda el resquemor de la duda, la pregunta de si hicimos bien o mal al enviar a un semejante camino de la muerte, de la cárcel o del destierro”.*⁸⁴

El mateix opinava un caporal de la guàrdia civil que “*un día, que seguramente estaba más eufórico que de costumbre*”, va sincerar-se amb un home de conviccions republicanes:

---

⁸³ Carandell, pag. 90

⁸⁴ Estrada, pag. 205.

*”Deberíamos crear una imagen de confianza para que la gente se diese cuenta que nosotros somos los que tenemos que hacer una España nueva y que queremos hacerla entre todos, vencedores y vencidos”.*⁸⁵

Un soldat franquista, de pas per Barcelona els mesos de febrer i març de 1939, va anar a veure un parent que hi tenia, al que els incontrolats li havien assassinat dos fills el juliol de 1936, i va anotar en el seu diari el sentiment que hi va detectar quan li explicava els fets, ben allunyat de l'esperit de venjança:

*“No recurrió nunca a un tipo de virulencia propia para hacer tambalear los cimientos, sino que más bien pareció dar la impresión de celebrar un rito privado de desahogo familiar como si no quisiera exigir cuentas a nadie para que le dejasen llorar a solas... Cuando salí de la casa, pasadas ya las seis y media, perduró durante un buen rato todo lo allí vivido como en una especie de vibración turbadora que me dio mucho que pensar en lo bueno y en lo malo que pudiese haber en cada parte”.*⁸⁶

Van ser molts els del costat guanyador que van fer el possible per ajudar els del costat perdedor a fer més passadors aquells anys de repressió. Tan eclesiàstics com civils. Algunes intervencions com a testimonis en judicis van alleugerir les penes dels acusats, de la mateixa manera que les delacions i els testimonis maliciosos van portar en alguns casos al piquet d'execució als acusats.

“En més d'una ocasió se'm va demanar la presència com a testimoni de favor en alguns processaments, bé en un jutjat militar o en un consell de guerra. La primera vegada que vaig ser requerit fou en el consell de guerra contra el tinent d'artilleria Muñiz, al qual abans m'he referit i que va ser el meu primer jefe a la bateria de Vilanova. La meva declaració pogué contribuir a alleugerir la condemna que demanava el fiscal Li quedà reduïda a 12 anys, i ben aviat va aconseguir la llibertat provisional. L'endemà d'aquest consell de guerra vaig visitar el meu amic Joaquim Torras de Cruells. El seu pare, que era coronel d'artilleria retirat, havia format part del tribunal. Jo no me n'havia adonat durant la declaració. M'ho va

---

⁸⁵ Mas i Soler, pag. 85.

⁸⁶ Sagastizabal, pag. 310 (Anotació del 5 de març de 1939)

dir ell mateix i m'informà que la meva declaració havia influït positivament en la reducció de la pena".⁸⁷

Totes les misèries i grandeses d'un enfrontament civil, que ja s'havien posat de manifest en els trenta mesos de guerra viscuts pels barcelonins, van tornar a sortir a la superfície el 1939. Tothom tenia alguna cosa que preferia oblidar, però n'hi va haver que no van saber-ho fer i van triar el camí de la venjança. Aquests, junt amb alguns dels que van triar el camí de la col·laboració, van ser els més interessats, anys a venir, en què la gent oblidés. Però aquesta ja és una altra història.

---

⁸⁷ Moreta, pag. 131.